

БОБУР ВА БОБУРИЙЛАРНИНГ ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ТАРИХИДА ТУТГАН ЎРНИ

BABUR AND BABURIDS IN THE HISTORY OF WORLD CULTURE

«Фан»

БОБУР ХАЛҚАРО ФОНДИ

БОБУР ВА БОБУРИЙЛАРНИНГ ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ТАРИХИДА ТУТГАН ЎРНИ

Халқаро илмий анжуман материаллари

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
2008

Нашрга тайёрловчилар:
С.ҲАСАНОВ, О.АЛИМОВ.

Масъул муҳаррирлар:
Ғ.СОТИМОВ, А.ИБРОҲИМОВ.

Таҳрир ҳайъати:
А.ҚАЮМОВ, Т.МИРЗАЕВ, Д.АЛИМОВА,
Ҳ.ҚУДРАТУЛЛАЕВ, С.КАРИМОВА,
Ҳ.БОЛТАБОЕВ, Ҳ.ДАДАБОЕВ

ISBN 978-9943-09-645-5

© Ўзбекистон Республикаси ФА
«Фан» нашриёти, 2008 йил.

СЎЗ БОШИ

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўз даврининг баркамол фарзанди ва комусий билимга эга шахс бўлган. У ўзининг ғайратшижоати, ўткир ақли, нозик таъби, юмшоқ қалби, фаолиятининг кўпқирралилиги билан кишини ҳайратда қолдиради. У йирик давлат арбоби, саркарда, истеъдодли олим, дилбар шоир, санъат шайдоси ва соҳиби, оташин қалбли ватанпарвар эди. Бобурга подшоҳ сифатида мамлакатнинг ободончилигини таъминловчи марказлашган давлат тузиш ташвиши тинчлик бермас эди. У ҳақда Бобур фаолиятини тадқиқ этган машҳур олим Гарольд Лэмб 1960 йили шундай деб ёзган: "...Бобур, Улуғбек Самарқандда тутгандек йўл тутди, ўзини фақат ҳукмрон шоҳ деб-гина эмас, балки инсон, мамлакатни идора этишга жавобгар шахс деб билди... Унинг фавқулоддаги фазилатлари Акбардан бошланган буюк империясида бир умрга ўз изини қолдирди".

Юксак ақл-идроки, букилмас иродаси ва ғайрат-жасорати туфайли Бобур Мовароуннаҳрда эришса олмаган мақсадига Ҳиндистонда эришди. У Ҳиндистон тарихида буюк тараққийпарвар роль ўйнаган марказлашган Ҳинд давлатига асос сола олди.

Бобур ўзининг қисқа ҳаёти давомида жуда катта адабий ва илмий мерос қолдириб кетди. У она тилиси бўлган ўзбек тилида ҳамда форс-тожик тилида ижод этди. У мусиқа ва ҳарбий ишга доир рисолалар ҳам ёзган. Бобур Мирзо улуғ шоир ва адиб, комусий илм соҳиби, айни замонда моҳир лашкарбоши ва йирик давлат арбоби ҳам эди. Унинг шеърий девони, "Бобурнома", "Аруз рисоласи", "Хатти Бобурий" рисоласи, "Мубаййин", "Рисолайи Волидийа" рисоласи (таржима) каби илмий ва бадиий баркамол асарлари бизгача етиб келган. Бу асарларнинг ҳар бири ўзбек назми ва насри ривожида муҳим босқични ташкил этиш билан бирга, адабий-бадиий фикр тараққиётига қўшилган катта ҳиссадир.

Булар орасида унинг машҳур шоҳ асари "Бобурнома" алоҳида аҳамиятга эга. "Бобурнома" - Темурийлар даври ўзбек мумтоз насрининг манзур намунаси ва XVI аср бошидаги ўзбек адабий тилининг нодир ёдгорлигидир. Бобур ўз мемуарини ғоятда оддий, оммабоп услубда, айни вақтда бениҳоят гўзал ва

равон адабий тилда яратди.

"Бобурнома" фақат тарихий асар эмас. Унда ўша даврдаги бир қатор фанлар (жуғрофия, наботот, ҳайвонот, этнография, ҳарбий усул ва бошқалар)нинг илмий ютуқлари ҳам ўз ифодасини топган. Бобур тоғ ва даралар, кўл ва дарёлар, хилма-хил ўсимликлар ва ҳайвонлар, турли ҳудуд ва минтақаларнинг ер ости ва ер усти бойликлари, у ерларда яшайдиган халқларнинг урф-одати, тили, адабиёти ва санъати, айрим сўзларнинг келиб чиқиши каби масалалар билан ҳам астойдил қизиқади. Муаллиф буларнинг хаммасини эринмай кузатади, ўрганади, турли касбдаги кишилардан маълумотлар тўплайди.

"Бобурнома"да мамлакат ва ўлкалар, шаҳар-кишлокларнинг сиёсий тарихи билан бирга табиати, хўжалиги, илм-фани, маданияти ва бошқа жиҳатлари ҳам мукаммал тасвирланади. Масалан, муаллиф Кобул вилоятини тасвирлар экан, унинг жуғрофий ўрни, чегаралари, яйловлари, ўсимлик ва мевалари, дарё ва кўллари, халқи, унинг касб-кори, урф-одати, тили, савдо-сотиқ ишлари ва бошқалар ҳақида батафсил ва қимматли маълумот беради.

"Бобурнома"да ана шундай хилма-хил маълумотлар шу даражада кўп учрайдики, илм-фаннинг деярли барча соҳаларидаги мутахассислар бу асардан баҳраманд бўла олади. Бу далилларнинг ҳаққонийлиги туфайли тарихчи ўша даврдаги Ўрта Осиё, Хуросон, Афғонистон ва Ҳиндистон тарихига тегишли муҳим маълумотларга эга бўлса, табиатшунос мазкур ўлкаларнинг топографияси, иқтисодий жуғрофиясига оид янгиликларга, ҳайвонот олами билан шуғулланувчилар эса шу мамлакатлардаги ҳайвонот оламига тааллуқли билим ва тасаввурларга эга бўлади; ўсимликшунос ўсимликлар дунёси билан танишади, этнограф шу жойларда яшайдиган турли халқларнинг турмуш тарзи, урф-одатларига доир қизиқарли тафсилотларга дуч келади, тилшунос ўзбек адабий тилининг шу даврдаги аҳволини, адабиётшунос эса шу давр адабий муҳитини тасаввур қила олади.

Ўзининг ана шу фазилатлари билан "Бобурнома" узоқ замонлардан бери бутун дунёда кўплаб соҳа олимларининг диққат-эътиборини жалб қилиб келди ва улар томонидан юксак баҳоланди.

Шу билан бирга, "Бобурнома" юқорида айтиб ўтганимиздек, ажойиб насрий асар, ўзбек бадиий адабиётининг нодир ёдгорлиги

ҳам ҳисобланади. "Бобурнома"нинг асосий тасвир мавзуи тарихий воқеалардир. Бироқ, Бобур воқеаларни шунчаки санаб ўтиш ёки улар ҳақида маълумот бериш билан чекланиб қолмайди. У тарихий воқеалар манзарасини, тарихий шахсларнинг ташқи ва ички қиёфасини моҳирона тасвирлаб, бетакрор табиат лавҳаларини ёркин бўёқлар билан ифодалаб беради. Шунингдек, муаллиф мароқли ва жозибали бадиий услуб билан турли хил саргузаштларни, ривоят ва латифаларни ҳикоя қилади, халқ ҳажвиёти, мақоллари ва таъбирлари, шеърий парчалар билан ўз асарини безайди. У турли хилдаги бадиий услуб ва тил воситаларидан ўринли фойдаланади.

"Бобурнома"даги воқеалар турли вазиятларда ва зиддиятлар орқали ривожланиб боради. Улар бир-бири билан ана шу воқеаларда бевосита иштирок этган Бобур сиймоси орқали боғланади, ўзига хос кульминация ва ечим касб этади. Мана шу хусусиятлари билан "Бобурнома" китобхонни завқ ва ҳаяжонга солади, уни ўзига бутунлай мафтун қилади.

Мухтасар қилиб айтганда, Бобур ўзбек адабиётининг тараққиётига улкан ҳисса қўшган ўлмас сўз санъаткорларидан биридир. У назмда ҳам, насрда ҳам ижод этди, аруз назарияси, қофия, ҳарб иши, ислом қонуншунослиги, иқтисодиёт масалаларига доир китоблар билан бирга бадиий пишиқ, мазмунан теран асарлар яратди.

Бобурийлар сулоласининг Ҳиндистондаги ҳукмронлиги тараққиётининг моҳияти тўғрисида Шарқ ва Ғарб тарих фани бой адабиётга эга. Бироқ, Бобур ва бобурийларнинг тарихий хизматларини баҳолашда ўтмишга салбий муносабат ҳаётимизнинг ҳамма соҳаларини чулғаб олган эди, жумладан, дарсликларимиз ҳам бу таъсирдан холи эмас эди.

Узоқ ўтмишда яшаб ижод этган, илм-фан, адабиёт, санъат ривожига улкан ҳисса қўшган буюк аждодларимизга нисбатан бундай нотўғри ва ноҳақ қарашлар 80-йилларнинг охирларига келиб аста-секин ижобий томонга ўзгара бошлади.

Президент Ислом Абдуғаниевич Каримов 1994 йил 4 октябрда Андижон вилоятига қилган сафари чоғида Бобур номидаги Миллий боғда ўрнатилган ёдгорлик мажмуини зиёрат қилиб, "Хотира дафтари"га қуйидаги эсдалик сўзларини ёзиб қолдирди:

"Бобомиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур номи билан ҳар

қанча фахрланса арзийди. Ўзбек халқининг довруғини дунёга таратган улуғ аждодларимиздан бири ўлароқ, ул зот бизни тарихимизни қадрлашга, келажакка буюк ишонч билан қарашга ўргатади.

Бобур Мирзо номи билан аталмиш Миллий боғнинг, шоир рамзий мақбараси ҳамда "Бобур ва жаҳон маданияти" музейининг барпо этилиши - халқимиз тарихида янги, озодлик замонига қадам қўйилганидан яхши бир муждадир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби мумтоз инсонларни дунёга берган халқ ҳеч қачон хор бўлмайди, муқаррар тарзда саодатга эришади.

Қадимий Андижон аҳлининг бу каби савобли ишлари кўпайсин ва бошқа ватандошларимизга ибрат бўлсин.

Бобур Мирзо бобомизнинг сиймосини абадийлаштиришга қўл урган инсонларга самимий миннатдорчилик билдираман".

Давлатимиз раҳбарининг Бобур Мирзо шахсига нисбатан эҳтиром билан айтган мазкур сўзлари халқимизнинг ўлмас қадриятларига, буюк аждодларимиз қолдирган илмий-адабий меросга бўлган юксак ҳурмат-эътиборининг ёркин тимсолидир.

Халқимиз узоқ асрлардан буён қадрлаб келадиган мумтоз шоир ва аллома Бобурнинг ижоди айни замонда Ўрта Осиё халқлари билан қўшни Афғонистон ва Ҳиндистон халқлари ўртасидаги қадимий тарихга эга бўлган муносабатларнинг узвий халқаси бўлиб келди ва шундай бўлиб қолмоқда. Унинг ижодий меросини бугунги кунда дунёдаги кўплаб мутахассислар қаторида афғон ва ҳинд тадқиқотчилари, покистонлик ва бангладешлик олимлар ҳам қунт билан ўрганмоқдалар. Буюк ватандошимиз ҳақида мазкур мамлакатларда кўплаб илмий асарлар, қисса ва романлар, бадиий фильмлар яратилгани, музейлар барпо этилгани, айниқса, диққатга сазовор. Уларнинг барчасини ҳар томонлама ўрганиш, тарғибу ташвиқ қилиш бобуршунос олимларимиз олдида турган энг муҳим вазифалардан биридир.

Президентимиз Ислом Абдуғаниевич Каримовнинг таъбири билан айтадиган бўлсак, *"Одамзод боғи, авлод-аждоди, ватанининг тарихини билишни истайди"*.

Дарҳақиқат, мустақиллик бизга ана шу кўҳна ва бетакрор тарихимизни чуқур ўрганишга, ўзлигимизни англашга кенг имконият яратиб берди. Биз бугунги кунда жаҳон илм-фани ва ма-

данияти ривожига бекиёс хисса қўшган Захириддин Мухаммад Бобур сингари улуг аждодларимиз фаолияти ва бебахо меросининг хозирга қадар пинҳон ётган қирралари билан кенг жамоатчилик, бутун халқимизни ошно этиш шарафига муяссар бўлмоқдамиз.

З.Машрабов (Ўзбекистон)

Бобур ва бобурийлар мероси: илмий экспедиция натижалари ва келгуси вазифалар

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан сўнг буюк давлат арбоби ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур хотирасини абадийлаштириш ва унинг илмий-маданий меросини янада кенгроқ тадқиқ қилиш мақсадида Бобур халқаро фонди тузилди.

У ўзининг 16 йиллик фаолияти давомида Андижонда Бобур Миллий боғини ташкил этди, Бобурнинг рамзий мақбарасини, Миллий боғ ва Андижон шаҳрида Бобурнинг иккита ҳайкали, Миллий боғда «Бобур ва жаҳон маданияти» музейини барпо этди. Фонд уюштирган 12 марта сафар мобайнида жаҳоннинг 30 дан ортиқ мамлакатларида бўлиб, темурийлар, Бобур ва бобурийларга оид 300 дан ортиқ нодир тарихий, илмий-адабий манбаларни қўлга киритиб, «Бобур ва жаҳон маданияти» музейи экспонатларини бойитди ва уларни илмий муомалага киритишга муваффақ бўлди.

Бобур халқаро илмий экспедицияси ўз сафарлари давомида бир неча сафарномалар, экспедициянинг ўзига хос маърифий-илмий ҳисобот-ҳужжатларини яратди. Хайриддин Султоновнинг «Бобурийнома», Қамчибек Кенжанинг «Ҳинд сориға», «Андижондан Даккагача», «Андижондан Бағдодгача», «Буюклар изидан» романлари шулар жумласидандир.

Ҳозирги кунгача 24 та кино ва видеофильмлар яратилдики, булар чет элдаги ватандошларимиз – темурийлар, Бобур ва бобурийлар, машҳур қомусий олимларимиз Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, буюк шоҳлар Султон Маҳмуд Ғазнавий, Ҳусайн Бойқаро, мумтоз шоирларимиз Лутфий, Навоий, Машраб, Ҳофиз Хоразмий, Атоий сингариларнинг қадамжолари, улар яшаган шаҳарларнинг зиёлилари ва зиё масканлари, қабр ва мақбаралари ҳақида маърифий маълумот берувчи ажойиб санъат асарларидир.

Ҳукуматимизнинг «Буюк аждодларимизнинг Ўзбекистон худудидан ташқарида дафн этилган жойларини аниқлаш ва обод лаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорини бажариш мақсадида ўзбек мумтоз шоири Мавлоно Лутфий Шоший

мақбараси ва сағана тоши фонд ташкилотчилиги ва хомийлигида тайёрланди ҳамда экспедициянинг навбатдаги сафарида Ҳирот шаҳри яқинидаги шоир қабри устига қўйилди. Ҳозирда бу жой зиёратгоҳга айланган. Бу ҳақда ҳам таъсирли видеофильм яратилди.

Келажакда, Бобур фонди илмий экспедицияси ўзининг 16 йиллик фаолияти анъаналарига содиқ қолган ҳолда яна ўз изланишларини давом эттириб, жаҳон музейлари, кутубхоналари, шахсий коллекциялардан темурий, Бобур ва бобурийлар асарларини, улар ҳақидаги дунё олимлари илмий тадқиқотларини, бадиий асарларни, жумладан, Бобурнинг «Ҳарб иши», «Мусиқа сирлари», «Бобурнома»нинг йўқолган қисмларини излаб топиб, илмий истеъмолга киритишга ҳаракат қилади.

Д-р Эйжи Мано (Япония)

Бобур асарлари тўпламининг Техрон нусхаси

Мен Эрондаги Салтанат кутубхонасида сақланаётган бир нодир қўлёзма ҳақида баҳс юритмоқчиман. Бу қўлёзма нусхани "Бобур асарлари тўплами" деб атаган бўлар эдим. Бобур номи билан боғланган қўлёзманинг таркиби илм оламида анча вақтлардан бери маълум эди. У ҳақдаги дастлабки ва қисқача маълумотларни турк олими З.В.Тўғон қайд қилиб ўтган. Ундан кейин мазкур қўлёзмага Эрон олими Б.Отабей мурожаат этиб, Салтанат кутубхонаси каталогида 4 саҳифадан иборат тавсиф берган. Бу икки олимнинг тавсифларидан қўлёзманинг қисқача таркиби келтирилган, холос. Шу билан бирга, бу қўлёзма билан тўғридан-тўғри танишиш имконияти кўпчилик олимларга муяссар бўлмаган. Шунга кўра, илм аҳли орасида мазкур қўлёзма нусха ҳақида турли қарашлар вужудга келган. Шулар орасида Отабей тавсифига суяниб, россиялик профессор Султонов қўлёзма таркибида "Бобурнома" асари мавжудлигидан бир неча бор уни Бобур ҳаёт даврида тузилган нодир қўлёзма бўлиши керак деган тахмин билдирган. Агар шундай қўлёзма нусха мавжуд бўлган тақдирда (ваҳоланки, Бобур ҳаётлигида тузилган бундай қўлёзма

сақланиб қолмаган) бу ҳақдаги яқдил илмий қарашларни барбод қилган бўлар эди.

Салтанат кутубхонасида сақланаётган қўлёзма нусха илм аҳлига илгаридан маълум бўлиб келган. Лекин олимлар орасида қўлёзма мазмуни талқинида айрим ноаниқлар мавжуд. Бу қўлёзма таркибига: 1. "Мубайяин", 2. "Рисола", уни 504 вазн тақтиъи деб номлаш мумкин. 3. "Аруз" рисоласи, 4. "Бобурнома" ва 5. "Волидия" рисолалари киради. Шуни таъкидлаш керакки, бу қўлёзма таркибига Бобурнинг шеърлар тўплами – девон киритилмаган. Шундай қилиб, бу қўлёзмани Бобур куллиёти ёки мукаммал асарлар тўплами дейиш ўринли эмас. Қўлёзма 1036 саҳифа, яъни 518 варақдан иборат.

Отабей ва проф. Султоновларнинг каталогида қўлёзма 935 (1528-29) ҳижрий йил якунланганлиги тўғри кўрсатилган. Лекин бу сана "Бобур асарлар тўплами"га алоқаси бўлмай, у "Волидия" рисоласининг ёзиб тугалланганлигига ишорадир.

"Бобур асарлар тўплами" қўлёзмасининг тузилишида саҳифаларнинг бетартиблиги ва муҳим камчиликларга йўл қўйилганлиги кўзга ташланиб туради. Балки, бу нуқсонлар қўлёзмани муқовалашда юз берган бўлиши мумкин. Шунга қарамай, бу нусха нисбатан илк таҳрирдаги ва ўз таркибига 504 вазн тақтиъини олган муҳим қўлёзма нусхадир.

Бу нусханинг аҳамиятини эътиборга олиб, биз унинг факсимил нашрини яқин вақтларда амалга ошириш ниятидамиз.

Д-р Танжу Орал Сейҳан (Туркия)

Бобуршох асарларида ижтимоий концепция масаласи

Бобур асарларидаги ижтимоий концепцияга бағишланган мазкур маърузада давлатчилик хусусидаги фалсафа ва демократик анъаналар қатори, бошқарувдаги қонунчилик тамойиллари ҳам кўриб чиқилди. Хусусан, халқ, солиқ, бирлик, адолат, тинчлик, кенгаш каби тушунчалар шулар жумласидандир.

Маълумки, туркийларнинг янги эрадан бошлаб барпо этган самарали ва қудратли салтанатларига дунё тарихи шоҳид бўлган.

Зеро, туркий халқлар тарихида XV-XVI асрлар аждодларимиз яшаган шарқий туркий сарҳадларнинг "олтин давр"и ҳисобланади. Бинобарин, симпозиум мавзуси бўлган Бобур ҳаёти ва унинг фаолияти XVI аср тарихида ниҳоятда муҳим воқеа сифатида қайд этилган. Бу воқелик жуғрофияси ўзида турли миллат, диний эътиқод вакиллари яшаган ҳудудларни камраган бўлиб, ундаги давлатчилик тизими тарихий жиҳатдан муҳим илмий қийматга эга. Ва ушбу маърузада биз, Бобур асарларида ўз аксини топган давлатчилик тизимидаги сиёсий барқарорликни таъминлаган ижтимоий концепцияни ўрганиш ва таҳлил қилишга ҳаракат қилдик.

Умаршайхнинг ўғли Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483 йили 14 февраль) Фарғона водийсининг Ахси шаҳрида туғилган. Унинг отаси – Темурнинг набираси Умаршайх Фарғона ҳокими ва онаси Қутлуғ Нигорхоним Тошкент ҳокими Юнусхоннинг қизи бўлган. Бобурнинг аждодлари ота томонидан (Бобур бин Умаршайх Мирзо бин Султон Абу Сайид Мирзо бин Мироншоҳ Мирзо бин Темур) Темурдан ва она томондан (Қутлуғ Нигор Бинни Юнус бин Вайс бин Шер Али Ўғлон бин Муҳаммад бин Чиғатой бин Чингиз) Чингизхондан тарқалган. Бобуршоҳ юқорида зикр этилган Мовароуннаҳр ва Хуросон маданиятидан баҳраманд зот бўлган.

Бобуршоҳ (1494-1530 йй. ҳукмронлик даври) ўз ота юртидан узоқда ва аксарият томонидан "Ҳинд-Мўғул", "Ҳинд-Турк" деб номланган сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, шунингдек, маданий-маърифий (адабиёт, санъат ва меъморчилик) жиҳатдан қудратли салтанатга асос солди. Ҳолбуки, "Зафарнома"нинг муаллифи Шарафиддин Али Яздий таърифлаган "Амир Темур салтанати ҳудудида кейинчалик юз берган таназзул" ҳақида ҳам Бобуршоҳ кўп ўқиган эди ("Туркуми зафарнома", 299-бет.) Шундай қилиб, урхун матнларида шарҳланган "Мен барча срларни ўз тасарруфимга олдим. Мен барча халқларни тўла-тўкис бўйсундирдим" руҳидаги "етук ва мустақил салтанат" Амир Темур давридан сўнг ўз адоғига етди. Бобуршоҳ буни ўз сўзларида қуйидагича таърифлаган: "On dervish bir iklimde uyur, fakat iki padishah bir iklime sigmaz (121a).

Бобуршоҳ асос солган "қонунчилик", салтанатдаги давлат ва бошқарув ишларида кенг қўлланди. Бу ерда шунингдек, урхун

матнларида ёзилган ҳамда "Qutadgu bilig"да тизимга солинган ҳукмрон ва авом ўртасидаги ўзаро мустаҳкам алоқалар амалий тарзда жорий этилди.

Авом учун эса ҳукуматга нисбатан тегишли муносабатда бўлиш, кўрсатмаларга риоя қилиш, соликларни ўз вақтида тўлаш билан бирликда ички ва ташқи душманлардан ҳимоя имкониятларига эгалик лозим топилган эди. Бунинг эвазига давлат ўзаро тенгликкка асосланган иқтисодий мутаносиблик, аҳолининг сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқларининг муҳофазаси, яъни мулкчилик ва шу каби бошқа ҳаётий жабҳалари бедахллигини таъминлаганлиги боис жамиятда тўлақонли масъулият мавжуд эди.

Бобур темурийларнинг сўнгги вакили ва бобурийларнинг биринчи намояндаси сифатида, урхун матнларида баён этилганидек, ўз фаолияти тажрибаларини келгуси авлодларга мерос қолдирди (бу омиллар юқорида зикр этилган асарларда асосланган). У мукаддам таъкидлаб ўтилганидек, ўз давлатчилик тамойили бўйича илм ва фанга таянар, аҳолининг муаммоларини эса харбий куч билан эмас, балки ақл-идрок билан ҳал қилишга интилган.

Бобуршоҳ давлатчилигининг яна бир муҳим жиҳати, бу - бошқарувда репрессив усуллардан фарқли ўлароқ, илм-билим тажрибасига суянишдан иборат эди. У доим ўз халқи ва жамияти талабларини тушунар, жамиятнинг равнақи ҳамда тараққиёти ҳақида ўйлар ва ўз халқига хизмат қилиш мақсади билан яшарди. Бобуршоҳ ўз тамойилига кўра, қонун асосида иш юритиш, ишга яраша ҳақ тўлаш, авом билан муносиб муносабатда бўлиш, ишга мухтож кишиларни хизматга жалб этиш, иқтисодий ва ижтимоий химоялаш каби вазифаларни (юқорида қайд этилган ижтимоий концепцияга мувофиқ) адолат юзасидан олиб борарди. Бобур яхши администратор сифатида аҳоли билан билим ва қонун асосида алоқада бўлиб, шу тарзда жамият талабларига ёндашарди. Шунинг учун у ўзининг демократик рухдаги ижтимоий фаолиятида ҳукмрон ва авом ўртасидаги ўзаро ҳамкорликка (гармония) эришишга муваффақ бўлди.

Бобурнинг қатор эътиборга лойиқ хусусиятлари ичида тил, адабиёт ва бошқа билимлар мажмуида шаклланган ва турли соҳаларни қамраган тафаккур доирасига хос дунёқарашлари алоҳида аҳамият касб этади. Шу сабабдан ҳам Бобур турк мада-

ниятига улкан ҳисса қўшиб, турли туркий қабилаларга тушунарли бўлган оддий туркийдаги ўз асарлари билан келгуси авлодларга катта бойлик қолдирди.

Д-р Билол Южел (Туркия)

Бобур "Девон"идаги ўғуз-турк сўзларининг ўзига хос хусусиятлари

Заҳириддин Муҳаммад Бобур давлат арбоби бўлиши билан бирга, маданият, адабиёт ва тил соҳаларида ҳам замонасининг етук шахси сифатида дунё тарихидаги алломаларнинг энг пешқадамлари сафидан муносиб жой олди. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарлари тарихимиздан тортиб то тилимизгача бўлган соҳаларини қамраб олган туркий тилни классик ҳолга келтирган улуғ сиймолардан биридир. Унинг асарлари биргина чиғатой адабиётидагина эмас, балки бутун туркий халқлар адабиёти ва тилининг шоҳ асарларидандир.

Бу маърузада Бобурнинг шеърлари устида докторлик тадқиқотини олиб бораётган бир илм кишиси сифатида, Бобур "Девон"идаги ўғуз-турк сўзларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Девондаги сўзларнинг ўзига хос хусусиятларини қуйидагиларда кўриш мумкин:

1. Бобур "Девон"ида "бўл" ёрдамчи феълининг ёнида ўғуз туркчасининг синоними "ўл" шаклида келтирилади. Вазн сабаби билан келтирилган бу шакл ҳеч бир зарурат бўлмаган ҳолда ҳам қўлланилганлигини кўриш мумкин.

2. (қ) ундошининг (х) товушига алмашиши Қорахонли туркийси мисолида кўрилади. Ўғуз шеваларидан ҳисобланган Озарбайжон туркийсида истифодага кирган бу алмашишнинг баъзи мисоллари Бобур "Девон"ида қуйидагича келтирилган:

ахтардим (29/5б), ахтармағил (528б), ўхшамас (1/4б), ўхшар (32/6а), ўхшатсам (57/5б), ўхшатти (207/1б), кўнглини сахлар эмиш (58/5б), хотиримни сахласа (106/2б), яхши (4/62а), яхшидур (59/4а), яхшилиг (24/1-6б), яхшилиғқа (127/23б), йўхса (124/3а) ва б.

матнларида ёзилган ҳамда "Qutadgu bilig"да тизимга солинган ҳукмрон ва авом ўртасидаги ўзаро мустаҳкам алоқалар амалий тарзда жорий этилди.

Авом учун эса ҳукуматга нисбатан тегишли муносабатда бўлиш, кўрсатмаларга риоя қилиш, солиқларни ўз вақтида тўлаш билан бирликда ички ва ташқи душманлардан ҳимоя имкониятларига эгалик лозим топилган эди. Бунинг эвазига давлат ўзаро тенгликка асосланган иқтисодий мутаносиблик, аҳолининг сиёсий ва ижтимоий ҳуқукларининг муҳофазаси, яъни мулкчилик ва шу каби бошқа ҳаётий жабҳалари бедахллигини таъминлаганлиги боис жамиятда тўлақонли масъулият мавжуд эди.

Бобур темурийларнинг сўнгги вакили ва бобурийларнинг биринчи намояндаси сифатида, урхун матнларида баён этилганидек, ўз фаолияти тажрибаларини келгуси авлодларга мерос қолдирди (бу омиллар юқорида зикр этилган асарларда асосланган). У мукаддам таъкидлаб ўтилганидек, ўз давлатчилик тамойили бўйича илм ва фанга таянар, аҳолининг муаммоларини эса харбий куч билан эмас, балки ақл-идрок билан ҳал қилишга интилган.

Бобуршоҳ давлатчилигининг яна бир муҳим жиҳати, бу - бошқарувда репрессив усуллардан фарқли ўлароқ, илм-билим тажрибасига суянишдан иборат эди. У доим ўз халқи ва жамияти талабларини тушунар, жамиятнинг равнақи ҳамда тараққиёти ҳақида ўйлар ва ўз халқига хизмат қилиш мақсади билан яшарди. Бобуршоҳ ўз тамойилига кўра, қонун асосида иш юритиш, ишга яраша ҳақ тўлаш, авом билан муносиб муносабатда бўлиш, ишга мухтож кишиларни хизматга жалб этиш, иқтисодий ва ижтимоий ҳимоялаш каби вазифаларни (юқорида қайд этилган ижтимоий концепцияга мувофиқ) адолат юзасидан олиб борарди. Бобур яхши администратор сифатида аҳоли билан билим ва қонун асосида алоқада бўлиб, шу тарзда жамият талабларига ёндашарди. Шунинг учун у ўзининг демократик рухдаги ижтимоий фаолиятида ҳукмрон ва авом ўртасидаги ўзаро ҳамкорликка (гармония) эришишга муваффақ бўлди.

Бобурнинг қатор эътиборга лойиқ хусусиятлари ичида тил, адабиёт ва бошқа билимлар мажмуида шаклланган ва турли соҳаларни қамраган тафаккур доирасига хос дунёқарашлари алоҳида аҳамият касб этади. Шу сабабдан ҳам Бобур турк мада-

шиятига улкан ҳисса қўшиб, турли туркий қабилаларга тушунарли бўлган оддий туркийдаги ўз асарлари билан келгуси авлодларга катта бойлик қолдирди.

Д-р Билол Южел (Туркия)

Бобур "Девон"идаги ўғуз-турк сўзларининг ўзига хос хусусиятлари

Заҳириддин Муҳаммад Бобур давлат арбоби бўлиши билан бирга, маданият, адабиёт ва тил соҳаларида ҳам замонасининг етук шахси сифатида дунё тарихидаги алломаларнинг энг пешқадамлари сафидан муносиб жой олди. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарлари тарихимиздан тортиб то тилимизгача бўлган соҳаларини қамраб олган туркий тилни классик ҳолга келтирган улуғ сиймолардан биридир. Унинг асарлари биргина чиғатой адабиётидагина эмас, балки бутун туркий халқлар адабиёти ва тилининг шоҳ асарларидандир.

Бу маърузада Бобурнинг шеърлари устида докторлик тадқиқотини олиб бораётган бир илм киши сифатида, Бобур "Девон"идаги ўғуз-турк сўзларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Девондаги сўзларнинг ўзига хос хусусиятларини қуйидагиларда кўриш мумкин:

1. Бобур "Девон"ида "бўл" ёрдамчи феълининг ёнида ўғуз туркчасининг синоними "ўл" шаклида келтирилади. Вазн сабаби билан келтирилган бу шакл ҳеч бир зарурат бўлмаган ҳолда ҳам қўлланилганлигини кўриш мумкин.

2. (қ) ундошининг (х) товушига алмашиши Қорахонли туркийси мисолида кўрилади. Ўғуз шеваларидан ҳисобланган Озарбайжон туркийсида истифодага кирган бу алмашишнинг баъзи мисоллари Бобур "Девон"ида қуйидагича келтирилган:

ахтардим (29/5б), ахтармағил (528б), ўхшамас (1/4б), ўхшар (32/6а), ўхшатсам (57/5б), ўхшатти (207/1б), кўнглини сахлар эмиш (58/5б), хотиримни сахласа (106/2б), яхши (4/62а), яхшидур (59/4а), яхшилиг (24/1-6б), яхшилиғқа (127/23б), йўхса (124/3а) ва б.

3. Феъл ясашда ўғуз туркчасига синоним шахс қўшимчаларининг қўлланилиши:

жон берурам (355а), истарам (16/3б), қўрқарам (94/5б), билмсн (112/4б), билманам (420/1а), ерга бош чалман (85/4б), деман (15/1а), кўрман (112/4а), топман (119/1-6б), бора олман (23/4а), хаёл эта олман (400/2а), кеча олман (11/1б), кун кўра олман (85/1б), топа олман (111/4а), чекмишам (362б), бемор ўлмишам (128/5а) ва б.

4. Аввалги бўғиндаги (т) ундоши қуйидаги бирикмаларда баъзан (д) билан ёзилгандир:

деди (4/1б, 108/10а, 129/39аб ...), дега сиз (129/63б), демагил (4/12б, 140/2а, 226/2а), дебтурлар (408/1а), деса (10/5б, 86/6а, 89/5а...), дей (49/5б, 68/1-5б, 76/1б ...), танга дегру (30/4б, 39/4б, 68/2б).

Юқорида айтилганлар Бобур "Девон"идаги ўғуз-турк сўзларининг айрим хусусиятларини ёритишгагина қаратилди. Уларнинг тафсилотини илмий анжумандаги чиқишимизда баён киламиз, деган умиддамиз.

БОБУР ДАВРИ ТАРИХИ ВА МАНБАШУНОСЛИГИ

Ғ.Сотимов (Ўзбекистон)

Ҳинд тарихида янги давр

Буюк давлат арбоби ва саркарда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг дастлаб Марказий Осиё ва Афғонистонда ўз ҳукмронлигини ўрнатиши ва 1526 йилда Ҳиндистонда "Буюк бобурийлар салтанати"га асос солиши бу мамлакатларда ўрта асрнинг хотимаси ва янги даврнинг бошланишини белгиловчи омил бўлгани билан аҳамиятлидир.

Бобурийлар салтанатининг ўрнатилиши ҳақиқатан ҳам Ҳиндистон тарихида кескин бурилиш ва янги даврнинг бошланиши бўлгани барча тарихий манбаларда алоҳида таъкидланади.

Бобурийлар ҳукмронлигига қадар Ҳиндистонни бошқарган афғонлар ўзларини "султон" деб атар ва ҳалифаликнинг ҳукмронлигини тан олардилар. Бобуршоҳдан бошлаб, кейинги бобурий шаҳзодалар халифаликни тан олмадилар ва ўзларини "шоҳ" деб атай бошладилар ҳамда ҳукмдорнинг мавқеини энг юқори мартабага кўтардилар. Акбаршоҳ эса ўзига "шаҳаншоҳ" унвонини олган эди.

Бобуршоҳнинг Ҳиндистонга келишидан аввал мамлакатда қатор диний, ижтимоий ва сиёсий тенгсизликлар мавжуд бўлиб, бу ҳол аҳоли ўртасида ўзаро адоват ва давлат бошқарувида бошбошдоқликни келтириб чиқарган эди. Бобуршоҳ бу борада мамлакатга янгича сиёсат олиб келди ва давлатни бошқаришнинг темурий шаҳзодаларга хос услубини ўрнатди. У қўл остидаги афғон султонлари ва ражпут ражаларига ҳам адолат, тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро ҳурмат тамойиллари асосида муомала қилар эди. Ўғилларидан иккитасига ҳинд ражаси Мединий Равнинг иккита қизини никоҳлаб бериб, ражпутлар билан қуда-андачилик ришталарини боғлади ва уларнинг ҳурмат-эътиборига сазовор бўлди. Акбаршоҳ ҳукмдорлиги даврида эса бу муносабатлар анча яхши даражага кўтарилди ва ҳукмдорга садоқатли ражпутлар жон-жаҳди билан подшоҳ шаънини сақлаш учун курашдилар.

Маълумки, Бобургача мамлакатда ҳукмрон бўлган тўғлоқлар сулоласи даврида меъморчиликка бир оз эътибор бе-

рилган бўлса-да, тасвирий санъат диний ақидалар асосида мутлако тақиқланган эди. Бунёдкор бобурийзодалар ҳукмронлиги даврида ҳукмдорларнинг ҳомийлиги ва чексиз саховати туфайли Ҳиндистонда меъморчилик ва тасвирий санъат мисли кўрилмаган даражада тез ривожланди ҳамда мамлакат узра ёйилди.

Бобурийлар ҳукмдорлиги даврида мусулмонлар билан ҳиндулар ўртасида бир-бирига нисбатан бағрикенглик муносабатлари шакллантирилди ва омма орасида кенг тарғиб қилинди. Улар ҳаётнинг турли жабҳаларида бир-бирини қўллаб-қувватладилар, ўзаро ҳурмат, ғамхўрлик, самимий муносабат ва меҳр-оқибат таомиллари амалда қўлланилди.

Маҳаллий тилларнинг тараққиёти ва ривожланиши учун кенг имкониятлар яратилди. Мустақилликка эришган маҳаллий сулолалар ўз шевалари ва тилларининг ривожи учун ҳомийлик қилдилар, уларга расмий тил мақоми берилди. Бу ҳол эса дин ислоҳчилари учун ўз ғояларини маҳаллий аҳоли ўртасида кенг ёйиш имконини яратиб берди. Улар ўз китобларини ўз тилларида ёзиш ва ўзлари эътиқод қилган динларига ўз тилларида сиғиниш имконига эга бўлдилар. Бу эса айрим диннинг якка ҳукмронлигига йўл қўймас эди.

Бу омиллар бобурий подшоҳлар ўзидан аввалги ҳукмрон доиралардан моддий, маънавий ва маъмурий жиҳатдан анча устунликларга эга бўлганлигига, бобурий шоҳларнинг юксак маданият соҳиблари, бағрикенг, адолатпарвар ва саховатпеша ҳукмдорлар бўлганидан далолат беради.

Д.Юсупова (Ўзбекистон)

Хондамир ва Бобур: фан ва маданият тараққиёти ҳақида

Маълумки, XV асрнинг иккинчи ярми ва XVI асрнинг бошларида Хуросон, айниқса унинг пойтахти Ҳиротда фан, адабиёт, меъморчилик, тасвирий санъат (миниатюра ва наққошлик), мусиқий илм ва хаттотлик кенг ривож топган эди.

«Равзат ус-сафо» («Мусаффолик боғи») муаллифи тарихчи Мирхонднинг набираси машҳур Ҳирот тарихчиси Хондамир (878/1473 – 881/1476 йиллар орасида Ҳиротда туғилган ва

941/1534 йилда Ҳиндистоннинг Манду шаҳрига яқин жойда вафот этган) ўз асарлари билан XVI аср бошларида фан тараққиётига салмоқли ҳисса қўшди.

Хондамирнинг олим сифатида шаклланишида ўша даврнинг маърифатчиси Мир Алишер Навоий ҳомийлик килди. Унинг вафотидан сўнг 909/1503 йилдан бошлаб, Хондамир Хуросондаги сиёсий воқеалар гирдобига тушади ва 1527 йилга қадар, аниқроғи, Шоҳ Исмоил вафотидан сўнг, у Ҳиротдан буткул юз ўгириб Қандахор томон жўнайди ва 934/1528 йили у ердан Ҳиндистонга, Бобурийлар пойтахти - Аграга, яъни Бобур ҳузурига боради ва унинг яқин одамлари қаторидан жой олади. 936/1529 йили Бобурнинг Бенгалия ва Ганг дарёси соҳили томон қилган юриши пайтида Хондамир унга ҳамроҳ бўлади. Бобур вафотидан сўнг Хондамир умрининг охиригача унинг вориси Ҳумоюннинг хизматида қолади.

Хондамир олтмиш уч йил умр кўради ва ана шу вақт ичида у ўн учта асар ёзади, бизгача унинг саккизтаси етиб келган. Улардан: «Маъосир ул-мулук» («Ҳамаср подшоҳларнинг тарихи»), «Хулосат ул-ахбор фи баён ул-аҳвол ул-ахёр» («Хайрли кишилар аҳволини баён этиш борасида хабарлар хулосаси»), «Макорим ул-ахлоқ» («Олижаноб хулқлар») ва бошқалар. Унинг асарларида фан (тарих, фалсафа, мантиқ, математика, физика, астрология ва б.), тиббиёт ва адабиётнинг (назм ва наср) етук мутахассислари ҳақида муҳим маълумотлар келтирилган. Шунингдек, асарларида таълим соҳасида хизмат қилган машҳур мадрасалар, у ерда фаолият кўрсатган таниқли мударрислар, фан ва таълимга хизмат қилган катта кутубхоналар, уларнинг бошлиқлари, китоб нусхаларини кўпайтириш соҳасида катта ўрин эгаллаган хаттотлик санъати ва бу борада хизмат қилган машҳур хаттот, нафис санъат усталари, мусиқа ва ашула соҳа эгалари, қурилиш (масжид, хонақоҳ, лангар, ҳаммом, ҳовуз, кўприк, работ, боғ, сарой ва б.) ҳақида қимматли маълумотлар учрайди.

Хондамир Бобурнинг замондоши, қолаверса, бир вақтда у билан Ҳиротда яшаган ва юқорида айтилганидек, Ҳиндистонда Бобур саройида хизматда бўлган. Табиийки, Хондамир ўз асарларида келтирган XVI аср фан ва маданият тараққиётига оид маълумотлар кўп ҳолларда Бобурнинг маълумотлари билан ҳамоҳангдир. Масалан, Хондамир Мир Сарбараҳна лақаби билан

машҳур андижонлик олим Шамсуддин Муҳаммад Андижонийҳақида тўхталиб, 898/1492-93 й. вафот этганини маълум қилади, Бобур уни тўлдиргандек бўлиб, у Андижоннинг бир қишлоғидан келиб чиққан... деб, нима сабабдан вафот этганлигини ҳам келтиради. Шу сабабдан Хондамир асарларини «Бобурнома» ва шу даврнинг бошқа тарихчилари асарлари билан қиёсий ўрганиш маъқул ва тўғри деб биламиз.

О.Бўриев (Ўзбекистон)

"Бобурнома"да Марказий Осиё аҳолиси ҳақида маълумотлар

Марказий Осиё аҳолисига доир маълумотлар "Бобурнома" да алоҳида ажратилмаган ва турли тарихий воқеалар баёнида қайд этилган.

Аҳолининг этник таркиби таҳлилидан айрим этносларнинг Марказий Осиёдаги сиёсий жараёнларда анча фаол бўлгани кўринади. Этнослар шахс (одатда, бирор мансабдор шахс) номи таркибида ёки бирор воқеа баёнида эслатилади. Андижон шаҳри аҳолисининг этник таркибида аксариятини туркий қавмлар ташкил қилиши таъкидланган. Бобур ёзганларидан XУ аср охирига келиб, Темурийлар салтанатидаги иқтисодий ва маданий юксалиш туфайли, Хуросон ва Мовароуннаҳрда чиғатой туркийси адабий тил мақомини олганлиги маълум бўлади.

"Бобурнома"даги маълумотлардан айрим этнослар (аргунлар, барлослар, дуғлатлар, мангитлар, мўғул қабилалари, туркманлар - санжарий туркманлар ва қора қўйлиқ туркман уруғи, қипчоқлар, ҳазоралар)нинг географик жойлашиши ҳақида тасаввур олиш мумкин. Сиёсий вазиятга қараб Мўғулистон ва Дашти Қипчоқ аҳолисидан бир қисми Темурийлар давлатида Мовароуннаҳрнинг маълум жойларида яшаб, у ёки бу темурий ҳукмдорга хизмат қилган.

Асарда қишлоқ (кент), шаҳар, туман, вилоят аҳолиси, тоғ ва текислик (*тоғ ва туз)* эл-улуслари, *кўчманчи* (*саҳронишин*) ва ўтроқ (*деҳқонишин*) аҳоли фарқланган. Аҳолининг турмуш тарзи, касб-кори, миграцияси (Мўғулистон ва Дашти Қипчоқдан Мовароуннаҳрга, Ироқдан Хуросон ва Мовароуннаҳрга) ҳақида

ҳам маълумот бор. "Бобурнома"да турли этник тоифаларнинг ўзаро қариндошлашуви (юқори табақа вакиллари орасида, одатда, сиёсий вазият тақозоси орқали) ҳолати ҳам ўз аксини топган. Асардаги аҳоли билан боғлиқ атамалар ҳам ўзига хос ва илмий жиҳатдан муҳимдир.

Д-р Ҳ.Абдураҳмон (Хитой)

"Тарихи Рашидий"да Бобур сиймоси

Ўрта Осиё тарихини тадқиқ қилишнинг ноёб манбаларидан бўлган «Тарихи Рашидий» Мулла Муҳаммадниёз бин Абдулғафур таржимаси асосида нашрга тайёрланиб, 2007 йил Урумчида уйғур тилида нашр этилди.

"Тарихи Рашидий"нинг ушбу нашрини ўқиётганимизда, тарихнавис Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг Бобур ҳақидаги баёнлари, айниқса, Бобурнинг сифатларини таърифлашлари бизни қизиқтирди: "Бобур подшоҳ - ёзади Мирзо Муҳаммад Ҳайдар - ҳар хил сифатлар билан зийнатланган, турли асл хислатлар билан безалган подшоҳ эди. Уларнинг ҳамма хислатлари ичида шижоат ва мурувватн зиёда эди. Амир Алишер Навоийдан кейин туркийда шеърни ҳеч ким анингчалик айтмаган бўлғайди". Тарихнавис ўз асарида "Бобур подшоҳнинг вужуди ва сифати мурувватдан иборат эди" деган таърифни кўп такрорлайди. Мана шу таъриф-тавсифлардан ҳам муаллифнинг Бобурга бўлган чуқур меҳри, ҳурмати ва ихлоси аниқ сезилиб туради.

Биз мақолада Бобурнинг замондоши ва қариндоши Мирзо Муҳаммад Ҳайдар назаридаги Бобур сиймосини кўрсатишга ҳаракат қилдик.

Ш.Мусоев (Ўзбекистон)

Аҳмад Ёдгорнинг "Тарихи шоҳий" асарида Ҳиндистонда Бобур давлати бошқарув тизими ҳақида маълумотлар

Тадқиқотларда қайд этилишича, Кобул ва Шимолий Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласининг асосчиси Захириддин

Мухаммад Бобур (1483-1530) ўзининг Ҳиндистондаги тўрт йил (1526-1530) ҳукмронлиги даврида мамлакат маъмурий ҳолатида кескин ўзгаришлар қилишга улгурмади ва унгача мавжуд эски бошқарув тизими сақланди.

Бобур Шимолий Ҳиндистонни эгаллаб, у ерда ўз ҳукмронлигини ўрнатгунга қадар, эгаллаган вилоятларда қариндошлари, яқинлари, садоқатли кишилари ҳарбий юришларда фаол қатнашганлар, Мовароуннаҳрдан Кобулга ва Ҳиндистонга келганлардан бошлиқлар тайинлади.

"Тарихи шоҳий" (бошқа номи "Тарихи салотини афғон") асарида ёзилишича, Бобур Шимолий Ҳиндистонда ўз салтанатини ўрнатгач, бир қанча мансаблар ташкил қилди ва улар ўша пайтда Марказий Осиё, Кобул ва Ҳиндистонда амалиётда мавжуд эди. Мазкур асардаги маълумотга кўра, Бобур Марказий бошқарувда саккиздан ортиқ мансаб (*бахши* – котиб, молия ишлари билан шуғулланувчи шахс; *калонтар* – гуруҳ ёки қабила бошлиғи; *мирохур* – катта отбоқар; *пиёда* – қишлоқларда фармон бажарувчи ва соликларни йиғувчи; *мунший* – шоҳнинг мактубларини ва фармонларини тузувчи котиб ва б.) жорий қилди.

"Тарихи шоҳий"да Заҳириддин Бобурнинг 933 йил, жумода ас-соний (1527 йил, март) ойида чиқарган фармоннинг мазмуни ҳам баён қилинган. Унда Бобур ўн тўртта юқори мансаб тайинлагани айтилган. Мансаблар ҳақидаги бу маълумотларнинг аксари янги ва бошқа манбаларда қайд этилмаган. Ушбу фармонга кўра энг олий мансаб *муқарраб ал-ҳазрат ас-Султон Иътимод ад-давла* (Подшоҳнинг ишончли киши – премьер-министр) деб аталган. Бошқа мансаблар: *бародар* – тутинган ака-ука; *салтанатмаоб хилофат интисоб* – шоҳ эътиборига лойиқ; *муътамад ал-мулк* – ишонч соҳиби ва ҳ.к.

Бир қанча мансаб бир вақтнинг ўзида бир неча кишига берилган. Заҳириддин Бобур томонидан жорий қилинган айрим мансаблар унинг авлодлари ҳукмдорлигида ҳам амалиётда ўз мазмунида қўлланган.

Г.Султонова (Ўзбекистон)

XVI – XVII аср "Саёҳатнома"ларида бобурийлар давлатининг ёритилиши (Сайфи Чалабий ва Бенедикт де Гоес саёҳатномалари)

XVI аср биринчи ярмида Ҳиндистон ҳудудида содир бўлган ва бобурийлар томонидан амалга оширилган ислоҳотлар натижасида мамлакатда рўй берган муҳим ўзгаришлар ҳамда янги сув йўлларининг кашф этилиши Ҳиндистоннинг халқаро иқтисодий марказга айланишига сабаб бўлди. Шунингдек, бобурийлар сулоласи жаҳон тарихида ўзига хос ўрин эгаллаган давлатга айланди. Бу, бобурийлар сулоласи ҳукмронлиги даври тарихи тўғрисида кўплаб мамлакатларда турли характердаги асарлар яратилишига сабаб бўлди. Улар орасида бобурийлар ҳукмронлиги даврида бевосита Ҳиндистонга ташриф буюрган хорижий сайёҳларнинг мамлакат ҳақидаги таассуротлари битилган кундаликлари, яъни саёҳатномалар алоҳида ўрин тутади. Чунки уларда маҳаллий муаллифлар эътибор бермаган минтақа аҳолисига хос хусусиятларга оид маълумотлар, ўша даврда бўлиб ўтган воқеаларнинг объектив ва субъектив сабабларини очиб берувчи фактлар ўз ифодасини топган. Булар қаторида туркиялик Сайфи Чалабий (1582-1583 йилда вафот этган) ва португалиялик Бенедикт де Гоесларнинг "Саёҳатнома"лари алоҳида қимматга эга.

XVI аср биринчи ярмида Ҳиндистон, Хитой бўйлаб қилган сафар таассуротлари асосида ёзган саёҳатномасини Сайфи Чалабий Туркия султони Мурод III (1574-1595) га бағишлаган. Сайфи Чалабий саёҳатномасида асосан XVI аср биринчи ярмида Бобур ва шайбонийлар ўртасида кечган Мовароуннаҳр учун кураш, шунингдек, Бобурнинг шайбоний Убайдуллахонга йўллаган мактуби ҳамда унинг Ҳиндистонни эгаллашидан то Ҳумоюн даврида Ҳиндистонда бўлиб ўтган сиёсий жараёнлар, унинг ўзига хос ҳарбий тактикаси, Ҳиндистон-Эрон муносабатлари, Ҳумоюннинг ўғиллари Жалолиддин Муҳаммад ва Муҳаммад Ҳаким ҳукмронлиги тўғрисида маълумотлар учрайди. Шу билан бирга Гужарат, Пешовар, Агра, Деҳли шаҳарлари ҳамда мамлакатнинг иқтисодий имкониятлари тасвирланган.

XVI аср охирида Ҳиндистонга келган португалиялик савдо-

гар Бенедикт де Гоес эса ўз саёҳатномасида бобурийлар сулоласи вакили Акбарнинг давлат бошқаруви, бобурийлар давлатининг ташқи савдо алоқалари, муҳим порт шаҳарлари тўғрисида қимматли маълумотлар баён қилинган. Шунингдек, саёҳатномада яна Лаҳўр, Кобул, Пешовар шаҳарлари ва у ерда амалга оширилган савдо-сотиқ муносабатлари ҳақида сўз юритилган. Иккала саёҳатнома ҳам хорижлик сайёҳлар томонидан ёзилишига қарамай, улар ўртасида ўзига хос фарқлар мавжуд. Хусусан, Сайфи Чалабий ўз асарида асосан сиёсий вазиятларга эътибор қаратган бўлса, Бенедикт де Гоес ўз асарида бобурийлар давлатининг иқтисодий ҳаётига кўпроқ тўхталган.

Юқорида қайд этилган саёҳатномалардаги маълумотлар давр жиҳатдан бири XVI аср биринчи ярмига, кейингиси эса XVI асрнинг сўнгги йилларига тегишлилигини ҳисобга олсак, бу икки асардаги фактлар бевосита бир-бирини тўлдиради ҳамда бобурийлар давлатининг XVI асрдаги сиёсий, иқтисодий ҳаёти тўғрисида маълум маънода тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Ш.Маҳмудов (Ўзбекистон)

Қўқон хонлари шажарасининг Бобурга боғланиши хусусида[11]

Қўқон хонлиги тарихига доир аксарият манбаларда «Олтин Бешик» ривояти баён этилади. Бу ривоятга кўра, Қўқон хонлари шажараси Олтин Бешикхон орқали Заҳириддин Муҳаммад Бобурга боғланади.

Қўқон хонлиги тарихининг турли масалаларида тадқиқот олиб борган Т.Бейсембиев, А.Қаюмов, Ҳ.Бобобеков, Ш.Юсупов каби олимлар манбаларда баён қилинган «Олтин Бешик» ривоятини турлича талқин қиладилар. Бу масалада олимларнинг фикрлари икки хил бўлиб, адабиётшунос олимлар «Олтин Бешик» ривоятини бўлган воқеа сифатида талқин этсалар, тарихчи олимлар эса буни Қўқон хонлари ўз ҳукмдорликларини ҳуқуқий жиҳатдан асослаш ва мустаҳкамлаш мақсадида келтириб чиқаришган, деган фикрни илгари сурадилар.

Воқеа манбаларда қуйидагича мазмунда баён қилинади:

Заҳириддин Муҳамммад Бобур Муҳаммад Шайбонийхондан мағлубиятга учрагандан сўнг оз сонли аскарлари билан Фарғонадан Кобулга қараб йўл олишни мақсад қилади. Манбаларда келтирилган ривоятларга кўра, шу жараёнларда Бобур ўғил фарзанд кўради. Йўлдаги оғир машаққатларни ҳисобга олиб, болани Кўқон яқинидан ўтган Наймансой бўйига олтин ва жавоҳирлар билан ўралган бешикда бир кўрикчи билан қолдириб кетишга қарор қилади. Ўша ҳудудда яшовчи аҳоли қолдириб кетилган қимматбаҳо жавоҳирларни тақсимлаб олади. Болага эса Олтин Бешикхон номи қўйилиб, минг уруғи томонидан вояга етказдирилади, кейинчалик Фарғона ҳукмдори бўлади. Манбалардаги воқеалар ривожида Кўқоннинг дастлабки ҳукмдори Шоҳруҳбийнинг насаби Олтин Бешикхонга боғланиши билан якун топади.

Кўқон хонлари шажарасини Олтин Бешик орқали Заҳириддин Муҳаммад Бобурга боғлайдиган асосли маълумотлар етарли эмас, деб ўйлаймиз. Чунки манбалардаги маълумотлар турлича мазмунга эга бўлиб, уларда ноаниқликлар, хатоликлар мавжуд.

Шу ўринда яна бир нарсага эътибор қаратиш лозим. Кўқон хонлари Шоҳруҳбий (1709-1721) дан Олимхон (1798-1810) га қадар ўтган барча ҳукмдорлар "бий" унвонида бўлишган. Агар бу ҳукмдорлар ҳам ўзларини Олтин Бешик наслидан деб ҳисоблашганда, бий унвонини эмас, балки хон унвонини олишга эътибор қаратишар эди. Лекин бу билан "Олтин Бешик" ривоятини асоссиз, уйдирма деган фикрдан ҳам йироқмиз. Ҳар бир ривоят, афсона замирида тарихий ҳақиқат ётишини эътироф этиш мумкин.

Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Кўқон хонлигида легитимация масалалари ҳали етарлича ўрганилмаганлигидан далолат беради. Бу масалада Бухорода ҳокимият манғитлар сулоласи қўлига ўтишини, яъни Муҳаммад Раҳимбийнинг "хон" унвонини олишини тадқиқотчилар илмий жиҳатдан таҳлил қилишди.

Кейинги олиб бориладиган тадқиқотлар жараёнида Кўқон хонлари шажарасининг Заҳириддин Муҳаммад Бобурга қанчалик алоқадор эканлиги ўз ечимини топади.

А.Отахўжаев (Ўзбекистон)

"Бобурнома" Зарафшон водийси тарихий географияси бўйича муҳим манба сифатида

Давлат арбоби, тарихчи ва ўзбек мумтоз адабиёти йирик вакили Заҳириддан Муҳаммад Бобурнинг "Бобурнома" асари XV аср охири - XVI аср бошларига оид муҳим манбалардан биридир. Унда муаллифнинг нафақат таржимаи ҳоли ва кечмиши, балки 1494-1529 (899-936 ҳ.) йиллардаги воқеликлар муфассал ёритилган, улар ҳам тарихий, ҳам тарихий географик таҳлилда баён қилинган. Жумладан, Бобурнинг бевосита ўзи иштирок этган Темурийлар давлати инқирози ва Муҳаммад Шайбонийхон сулоласининг ҳокимиятга келиши жонли акс эттирилган. Бунда Бобур сўнгги темурийлардан бири сифатида ўз сулоласи манфаатининг ҳимоячиси эди.

"Бобурнома" тарихий воқеликларни баён қилиш билан чекланмай Ўрта Осиё, Афғонистон, Ҳиндистон ва Шарқий Эроннинг тарихий-географик манзарасини ҳам акс эттирган. Жумладан, Бобур Ўрта Осиё воқеалари тафсилотида ўзи бўлган ҳар бир жойни, тарихий маданий вилоятни, ҳудудларнинг умумий манзарасини нигоҳдан ўтказади. Айниқса, Ўрта Осиёнинг Фарғона, Чоч, Уструшона, Суғд ва Чағониён каби тарихий-маданий вилоятларини ўрта аср географи қарашлари билан тасвирлайди.

1497-1501 йиллар воқеалари бевосита Зарафшон водийси – Суғд тарихий-маданий вилояти билан боғлиқ. Аввал 1493 йил воқеалари баёнида Бобур, отаси Умаршайх Мирзонинг Самарқандни эгаллаш мақсадида Уструшона ва Суғд чегарасидаги, Ўратепа яқинидаги Оққопчай (Оққопчиғай)га келиб тўхтаганини эсга олади. У Оққопчай ва Самарқанд ораси 18 йи-гочлигини, Хўжанддан Самарқандгача ва Хўжанддан Андижонгача масофа бир хил - 25 йиғоч эканлигини таъкидлайди. Бу Бобурнинг ўз ватани қадимий тарихидан бохабар эканлигини кўрсатади. У қадимда Зарафшон водийси Суғд деб аталишини биларди. 1495-1496 йиллар воқеалари баёнида ўз қўшинлари билан "Самарқанд пастида Суғд томонида" тўхтаганини ёзади. Шу ўринда Зарафшон дарёсини Кўҳак суйи (суви) деб атайди. Айниқса, "Бобурнома"да Самаркандниng шарқи Шавдор тоғи ва Ургут қалъаси батафсил

тасвирланган. Самарқанд хақида "Рубъи маскун"да "бундай латиф шаҳар камрокдур" деб таъриф беради. Шаҳарнинг бешинчи иқлимга жойлашганлигига урғу беради. У шаҳарнинг ҳар бир қаричини, бобоси Темурдан мерос кўчаю дарвозаларини, ариқ ва боғларини баён қилади. Оҳанин дарвозаси каршисидаги Қусам ибн Аббос мақбарасини "Мазори шоҳ" (ҳозирги "Шоҳи зинда") деб атайди. Шахсан унинг буйруғи билан Самарқанд қалъаси девори ўлчаниб, 10.600 қадамлиги аниқланади. Унинг фикрича, шаҳардаги энг қадимий масжид Лаклака масжидидир. Конигилни эса у Қорасув ёки Обирахмат бўйидаги Самарқанд ҳукмдорларининг ёзги сайилгоҳи сифатида эслатади.

Ғарбий Суғд – Бухоро хусусида, бу шаҳар Самарқанддан ғарбда 25 йиғоч масофада эканлигини таъкидлайди. Бухорода бир неча туманлар борлиги айтилади. Воҳада боғлар ҳамда полиз эканлари кўп ва серҳосиллиги, айниқса, бухоро чоғири – шароби беқиёс эканлиги таърифланади.

Жанубий Суғд – Кешни Самарқанддан 9 йиғоч масофадалиги, улар оралиғидаги тоғли давон Итмак деб аталишини ёзади. Шаҳрисабз бобоси Темурнинг туғилган юрти эканлигини тилга олади. Жанубий Суғднинг дашт қисми Қаршини камсув воҳалигини, қадимда бу шаҳар Насаф ва Нахшаб деб юритилганлигини ўз билими даражасида тасвирлайди.

"Бобурнома"да Зарафшон ўрта оқимидаги Кармина ва қуйидаги Қоракўл ҳамда Қарши воҳасидаги Ғузор вилоятларига ҳам таъриф берилган. Асарда Суғд, Ёряйлоқ, Шавдор туманлари ва Алиобод чорбоғи хусусида ҳам тафсилотлар мавжуд. Бу Бобурни географ олим сифатида намоён қилади.

Хулоса қилиб айтганда, "Бобурнома" асари ва ундаги тарихий-географик маълумотлар Ўрта Осиё ва унга туташ ҳудудлар халқларининг XV аср охири –XVI бошларига оид бебаҳо меросидир.

Ш.Шодмонов, Н.Ўрмонов (Ўзбекистон)

Бобурнинг иқтисодий қарашлари ва ижтимоий ҳимоя

Иқтисодий тафаккур жамият тараққиётига фаол таъсир этадиган омиллардан бири ҳисобланади. Мамлакатимизда шаклла-

наётган миллий иқтисодий тафаккурнинг умумбашарий инсонпарварлик даражаси миллий меросни синчиклаб ўрганишга бевосита боғлиқ. Шу боис, миллий маънавий хазинани ўрганиш, тахлил қилиш ва хулосалар чиқаришдаги муҳим саҳифалардан бири марказийосиёлик мутафаккирларнинг пухта асосланган иқтисодий қарашлари, гоялари ва назарияларидир.

Бинобарин, давлат арбоби, олим ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483-1530) нинг серқирра илмий-амалий меросидаги тадқиқот талаб саҳифалардан бири - иқтисодий масалалар эканлигини таъкидлаш мумкин. Хусусан, қомусий асар «Бобурнома» билан бир қаторда «Мубаййин»да ижтимоий-иқтисодий муаммолар муҳокамаси ва ечимига эътибор қаратилган. Бобур иқтисодий мулоҳазаларининг негизи ислом шариати қоидалари билан чамбарчас боғланган. Бобурнинг эзгу фикрлари эзгу амалиёт билан йўғрилган. Чунончи, у кишининг қарашларида иқтисодий муносабатларнинг такомиллаштирилиши эвазига мамлакат бирлиги ва салтанат мустаҳкамлиги таъминланиши, тинчлик, осойишталик ва меъёрдаги солиқлар иқтисодиёт равнақининг муҳим омиллари сифатида таъкидланган. Бобур юритган иқтисодий сиёсат мамлакат ободлиги ва раиятни ижтимоий ҳимоялашга хизмат қилган. Жумладан, у киши юритган иқтисодий сиёсатда ишлаб чиқариш ва тижорат муносабатларига, солиқ ва бож тўловларига табақалаш тирилган адолатли ёндашув қўлланилган. Мол-мулк, бойлик миқдори бир нисоб (80 гр олтин)га етган кишилар муҳтож аҳолига ихтиёрий равишда ўз даромадларидан закот бериш жорий этилган. Закот ҳам мол-мулк турига караб табакалаштирилган. Янги ўзлаштирилган ерлар 2-3 йилга солиқдан озод этилган. Мусулмончиликдаги анъанавий ер солиги–хирож икки тоифага бўлинган: мукассам ва муваззар. Мукассам олинган ҳосилнинг миқдорига боғлиқ бўлиб, унинг учдан биридан-ярмигача бўлган қисми кўзда тутилган. Муваззар эса солиқ солинадиган ернинг майдонига боғлиқ равишда белгиланган. Шунингдек, "Агар ердан икки ҳосил олсанг, хирожни ҳам икки марта тўла" деб ҳам қайд этилган.

Суғориладиган ерлар учун белгиланган сув солиғидаги имтиёз сунъий воситалар (кориз, чиғирлар) қўлланилишига қараб белгиланган. Бобурнинг таъкидлашича: "Агар суғориш даврида чиғир қурсанг, олинган ҳосилнинг ўндан бирининг ярмини (5 %)

солиқ учун тўлашинг керак".

Марказий Осиё ва Ҳиндистоннинг Буюк ипак йўлида жойлашганлиги сабабли, тижоратнинг иқтисодиёт равнақидаги аҳамиятига алоҳида эътибор берилган. Савдо карвонларининг хавфсизлиги қатъий назоратда бўлган. Мусулмон савдогарлардан олинадиган "тамға" солиғи бекор қилинган. Улардан олинадиган савдо йиғими савдо айланмасига нисбатан 20 мисқол (1 мисқол – 4,5 грамм) олтиндан 1 мисқол ҳисобида белгиланган. Шунингдек, солиқ ҳиссаси даромад ҳиссасига нисбатан камайиб борган. Мусулмон бўлмаган мамлакатлар савдогарларидан олинадиган солиқ миқдори мусулмон савдогарларидан олинадиган солиқ миқдорига тенглаштирилган.

Агра билан Кобул оралиғида ҳар ўн беш мил масофада чопарлар учун от алмаштирадиган ва дам оладиган мусофирхоналар ташкил этилган. Уларда олтитадан от ва унга қарайдиган хизматчилар бўлган. 332 йил давом этган Бобур ва бобурийлар салтанати (1526-1858) Ҳиндистон тарихида ўчмас из қолдирди. Юрт ва аҳоли фаровонлигида эришилган ижобий натижаларни мустақил Ҳиндистоннинг машҳур бош вазири Ж.Неру ва бошқалар эътироф этган.

Бу эса мутафаккир ватандошимиз Бобур яратган асарлардаги иқтисодий ғоялар ва бобурийлар юритган амалий иқтисодий сиёсат нафақат ижтимоий-иқтисодий, балки маънавий-маърифий аҳамиятга моликлигидан ҳам далолат беради.

БОБУР ВА БОБУРИЙЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАР ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ

Д-р Магда Салаҳ Маҳлуф (Миср)

"Бобурнома"нинг жаҳон маданияти тарихида тутган ўрни

Заҳириддин Муҳаммад Бобур инсоният тарихида энг кўзга кўринган шахслардан бири бўлиб, у айниқса, Ўрта Осиё халқлари тарихида алоҳида ўрин тутади. У Ҳиндистонда ўз давлатини барпо этиб, Темурийлар салтанатининг давомчиси сифатида у ерда уч асрдан кўпроқ ҳукмронлик қилган бобурийлар сулоласига асос солди. Бобур яратган ва "Бобурнома" номи билан бутун жаҳонга машҳур бўлган мемуар асари ҳам жаҳон тарихида ўзининг муносиб ўрнини эгаллаб келмоқда. Унда Бобур яшаб ижод этган даврнинг муҳим воқеалари, Ўрта Осиё халқларининг тарихий ва маданий салоҳияти ёркин лавҳалар асосида тасвирланган. "Бобурнома" – Ўрта Осиё, Эрон ва Ҳиндистон тарихи бўйича туркий тилда яратилган нодир манбадир. У шунингдек, XVI аср бошларидаги Ўрта Осиё халқларининг ижтимоий ва маданий тараккиёти тарихини ўзида мужассам этган муайян билимлар манбаи ҳамдир.

"Бобурнома" илм аҳли учун Ўрта Осиё ва Ҳиндистон минтақаларини тарихий, ижтимоий маданий тараққиёти даражасини тадқиқ этиш учун ҳам муҳим аҳамиятга эга асардир. У ўзбек халқи тарихи, адабиёти ва тилининг энг жозибали қирраларини ёритувчи бетакрор манба бўлиши билан бирга унда баён этилган тарихий воқеаларнинг ҳаққонийлиги асарнинг катта меҳнат ва иктидор самараси эканлигидан далолат беради. Асар муаллифи эса унда ўзининг юксак маданий ва ахлоқий фазилатларини намоён қилади.

"Бобурнома"ни ўша асрларда яшаб ижод этган ва шу давр тарихини ёритган бошқа тарихчилар асарлари билан қиёсласа, Бобурнинг улардан воқеаларни чуқур билиши ва ростгўй баён қилиши билан алоҳида ажралиб туришини кўрамиз.

Муҳими, Бобур воқеа ва ҳодисаларни муболагасиз ва ҳеч бир ўзгаришсиз баён қилади. Бобур эсдаликларининг илмий аҳамиятининг бекиёслиги ҳам шундадир. Бундай

ҳаққонийликнинг стишмаслиги ўша давр тарихий асарларининг аксарияти учун хос бўлган хусусиятдир.

"Бобурнома" жаҳон маданияти тарихида ўлмас тарихий ва адабий қимматга эга асар сифатида муносиб ўрин эгаллайди. Шу сабабдан ҳам у жаҳоннинг инглиз, француз, урду, форс, туркий ва бошқа тилларга таржима қилинган. Биз эса бу асарни араб тилига ўгирдик.

Тадқиқотнинг вазифалари:

1. Бобурнинг тарихдаги ўрнини белгилаш;
2. "Бобурнома" асарининг тарихий манба сифатидаги аҳамиятини кўрсатиш;
3. "Бобурнома"нинг ислом ва жаҳон маданиятида тутган ўрнини аниқлаш.

А.Қаюмов (Ўзбекистон)

Бобур даврида Андижон маданий муҳити

Мовароуннаҳрнинг бир бўлаги Фарғона вилояти ва унинг XV аср охирларидаги маркази Андижон маданий муҳити тўғрисидаги конкрет тарихий ва адабий маълумотлар ҳозирча қўлимизда кўп эмас.

Бу тўғрида хабар берувчи манбалар, асосан Навоийнинг "Мажолис ун-нафоис" асари, Бобурнинг "Бобурнома"си, Амир Ҳайдарнинг "Тарихи Рашидий" китоби, Ҳасан хожа Нисорийнинг "Музаккири аҳбоб" и ва Дарвеш Алининг мусиқийга оид асаридир (XVII аср).

Булар қаторига XX асрда тузилган "Тазкират уш-шуаро" тазкирасини ҳам қўшмоқ керак. Бу тазкира қўқонлик муаллим ва ўлкашунос олим Пўлатжон домулла Қайюмов (1885-1964) қаламига мансуб.

XX асрда яшаб ижод этган машҳур тарихшунос олим Ю.Н.Якубовский ва унинг шогирди ўзбек олимаси С.А.Азимжонова XV аср иккинчи ярмидаги Андижон маданий муҳитига оид муҳим маълумотлар бериб ўтганлар. Бу жиҳатдан С.Азимжонованинг "К истории Ферганы второй половины XV в." асари, айниқса, диққатга сазовордир.

Андижон ҳукмрони Умаршайх саройида мухрдорлик вази-

фасини адо этган Амир Хожа Мулла Содир Андижоннинг машхур олим ва фозилларидан эди.

Андижон амирларидан Дарвешбек ҳам замонасининг таниқли хаттотларидан бўлган. Андижон ҳукмрони Умаршайх Мирзонинг амирларидан яна бири Ҳасан Яъқуббек мардона жангчи ва шижоатли инсон бўлган. Унинг шеърларидан айрим намуналар ўша вақтларида анча шуҳрат топган экан.

Заҳириддин Бобурнинг биринчи тарбиячиси Шайх Мазидбек бўлган. Унинг вафотидан кейин Бобурга тарбиячи этиб Бобоқулибек тайинланган.

Бобурнинг отаси Умаршайхнинг адабиётни яхши билгани, Низомий ва Хисрав Дехлавийларнинг "Хамса" асарларини севиб ўқиганидан ("Хамсатайн") "Бобурнома" орқали хабардормиз.

Бобурнинг онаси Қутлуғ Нигорхонимнинг отаси Тошкент ҳукмрони Юнусхоннинг ҳам табъи назми бор эди.

Ўша даврда яшаб ижод этган андижонлик шоирлар Юсуф Балиий Андижоний, Юсуф Сафоий Андижонийлар тўғрисида Навоий "Мажолис ун-нафоис"да хабар бериб ўтади.

"Бобурнома"да андижонлик мусиқа устаси Хожа Юсуф билан Андижон халқининг фахр қилмоғи айтилган.

Дарвеш Алининг мусиқага оид асарида кўрсатилишича, Хожа Юсуф шоир ҳам бўлган. У шаҳзода Бойсунқур Мирзо даргоҳида хизмат қилган. Унинг яратган мусиқий ва бадиий асарлари таҳсинга сазовордир. Хожа Юсуф машҳур мусиқа устаси ва бастакор Ғулом Шадий шогирди экан. У ўзининг бир мусиқа асарини Хожа Юсуф номи билан атаган. Бу нақш халқ ўртасида нақши Хожа Юсуфий номи билан шуҳрат топган.

Мусиқага оид асарни яратган Дарвеш Алининг ўзи ҳам Андижонга тааллуқли эканини ўз китобида айтиб ўтган.

Яна мусиқа соҳасида ўз даврининг машҳур усталари Дарвеш Максуди Андижоний, Мавлоно Ҳусайн каби санъаткорлар ҳам Андижон вилоятидан бўлганлар.

"Музаккири аҳбоб" тазкирасида андижонлик шоирлардан Мавлоно Фозил Андижоний, Мавлоно Насибий Андижоний, Мухаммад Шараф Садрлар тўғрисида маълумотлар бор. "Тазкират уш-шуаро"да эса Шох Тоҳири Андижоний, Али Навидий, Фиркатий, Калон, Сипоҳий каби андижонлик шоирлар тўғрисида маълумот бериб ўтилган.

Бобур Андижонда яшаган даврдаги маданий мухитга алоқадор шоирлар, олим ва фозиллар тўғрисидаги маълумотлар секин-аста йигилмоқда. Бу соҳадаги ишларимиз ўз давомини топмоғи керак. Бобурдек буюк маданият арбоби яратган муҳитнинг барча қирралари очилмоғи лозим.

Д-р Ҳасан Бег (Покистон)

Бобурнинг адабий мероси

Бобур темурийзодалар орасида энг жозибали шахслардан бири бўлган. У давлат арбоби бўлиш билан бирга адиб, шоир ва олим сифатида қатор адабий ва илмий асарлар ҳам яратган. У "Бобурнома" мемуар асарида бошидан кечирган воқеа ва ҳодисаларни танқидий нуқтаи назар билан очиқ, рост ва равшан баён қилган. Унда у ўзининг мақсадлари, оилавий ҳаёти, босиб ўтган юртларининг тарихи ва жуғрофияси ҳақида батафсил тўхтайди. Бундан ташқари, у тарихий шахслар ва бутун ҳаёти давомида мулоқотда бўлган инсонлар қиёфаси ва уларнинг фаолияти, қишлоқ аҳолиси, ҳайвонот ва наботот олами, денгиз ҳайвонлари ва уларнинг турлари ҳақида қимматли маълумотлар беради.

Асарнинг аксар қисми баёни Бобурнинг Ҳиндистонни забт этганидан сўнг, лекин воқеаларнинг баёнидан асарнинг бир қисми Бобур ҳаётининг Афғонистонда бўлган даврида ёзилганлиги сезилиб туради.

Асарда Бобурнинг ўз бошидан кечирган дарду аламлари, бехуд ва касал ҳолатлари ва улардан эсон-омон қутилганликлари баёни ҳам ўрин олган.

"Бобурнома" жаҳоннинг кўп тилларига ўгирилган. Асарнинг асл нусхаси туркийда, кейинчалик у форсийга Абдураҳим Хонихонон томонидан таржима қилинган. "Бобурнома" асарининг туркий тилдаги энг қадимий нусхаси Ҳайдароботдаги "Саларжанг" музейида сақланиб келмоқда.

Бобур туркий тилда ижод қилган улуғ шоир ҳамдир. У ўзидан иккита девон қолдирган. Улардан бири Париж Миллий кутубхонасида, иккинчиси Истанбулда сақланиб келади. Истан-

бул девонида Бобурнинг ўз қўли билан тузатишлари бор. Шоир "Девони"нинг Рампур нусхаси ҳам илмга маълум. У ҳажман бир оз кичкина.

Бобур лирик мероси орасида маснавийда битилган ва 2258 байтдан иборат "Мубайййин" асари ҳам алоҳида ўрин тутади.

Бобур, шунингдек, Хожа Убайдулла Аҳрорнинг отаси илтимоҳига кўра нақшбандия тариқати сўфийларининг қарашларини баён қилиб ёзган "Волидия" рисоласининг форс тилидан туркий тилига назмда таржима қилган. Бу таржимани амалга оширишдан асосий мақсад "Қасидаи бурда"нинг таржимони ўз касалидан фориғ бўлгани каби, касалдан фориғ бўлиш эди. Бобурнинг бу мақсади Аллоҳ таолонинг қудрати билан амалга ошади.

Бобур, шунингдек, туркий шеърият асосларини баён қилувчи "Аруз рисоласи"ни яратди. Бу асар орқали Бобур ўзининг назарий қарашлари ва Алишер Навоийнинг "Мезон ул-авзон" асарида баён қилинган шеърият қонуниятларининг янги қирраларини очиб бериш орқали арузшунос олим сифатида майдонга чиқади. Бобурнинг бу асари Парижда сақланаётганлиги ҳақида маълумотни дастлаб доктор Фуад Кўпрулизода берган.

"Аруз рисоласи" қўлёзмаси Техрондаги Салтанат кутубхонасидан топилди. Бобур унда 504 вазнининг тақтиъини баён қилган ва уларни байтлар мисолида келтирган. Эйжи Манонинг таъкидлашича, "Аруз"да 504 вазн тақтиъи эмас, 498 вазн тақтиъи баён қилинган экан.

Бобур, шунингдек, "Бобурий хати"ни ихтиро қилган. Унинг намуналари Машҳадда ва Тошкентда мавжуд. У тўғрида ҳали маълумотлар кам.

Бобур Ҳумоюнга "Васиятнома" ҳам ёзган. У Бхўпалда топилиб, сўнгра йўқолган. Бобур Ҳиндистонда бўлган чоғида ҳиндча шеърлар ҳам битишга киришганлиги ҳақида "Бобурнома" саҳифаларида маълумотлар келтирилган. Бу битиклар ўзга ватан, ўзга халқ, ўзга тил билан мулоқот қилаётган хорижликнинг ўзига хос талаффузи ва ёзилиши билан ажралиб туради.

"Бобурнома"нинг 926 йил воқеаларида Бобур мусиқа илмига оид рисола ҳам битганлигини қайд этиб ўтади. Лекин унинг қўлёзма нусхаси қаердалиги ҳозиргача илмга номаълум бўлиб келмоқда.

Ҳ.Қудратуллаев (Ўзбекистон)

"Бобурнома"да реал тасвир манзаралари

Ҳар бир асарнинг ўзига хос жиҳатлари бўлганлиги сингари Заҳириддин Бобурнинг "Бобурнома" асари ҳам ўзининг соддабаёнлиги, реал ҳаётни имкони борича аниқ тасвирлаши билан бир қаторда илмийлиги, бадиий юксаклиги билан алоҳида ажралиб турадиган нодир асар сифатида қадрлидир. Бобур тасвирлаган табиат манзараси, тарихий шахсларга бўлган холисона муносабат, табиат ҳодисаларини борича, юксак идрок, илмий хулосалар билан зикр этиш, ҳаётда содир бўладиган воқеаларнинг каттакичиклиги, давлат манфаатига моликлигию кундалик содир бўладиган оддий ҳодисалар бўлмасин рост, ўқувчи ишончини қозонадиган даражада тасвирлайдики, ҳайратланарлидир.

Инглиз тарихчиси Лейн Пуулнинг Бобурга берган баҳосига қарайлик: "Унинг мемуарлари бир аскарнинг ҳарбий юриш ва чекинишлари ҳақидаги оддий кундалик дафтар эмас, бу хотираларда Шарқ адабиётини жуда яхши билган, нозик ва билимдон кузатувчи, одамларни синчиклаб ўрганадиган, улар ҳақида холис ва одил фикр юрита оладиган мутаассир қалб эгасининг дунё ҳақидаги шахсий таассуротлари ва нозик фикрлари берилган".

"Бобурнома"да ҳаёт воқеалари реал ифодаланганлиги, натурализм кўринишлари мавжудлиги, айни пайтда бу икки жиҳатнинг уйғунлиги диққатни тортади. Муаллиф асарида фақат далиллар келтириш билан қаноатланмай, балки улуғ санъаткорнинг поэтик маҳоратини очиб беришга, унинг теран фалсафий тафаккури кўламини кўрсатишга, асардаги мавзулар моҳиятини батафсил ёритишга интилган.

Мисолларга мурожаат этамиз. Кобулда бўлган зилзиланинг "Бобурнома"даги баёнида том маънодаги ҳаққоний бадиий талқинни кўриш мумкин. Асардаги кўплаб реал тасвирлардан кўз юммаган ҳолда бу дахшатли табиий офатнинг Бобур томонидан нақадар маҳорат билан ифодаланганлигининг ўзини инобатга олганда ҳам "Бобурнома"ни жаҳон адабиётининг нодир намуналари қаторига киритиш мумкин. Зотан, зилзила тасвири муаллифнинг теран мулоҳаза соҳиби бўлиш билан бирга, яхшигина рухшунос, моҳир тасвирчи, воқеаларни қиёсий таҳлил этишда юксак

маҳорат зоҳир этган адиб сифатида кўз ўнгимизда гавдалантиради: " Бу аснода андоқ зилзила бўлдукум, қўрғоннинг фасиллари ва боғларининг томлари аксар йиқилиб, шаҳарда ва кентларда кўп уйлар хамвор бўлуб, уй ва том остига қолиб, ўлган бисёр бўлди... Пағмон била Бектут орасида бир парча ерким, арзи бир-гина тош отими бўлгай, учуб, бир ўқ отими қуйи борди. Учқан ернинг ўрнидин чашмалар пайдо бўлди..."

Заҳириддин Бобур насридаги шоирона ибора ва тиниқ тасвирлар муаллифнинг фикрлаш миқёсидан далолат беради. Масалан. Бобур тасвирлаган бу табиат мўъжизаси - поёнсиз сув омборини кўрайлик. У сувнинг иқтисодий томони, сарфланиши, хатто, кайси минтака ерларини суғоришга яроқлилигини батафсил тасвирлайди. Бу тасвирда Бобурнинг бугунги Афғонистон ерларининг жанубий-шарқий минтакасини нақадар пухта билгани, мазкур кўлнинг асоси қаердан пайдо бўлиши ("мунда йиғилур сувлар Каттавоз водийсининг ва Зурмат жулғасининг ва Ғазни рудининг, баҳор ёмғурларининг селлари ва ёзлар сув улғайганда зироатдин ортқон сувлар эмиш") гача батафсил ёритиши муҳим. Бобурнинг реал тасвири ушбу кўлга қизиқиб якин борганда янада жозиба бахш этган. У кўл устида, киши кўз ўнгида ҳаракатланувчи "шафақ" пайдо бўлишини ёзади. Бир зумда Бобур онгида табиатнинг бу мўъжизасидан ҳайратга тушиш, унинг нималигини аниклаш, ҳақиқатига етиш каби психологик ҳолатлар кечади. Ана шу ички кечинма табиат ҳодисаси билан чамбарчас боғлик ҳолда ишонарли тасвирланган: "Оби Истодага бир курўҳ етганда ажаб нима мулохаза қилдук. Ҳар замон бу сув била осмоннинг орасида шафақдек нима қип-қизил кўрунадур, яна бартараф бўладур. Ёвуқ етгунча бу ҳол эди, ёвуқ етганда маълум бўлдуким, тоғлон коз экандур. Не ўн минг ва не йигирма минг асру кўп тоғлон коз, қалин тоғлон коз учуб канот урғонда қизил парлари гоҳ кўрунуб, гоҳ кўрунмас экандур".

"Бобурнома" юқорида таъкидлаганимиздек, реал тасвирларга бой асар. Муаллиф ўз тасвирлари учун атайин вақт, замон, макон танламайди. У ҳисобсиз сафарлари пайтида нимани мушоҳада этса, нодир ҳолатлар ва воқеаларни пайқаса, асарида тасвирлаб бораверган. Бобурни ҳайратга туширган қуйидаги воқса фикримиз далили бўла олади. Бунда турли тасодифларга бой ҳаётнинг ичидан айнан шу ҳолатни танлаган Бобурга тасанно

дейсиз. Боз устига, Бобурнинг бу воқеани қисқа, лўнда, жозибали ифодалагани алоҳида эътиборга молик: "...Санжид дарасининг ораси била ўтуб, Хожа Сеёроннинг якиниға стганда, бир улуқ йилонким, йўғонлиғи билакча ва узунлиғи бир қулоч бўлғай эди, ўлтурулди. Бу улуғ йилоннинг ичидин бир инчкарак йилон чиқти, ғолибо ўшул яқинда ютуб экандур, бори аъзоси бутун эди. Бу инчка йилон бу улуғ йилондин жузвий қисқарок бўлғай эди. Бу инчка йилоннинг ичидин бир катта сичқон чиқти, ул ҳам бутун эди, ҳеч ери ҳал бўлмайдур эди".

"Бобурнома"даги ҳаётни айнан акс эттирган реал, натуралистик тасвирлардан бир-икки намуна келтирдик, холос. Бундай мисолларни бу нодир асарнинг қарийб ҳар бир саҳифасидан келтириш мумкин. Шу жиҳат Бобур услубини, "Бобурнома"нинг ўзига хос хусусиятини белгилайди.

С.Ҳасанов
(Ўзбекистон)

Бобурийлар мероси АҚШда

Бобурийлар яратган бой мерос жаҳоннинг турли хазиналаридан муносиб жой олганлигининг ўзи бу меросга бўлган қизиқишнинг ҳозир ҳам нақадар катта эканлигидан далолат беради. Чунончи, АҚШ Огая штатининг пойтахти Цинциннати шаҳрида ўнлаб музей ва йирик кутубхоналар мавжуд. Шулар орасида ноёб архитектура ёдгорлиги сифатида кўзга ташланиб турадиган муҳташам бинода Санъат музейи жойлашган бўлиб, унда Америка ва Европа тарихига оид ноёб асарлар намойиши билан бирга Шарқ халқлари, айниқса, форс ва туркий халқлар маданиятига оид бой мерос ҳам унинг хазинасида кўзқорачиғидек сақланиб келаётганлиги бизни таажжубга солди. Санъат музейи хазинасида ўзбек халқининг буюк шоири, Давлат арбоби ва қолаверса, Темурийлар сулоласининг Ҳиндистондаги давомчиси Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодларига мансуб шаҳзодаларнинг 1526 йилдан то 1858 йилгача бўлган тарихий ва маданий ёдгорликларининг энг ноёб нусхаларининг музейдан

жой олганлиги хар бир ўзбекнинг қалби ва шуурини хайратга солмай қўймайди.

Глен Маркойнинг айтишича, бобурийлар ҳукмдорларига мансуб бўлган бу тарихий обида ва ашёларнинг Санъат музейига келиб тушиши ўз тарихига эга экан. Уларнинг бир қисми, сопол буюмлар, мисдан ишланган кўза ва Кашмир рўмоллари музейга харид килинган (XVIII-XIX асрларга оид) бўлса, бир қисми хоним Жозеф Сван Нив ва Рат Харрисонлар томонидан 1923 йилда Дехлида Имр Швейжер исмли тадбиркордан сотиб олинган. Бу нодир тарихий ва маданий ёдгорликлар 1950-1951 йилларда Жон Нажак томонидан музейга ҳадя сифатида топширилган. Бу тухфалар орасида энг диққатга сазовор ва бевосита бобурий ҳукмдорларига оид бўлган ва Манўҳар Дас номли ижод соҳиби мўйқаламига мансуб миниатюра асаридир. Бу асар 1602 йилда ишланган бўлиб, унда император Акбаршоҳнинг қадрдон дўсти Мирза Азиз Кўкани ўз даргоҳида қабул қилаётганлиги акс эттирилган. Шунингдек, Цинциннати Санъат музейига 1962 йил Уильям ва Луиза Тафт Семпл ва бошқалар томонидан қилинган тухфалар хам музей фондини бобурийлар тарихига оид қимматли манбалар билан янада бойитишга хизмат қилган. Шулар орасида, айникса, Акбар ва ундан кейинги даврларда шухрат қозонган Саъдийнинг «Гулистон» асарига ишланган миниатюралар алохида ахамият касб этади.

Музей фондида сақланаётган бобурийлар кутубхонасига оид айрим қўлёзмаларга ишланган миниатюраларда Ҳиндистон мамлакатини бирлаштириш ва ягона империя барпо этиш йўлидаги харбий юришлар акс эттирилган тарихий лавҳалар суратлари акс эттирилган бўлса, бошка бир гурух қўлёзмаларда Ҳиндистондаги бобурийлар сулоласининг сиёсий-ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ бўлган тарихий воқеалар, маиший хаёт тарзи ўз аксини топган лавҳалар алохида ахамият касб этади. Мазкур қўлёзмаларда Ҳиндистон давлат арбоблари – Ҳумоюн, Акбаршоҳ, Шоҳжахон, Доро Шукух, Шоҳ Шужоъ ва Аврангзебнинг севимли ўғли Аъзамшоҳ сиймоларининг ва бобурийлар Ҳиндистондаги сўнгги ҳукмдорларидан бири Акбар II нинг ўз аъёнлари ҳузуридаги тасвири экс эттирилган миниатюралари Бобур ва унинг авлодларининг жаҳон цивилизацияси ривожига нақадар улкан хисса қўшганлигини ёркин далилловчи тарихий ҳужжатлардир.

Цинциннати Санъат музейи хазинасида юзга яқин тарихий ва санъат асарлари сақланиб келинмоқда. Биз уларнинг айримларинигина тилга олиб ўтдик холос. Шуларнинг ўзиёқ бобурийлар ижодкорлигининг кўп қирралилиги, бой меросининг хилма-хиллиги ва ранг-баранглигини кўрсатади. Бундай меросимизнинг бир қисми ватанимиздан анча олисда АҚШда сақланиб келаётганлиги илм-фан тараққиёти йўлида тинимсиз хизмат қилган бобокалонларимизнинг башарият тарихида ўчмас из қолдирганлигига яна бир ёркин мисолдир.

А.Нурмонов (Ўзбекистон)

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг лингвистик қарашлари

Темурийлар саройида бола тарбиясига, темуриизодаларни даврининг барча билимларини эгаллашларига алоҳида аҳамият берилди. Энг билимдон кишилар темурийзодаларга мураббий қилиб тайинландилар. Ана шундай тарбия натижасида темурийзодалардан бир қанча қомусий билим эгалари, дунёга донг таратган шоиру алломалар етишиб чиқдилар. Хусусан, Мирзо Улуғбек, Султон Ҳусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Гулбаданбегим, Зебуннисолар шулар жумласидандир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ажойиб саркарда, буюк давлат арбоби, истеъдодли шоир, муаррих, географ, этнограф, адабиётшунос, исломшунос, ҳарбшунос, мусиқашунос сифатида дунё илм аҳлига маълум ва машҳурдир.

У тилшуносликка доир махсус асар ёзмаган бўлса ҳам, лекин ўзининг қомусий асари бўлган «Воқеанома» («Бобурнома») сида тилшуносликка доир бир қатор қимматли фикрларини баён қилади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур Алишер Навоийнинг ўзбек адабий тилининг истиқболи йўлидаги курашини давом эттирди. У нутқ маданиятига, нутқнинг содда, равон, тушунарли бўлишига алоҳида аҳамият берди. Ижодий фаолиятида доимо бунга амал қилди. Бошқаларни ҳам шунга даъват этди.

Бобурнинг нутқ маданиятига алоҳида аҳамият бериши бежиз эмас эди. Чунки антик даврда ҳам, араб халифалигида ҳам нутқ маданиятига ҳар қандай зиёли кишининг, айниқса, давлат

арбобининг эгаллаши лозим бўлган энг муҳим санъат тури сифатида қарар, фақат шундай санъатни эгаллаган кишигина мохир давлат бошқарувчиси бўлиши мумкин, деб ҳисобланар эди.

Бобурнинг ўзи ҳам жангда таҳликага тушган аскарларни бир неча бор жанговар ва таъсирчан нутқи орқали дадиллаштирган, ғалабага ишонч руҳини уйғотган ва шу туфайли муваффақият қозонган.

Шунинг учун у ўз фарзандларининг ҳам бу санъатни эгаллашини энг муҳим вазифа деб билган. Фақат оғзаки нутқнинг эмас, балки ёзма нутқнинг ҳам содда, равон ва саводли бўлишига эришиш ҳар бир зиёлининг вазифаси ҳисобланган.

Бобурнинг ўғли Ҳумоюнга ёзган мактуби фикримизнинг далилидир. **«Хатингни ҳуд ташвиш билан ўқуса бўладур, вале асру муғлақтур (жуда чалкашдир). Насри муаммо ҳеч киши кўрган эмас. Имлонг ёмон эмас. Агарчи хейли рост эмас, илтифотни "то" била битибсен. Кулунжни "ё" била битибсен. Хатингни ҳуд ҳар тавр қилиб ўқуса бўладур, вале бу муғлақ алфозингдин (чалкаш сўзлар) мақсуд тамом мафҳум бўлмайдур (тушунмайди). Ғолибо хат битирда коҳиллиғинг (бўшлиғинг) ҳам ушбу жиҳаттиндир. Такаллуф (ҳашамат, безак) қилай дейсен, ул жиҳаттин муғлақ бўладур. Бундин нари бетакаллуф ва равшан ва пок алфоз (тил) била бити; ҳам сенга ташвиш озроқ бўлур ва ҳам ўқуғучиға»** (БН-65).

Заҳириддин Муҳаммад Бобур жаҳон филологиясининг бешиги бўлган ҳинд ва дунёга шуҳрат қозонган араб филологияси анъаналаридан баҳраманд бўлди.

Бобур ўз вокеаномасида бир қатор сўзларнинг этимологияси ҳақида фикр билдиради. Жумладан, *Саволак парбат* (Ҳимолай тоғи) этимологияси ҳақида ёзади: **«Бу тоғни Ҳинд эли Саволак парбат дерлар. Ҳинд тили била «Саво» - рубъ (яъни чорак-А.Н.), «лаю» - юз минг, «парбат» - тоғ, яъни рубъ ва юз минг тоғким, юз йигирма беш минг тоғ бўлғай»** (БН-343).

Конибодом, Ҳодарвеш, Шаҳрисабз, Қарши, Кашмир, Конигил, Масжиди мукаттаъ сингари жой номларининг ҳам номланиш сабаблари ҳақида маълумот берилади.

Бобур маълум лақаб ёки тахаллус билан изоҳланувчи атоқли отлар ҳақида фикр юритар экан, бундай лақаб ва тахаллусларнинг этимологияси ҳақида ҳам қизиқарли маълумот беради. Масалан, *ола-*

ча лақабининг этимологияси ҳақида ёзади: «**Султон Маҳмудхондин кичик Султон Аҳмадхон эдиким, Олачахонга машҳурдир. Олачанинг важҳи тасмияси муни дерларким, қалмоқ ва мўғул тили била ўлтургучини «олачи» дерлар. Қалмоқни неча катла босиб, қалин кишисин киргон учун "олачи" де-де касрати истиъмол била Олача бўлубтур**» (БН-69).

Кобул вилоятининг тоғлари, тоғларидаги ўсимликлар ҳақида тўхталар экан, *бўтака* ўтининг номи ҳақида ёзади: «**Ўти тоғининг ва пуштасининг ва жулгасининг бирдек бўлур ва хўб бўлур, аксар бутака ўти бўлур, отға бисёр созвор ўттур. Андижон вилоятида бу ўтни "бутка" ўти дерлар, важҳи тасмияси маълум эмас эди, бу вилоятларда маълум бўлди. Бу ўт бута-бута чиқар учун бутака дерлар эмиш**» (БН-198).

Араб, ҳинд тилларининг ўзига хос товуш тизими, ўзбек тили товуш тизимидан фарқланиши, шунингдек, ҳар қайси тилнинг шевалараро фонетик фарқланиши, шунинг учун ҳам айрим сўзларнинг шу тилнинг фонетик қонуниятига мувофиқлашиши ҳақида фикр юритади. Масалан, «ушмунча дейдурларким, бу тоғ элини *кас* дерлар. Хотирга еттиким Ҳиндистон эли «шин»ни «син» талаффуз қилур». Ана шу фонетик қонуният асосида *Кашмир* топонимн *кас* этнонимн асосида вужудга келган этнотопонимн эканлиги изоҳланади.

Ламғон топонимининг *Ламғон* ва *Ламқон* ҳолидаги икки фонетик варианти мавжудлигини таъкидлаб, унинг сабаби ҳақида ёзади: «**Ҳазрати Нуҳ пайғамбарнинг отаси Мехтор Ломнинг қабри Алишанг туманидадир. Баъзи тарихта Ламак (Ламқон) ҳам дебтурлар. Ул элни хейли мулоҳаза қилилибтурким, баъзи маҳал «коф» ўрнига «ғайн» талаффуз қилурлар, бу жиҳаттин ғолибо бу вилоятни Ламғон дебтурлар**» (БН-19).

Шунингдек, араб тилида «г» товушининг йўқлиги, бу товуш иштирок этган сўзлар араб тилига ўзлаштирилган «ж» товуши билан алмаштирилиши баён қилинади. Масалан, *«норгилни араб муаррав қилиб норжил дер»*, - дейди. Бундан кўринадики, Бодуэн де Куртенедан анча олдин Бобур *алтернация* ва *корреспонденция* деб номланган ҳодиса ҳақида фикр юритади.

Ҳозирги тилшуносликда мазмуний йўналишнинг кучайиши натижасида эътибор кўпроқ тушунча категорияларига, мазмуний категорияларга тортилмоқда. Маълум бир умумий белгиси билан

бирлашган ва ўзаро маълум муносабатда бўлган олам унсурларининг умумлашган образларининг онгда акс этиши тушунча категориясини, маълум лисоний воситалар ёрамида ифодаланган бордик унсурларининг онгдаги умумлашган образи мазмуний категорияни хосил қилади.

Мазмуний категориялар мазмуний майдонни ташкил этади. Мазмуний майдон назарияси асосида тузилган тезаурус луғатлар пайдо бўла бошлади. Ана шундай луғат Европада 1852 йилда инглиз тилшуноси И.М.Роже томонидан яратилди. Шунинг учун ҳам шу вақтга қадар тилшуносликда тезаурус луғат тузишнинг асосчиси П.М.Роже деб ҳисобланади. Аслида мазмуний майдон тушунчаси, гарчи, шу термин билан номланмаган бўлса ҳам ўрта аср Шарқ тилшунослари ундан хабардор бўлган. Шунинг учун ҳам у «Вокеанома»да сўзларни маълум мазмуний майдонга бирлаштирган ҳолда изоҳлайди ва тезаурус луғат тузишнинг ажойиб намунасини кўрсатади.

Ҳиндистон воқеалари ҳақида фикр юритар экан, Бобур Ҳиндистоннинг ҳайвон, парранда, ўсимлик номлари, фасл номлари, ўлчов номларини батафсил изоҳлайди. Ўрни билан бошқа тилларда уларнинг қандай номланиши ҳақида чоғиштирма маълумот беради.

Шундай қилиб, Заҳириддин Муҳаммад Бобур умумўзбек лафзининг барча имкониятларини ишга солган ва устози Алишер Навоий анъанасини давом эттирган ҳолда, ўзбек тилининг сайқалланувида, бадиий публицистик, расмий ва илмий услубининг шаклланишида катта из қолдирган улкан сўз санъаткори бўлиши билан бирга, тилшуносликнинг графика, ономастика, этимология, лексикография соҳаларининг ривожига муносиб улуш қўшган тилшунос олим ҳамдир.

А.Иброҳимов (Ўзбекистон)

Бобур "Девон"идаги ўзлашма лексика

Маълумки, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг иккита девони бор – "Париж" девони ва "Ҳинд"девони. "Париж" девони деб аталишининг сабаби девоннинг нусхаси Париж Миллий кутубхо-

насида (№1308) сақланишидандир. "Ҳинд"девони Бобурнинг "Ҳиндқа келгали айтқан ашъорлари"дан иборат бўлиб, унинг ягона нусхаси Ҳиндистоннинг Рампур шаҳридаги Ризо кутубхонасида сақланади.

Бобурнинг лирик мероси салкам тўрт минг мисрани ташкил этади. Бобур "Девон"и лексикаси деярли ўрганилмаган. Б.Бафоев Бобур шеърлари лексикасини текширган. У "Девон"даги шеърлардан ташқари, "Мубаййин"дан 374 мисралик парчани ҳам таҳлил қилган.

Биз "Девон" лексикасини таҳлил қилиш учун қуйидаги асарларни олдик – иккала девондаги 3071 мисрадан иборат жами шеърлари, 504 мисрадан иборат "Волидиййа" рисоласида 3575 қатор шеърни таҳлил қилдик. "Волидиййа" асари "Ҳинд" девонидан ўрин олган. Шунинг учун уни ҳисобга киритдик, лекин "Мубаййин" алоҳида асар бўлганлиги учун биз уни таҳлил қилмадик. Шунингдек, "Девон"даги форсча шеърларни ҳам текширмадик.

"Девон"да ҳаммаси бўлиб 7072 та сўз-шакл ишлатилган. "Соф" девон (яъни таржима асар "Волидиййа"ни ҳисобга олмаганда) да 6308 та, "Волидиййа" рисоласида 1191 та сўз-шакл қўлланган. Сўз-шаклларнинг қайтарилганларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда, "Девон"да 17878 та, "Волидиййа" да 2319 та жами – 20197 та сўз-шакл мавжуд.

Сўзларни келиб чиқиши жиҳатидан таҳлил қилинганида, "Девон" лексикаси туркийча, арабча, форсча ва қисман ҳиндча сўзлардан иборат эканлиги аниқланди. Туркийча сўз-шакллар – 3087 та, арабча – 2297, форсча – 1582 та ва ҳиндча – 7 та.

"Девон" лексикасининг морфологик таҳлили шуни кўрсатдики, соф арабча (**авом, адаб, айб, жамол** ва б.) сўзлардан ташқари 37 та арабча+форсча унсурлардан ясалган сўзлар (**вафо+дор, талаб+гор, ҳам+гусор** ва ҳ.к.) учради. Арабча-туркийча сўзлар 27 та – **вафо+сиз, заьф+лик** каби. Форса-арабча сўзлар 69 та – **бар+давом, но+лойиқ** ва ҳ.к. Форсча-туркийча сўзлар 67 та – **бегона+лик, доно+лиғ** каби. Уч тил унсури – форсча-арабча-туркийча унсурдан ташкил топган 5 та сўз қўлланган – **бе+адаб+лик, хуш+вақт+лик** ва б.

"Девон"да арабча, форсча сўзларнинг кўплик шакли асосан туркийча усулда **-лар** суффикси воситасида ясалган шароитлар,

савмлар каби. Арабча кўплик 22 марта учради – **абёт** (бирлиги - байт), **азкор** (бирлиги - зикр), **ахвол** (бирлиги - хол) ва б.

Бобурнинг "Девон"и ва бошқа асарлари, умуман, асар (матн) сўз бойлигини аниқлаш учун махсус компьютер программаси ҳамда муайян принциплар тузилди. Мана шу программа воситасида конкордансlар, 2 хилдаги частотали луғатлар, ўзлашма сўзлар рўйхати тайёрланди. Бобур асарлари сўз бойлиги аниқланди "Девон"да 3302 та, "Мубайиин"да 2616 та, "Аруз"да 2230 та сўз. "Девон" сўз бойлигини Алишер Навоийнинг айрим асарлари сўз бойлиги билан қиёслаб кўриш мумкин: "Мажолис ун-нафоис" да 3200 та, "Лисон ут-тайр"да 4005 та сўз ишлатилган ва х.к.

"Девон" лексикасида учрайдиган энг юқори частотали 100 та сўз таҳлил қилинди. Улар такрорлари билан 5919 марта учрайди ва "Девон"даги барча сўзларнинг 29,3% ташкил этади. Келиб чиқиши жиҳатидан текширилганда, уларнинг мутлоқ кўпчилиги 77 таси туркийча, 15 таси форсча ва 8 таси арабча эканлиги маълум бўлди. "Девон"да ўзлашма сўз-шакллар сони 4516 та.

"Девон" лексикасини ўрганиш Бобур асарлари тилини тадқиқ этишнинг бир қисми бўлиб, мумтоз ўзбек адабиётининг йирик вакили Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарлари тили, умуман, XVI асрдаги ўзбек тили меъёри ва тил тарихини ўрганишда катта аҳамиятга эга.

Р.Шамсутдинов, М.Абдуллаев (Ўзбекистон)

«Бобурнома»нинг йўқолган саҳифалари хусусида

Улуғ юртдошимиз Бобурнинг буюк меросларидан энг қимматлиси «Бобурнома»дир. У ўрта аср туркий адабиётининг наср жанрида битилган тенги йўқ қомусий асардир. Бобур бу асарни фавқулодда қалбдан, улкан маҳорат ва чидам билан, ўта ҳаққонийлик, адолатлилик руҳида ёзган. «Бобурнома» билан ўша давр тарихчилари асарларини қиёслаш орқали биз Бобур ўз ишларини мақташ, нуқсонларини яшириш, муваффақиятларини

бўрттиришга мутлақо ҳаракат қилмаганининг шоҳиди бўламиз. Бобур ҳеч қачон ҳақиқатни яширмаган.

Асарни бекиёс тарихий дурдонага айлантирган, асарга ўзгача бир жозиба берувчи жиҳатлар жуда кўп. Шу сабабли ҳам «Бобурнома» ёзилган давридан то бугунги кунгача жаҳон илмий жамоатчилиги ва китобхонлари эътиборини ўзига жалб қилиб келмоқда. «Бобурнома»да салкам 36 йиллик воқеалар баён қилинган. Аммо, бу даврга оид хотиралар тўлиқ эмас, деярли 18 йиллик воқеалар номаълум сабабларга кўра асардан тушиб қолган. Асарни муҳим парчалари йўқолган бўлиб, воқеалар баёни турли узилишлар билан давом этади. Масалан, 1503 йил бошидан 1504 йилнинг июнь ойигача, яъни бир ярим йиллик муддатда юз берган воқеалар тушиб қолган. Бу даврда бир қатор муҳим воқеалар бўлиб ўтганини биз бошқа тарихий манбалардан биламиз.

Ҳижрий 914 йил бошида воқеалар баёни тугалланмаган жумла билан узилиб қолган ва ҳижрий 925 йил муҳаррам ойида янгидан давом этади (1508 йил май - 1519 йил феврал). Яъни тақрибан 10 йилу 8 ойлик узилиш мавжуд.

Баъзи тадқиқотчилар «Бобурнома»даги бу "бўшлиқ" Бобур томонидан онгли равишда қилинган, яъни Бобур ўз ҳаётидаги андишали ва акс эттиришдан тортинган воқеаларни атайин ёзмай қолдирган, деган фикрни илгари сурадилар. Бундай фикр юритувчилар бунинг сабаби сифатида Бобурнинг Эрон шоҳи Исмоил Сафавийга вассал ҳукмдор сифатида ўз ота юртини эгаллаш учун Мовароуннаҳрда шиа мазҳабини тарғиб қилишга мажбур бўлган 4 йиллик фаолиятини кўрсатадилар. Бироқ, ҳеч бир тадқиқотчи бу фаразни исботлаш учун ишонарли далил айта олмаган. Қолаверса, Бобурнинг бу 4 йиллик давр воқеаларини баён қилмаслик учун қарийб 11 йиллик воқеаларни ёзмай қолдириши ҳақиқатга тўғри келмайди. Ҳолбуки, бу йўқолган қисмларнинг ёзилганлигини исботловчи бир қанча далиллар бор. Инглиз шарқшунослари Дениссон Росс ва Анетта Сусанна Бевериж, Муҳаммад Ҳайдар Мирзонинг "Тарихи Рашидий" ҳамда Гулбаданбегимнинг "Ҳумоюннома" асарларига асосланиб, бир қанча далилларни ўртага ташлаганлар. Бу далиллардан бир-иккита мисол келтирамиз:

«Бобурнома»нинг 22-саҳифасида Бобур шундай ёзади: "...

Комроннинг тағойиси Султон Али мирзоким, мен Хостдин Кобулга борур йил Кошғарга бориб эди, нечукким мазкур бўлди, келди". "Тарихи Рашидий"да эса хижрий 920 йил ёзида Фарғона ҳокими Саидхон (Бобурнинг тоғаси Султон Аҳмадхоннинг ўғли) ўзбек хонларидан бўлмиш Суюнжиқхондан енгилиб, Қашқарга чекингани ва Султон Али Тағойи ҳам у билан бирга Қашқарга келгани қайд қилинган. Бу воқеа ва уни қамраб олган хижрий 920 йил "Бобурнома"даги 11 йиллик бўшлиққа тўғри келади. Бобурнинг бу пайтда Али Тағойини тилга олганини қайд қилганига кўра, ушбу 920 йилга оид хотиралар ёзилган, деб айтиш мумкин.

Маълумки, "Бобурнома"да илк бор тилга олинган ҳар бир эътиборли киши ҳақида батафсил маълумот берилган. Агар бирор кишининг номи биринчи марта асардаги бўшликлардан кейин учраса ва у гўё аввал танитилган каби баҳс юритилса, бундан тахмин қилиш мумкинки, унинг номи дастлаб йўқолган қисмларнинг бирида қайд қилинган ҳамда унинг кимлиги ҳақида маълумот берилган. Бунинг энг ёркин далили Бобурнинг эгачиси Хонзода бегимнинг учинчи эри Муҳаммад Маҳдий Хожадир. Асарда бу зотнинг исми биринчи бор 205-саҳифада учрайди: "Илгари борғонлардин Мир Муҳаммад Маҳдий Хожа бир киши келтурди". Бу жумла хижрий 925 йил (милодий 1519-1520) воқеалари баёнида ёзилган. Эътиборли кишиларнинг насл-насаби, тутган мавқеига доир барча тафсилотларни ёзган Бобурнинг ўз поччаси Маҳдий Хожа ва унинг насл-насаби ҳақида маълумот бериши табиий холдир. 1519-1520 йил воқеалари ўша 11 йиллик бўшлиқдан кейинги дастлабки йил экани маълум. Хонзодабегим эса Бобур ҳузурига 1510 йили Шайбонийхон Исмоил Сафавий томонидан ўлдирилганидан сўнг келади ва Саййид Ходий билан никохдан ўтади. Уларнинг турмуши узоқ давом этмагач, Хонзодабегим Маҳдий Хожа билан турмуш қуради. Бинобарин, Маҳдий Хожанинг номи "Бобурнома"да биринчи бор 1508-1519 йиллар орасида тилга олинган бўлиши мумкин ва бунга асосланиб, бу йилларга оид воқеалар ёзилган, деб айтишга тўла асос бор.

"Бобурнома"нинг милодий 1520 йил январь - 1525 йил ноябрь оралигидаги, яъни беш йилу ўн ойлик давр баёни ҳам узилиб колган. Шунингдек, 1529 йил август - 1530 йил декабргача бўлган воқеалар – яъни ўн олти ойлик давр ҳам ўз тафсилотига

эга бўлмай қолган. Бобур вафотидан олдин анча вақт хасталаниб ётгани эътиборга олинса, бу қисмлар касаллик сабабли қаламга олинмаган, деб хулоса чиқариш мумкин.

Бобурнинг 36 йиллик сиёсий ҳаётининг 18 йилдан кўпроқ даврига оид хотиралар "Бобурнома"дан ўрин олган бўлиб, салкам 18 йиллик воқеалар асардан тушиб қолган. "Бобурнома" муайян бир тизим ичида ёзилгач тарихий асар эмас. Воқеаларнинг баъзан қисқа ва ихчам, баъзан эса кенг ва тафсилотли баён қилиниши Бобурнинг зиддиятли ҳаёти давомида бу иш учун жуда ҳам оз вақтга эга бўлгани билан изоҳланади. Кейинчалик бу ёзувлар такрор кўздан кечирилиб, баъзи қисмлар таҳрир қилинган. Шу жиҳатдан олганда, "Бобурнома"нинг мавжуд қисмларини шартли равишда иккига бўлиш мумкин. Биринчи қисм 1494 йил июнь-июль – 1508 йил май ойлари оралиғидаги воқеаларни ўз ичига олади. Бу даврга оид хотиралар Бобур Ҳиндистонга ўрнашиб олганидан кейин қайта ёзилган. Буни исботловчи бир қанча далиллар бор. Масалан, бу даврга оид хотиралар кейинги қисмдан фарқли ўлароқ, кунма-кун ёзилмаган ва майда тафсилотлар хусусида баҳс юритилмаган. Шунингдек, бу қисмда анча кейин бўлиб ўтган воқеалар ҳам айтиб ўтилади. Масалан, Бобур ҳижрий 899 йил воқеалари давомида отаси Умаршайх Мирзонинг вафоти тафсилотларини баён қилар экан, унинг хотинлари, қариндош-уруғлари ва фарзандлари ҳақида ҳам батафсил тўхталиб, уларнинг вафоти йилларини ҳам қайд этиб ўтади.

Ҳижрий 907 йил бошлари (1501 йил) воқеаларида Бобур Самарқандни Шайбонийхонга топширишга мажбур бўлиб, шаҳарни тарк этиш жараёнини баён қилар экан "...кечадин икки пахар бўла ёвушиб эдиким, Шаҳзода дарвозасидан чиқилди", дейди. Паҳар ҳиндистонликларга хос вақт ўлчови бўлиб, 3 соатга тенгдир. Яъни Бобур қуёш ботгандан 6 соат кейин шаҳарни тарк этдик, демоқда. Мовароуннаҳрда маълум бўлмаган ва қўлланилмаган бу вақт ўлчовини ҳали Фаргона-Самарқанд ҳудудларидан ташқарига чиқмаган Бобур қўллаши мумкин эмас эди. Хулоса шуки, бу ёзув аввал битилган хотиралар асосида кейинчалик Ҳиндистонда қайта таҳрир қилинган. Иккинчи қисм ҳижрий 925 йил муҳаррам ойидан бошланади. Бу қисмда воқеалар баёни кунма-кун саналаригача аниқ қилиб ёзиб борилган. Унда кейинроқ қайта ёзиб чиқилганини кўрсатувчи бирор

белги учрамайди. Гарчи, баъзи жойларда аввалида бериладиган изоҳотларга доир майда ипоратлар учраса-да, булар кейинчалик қўшилган бир-икки жумлаларгина, холос.

"Бобурнома"дан ўрин олмаган парчалар, афсуски, бугунгача етиб келмаган. Бу қисмлар бугунги кунда мавжуд барча "Бобурнома" нусхаларида ҳам йўқлиги эътиборга олинса, булар балки Бобурнинг ҳаётлик вақтидаёқ йўқолган, деган хулосага келиш мумкин. Бироқ, Бобур асарларини ёзар экан, қўлёзмаларини бир неча нусха кўчиртириб, ўз фарзандларига ва яқин биродарларига жўнатганини қайд қилган. Бу нусхалар балки ўша даврда бир неча бор кўпайтирилгандир. Шунингдек, Бобурга алоқадор айрим асарлар ҳануз топилганича йўқ. Буларнинг ҳаммаси йўқ бўлиб кетган, деб хулоса чиқариш, бизнингча хато бўлур эди. Ажаб эмаски, яқин келажакда дунёнинг бирон-бир кутубхонасидан "Бобурнома"нинг тўлиқ нусхаси топилиб қолса. Шунда буюк Бобур меросининг янги қирралари очилади.

Ҳ.Дадабоев (Ўзбекистон)

Бобур – бунёдкор

«Бобурнома» Бобурнинг нафақат атоқли лашкарбоши ва давлат бошлиги, ажойиб шоир ва ёзувчи, истеъдодли тилшунос ва адабиётшунос, етук тарихнавис ва географ, нозиктаъб этнограф ва табиатшунос, балки серқирра бунёдкор шахс эканлигидан ҳам далолат беради.

Табиатан яратувчанлик, ижодкорлик ҳис-туйғуларини ўзида мужассам этган Бобурнинг бунёдкорлик фаолияти Ҳиндистон фатҳидан сўнг рўйи рост намоён бўлди. Ихтиёрсиз Ҳиндистонга келган Бобур бу ёт ерда доимий ҳаёт кечириш учун мажбурлигини жуда яхши тушунган. Мовароуннаҳрдан иқлими, табиати, турмуш тарзи, урф-одати, дини ўзгача "... яхши от йўқ, яхши ит йўқ ва узум ва қовун ва яхши мевалар йўқ ва ях йўқ ва совуқ сув йўқ ва бозорларида яхши ош ва яхши нон йўқ ва ҳаммом йўқ ва мадраса йўқ ва шамъ йўқ ва машъал йўқ..." (БН, 360) юртда ҳавонинг бехад иссиқлиги, чанг-гарднинг бисёрлиги ва тунд ел-

дан азобда қолган аскарлар, саркардалар, аркони давлатнинг аксарияти Хиндистонда қолишга рози эмас эдилар. Ҳатто, Бобур томонидан Кобулда беглик мартабасига кўтарилган Ахмадий парвоначи, Вали хозин ёки Аграни олишда мардоналик кўрсатган амир Хожа Калон каби ҳарбийлар ҳам ортга қайтиш тараддудида эдилар. Кишилардаги бундай тушкун кайфиятни ўнглаш, не-не машаққатлар, жангу жадаллар, берилган қурбонлар эвазига қўлга киритилган мамлакатни ўринсиз ташлаб кетишнинг олдини олиш мақсадида Бобур Агра, Дехли каби шаҳарларда она юрт суратини бир оз бўлса-да ўзида мужассам этган иморатлар, мадрасалар, масжидлар, ҳаммомлар қуриш, боғ-роғлар барпо этиш билан машғул бўлди.

Аграни пойтахт учун танлаган Бобур у ерда қурилиш ишларини кенг қамровда олиб борди. Куз ҳавосининг ҳаддан ташқари намлиги, ёзнинг жазирама иссиғи, баҳорнинг аччиқ шамолидан сақланиш учун тошдан қурилган иморатларнинг бўлиши айни муддао эди. Бобур биринчи галда Аградa масжид ва бошқа турли иморатлар барпо этишга жазм қилади. Биргина Аградаги турли иморатлар қурилишида ҳар куни 680 сангтарош меҳнат қилган. Секрий, Биёна, Дулпур, Гувалёр ва Кўлда ҳар куни 1491 тошгарош қурилиш ишларига жалб этилган. Аграниng теварак-атрофи ўнқир-чўнқур, экин экишга нолойиқ бўлишига қарамай, уни ободонлаштиришга қарор қилинади. Тезда қудуқ-чоҳлар қазилиб, сувлар чиқарилади. Чархлар ёрдамида сув экинзорларга қуйилади. Шу ерда оқ ва қизил тошлардан ясалган ҳовузи бор ҳаммом қурилган ва у қудуқ суви билан таъминланган.

Шунга ўхшаш боғлар, ҳовузлар Агра атрофида, Жўн дарёси яқинидаги ерларда кўплаб юзага келган. Бундай бунёдкорлик ишларини илгари кўрмаган ҳинд эли Жўн дарёси яқинида қурилган ерларга Кобул деб ном қўяди. Бобур Султон Иброҳимга тегишли иморатдаги ҳоли ерда улкан, яъни даҳи дар дах (10 м х 10 м) катталикдаги қудуқ қаздиради. Ушбу қудукнинг ёнидан нисбатан саёзроқ яна икки қудуқ қазилиб, улар ўзаро бирлаштирилган. Натижада, ҳеч қандай қийинчиликсиз сув биринчи катта қудуқдан иккинчи қудуққа, иккинчи қудуқдан ундан саёзроқ учинчи қудуққа ўтган ва ташқарига, яъни боғчага чиққан. Шу йўсинда Аградa "Боғи сафо", "Ҳашт бихишт", Жалисир кентида "Зарафшон", Секрийда "Боғи фатҳ" боглари барпо этилган.

Бобур Хиндистонда бўлишига қарамай, Кобулда қурилиши тугалланмаган кўргон, жоме масжид, карвонсарой, ҳаммомни хазина маблағи хисобидан битказиш, аркни пишиқ гиштдан кўтариш. "Боғи хиёбон"нинг суви оз бўлганлиги сабабли бир тегирмон сув келтириш, "Назаргоҳ" боғига яхши ниҳоллар экиш, тарх билан чаманзорлар қилиб, атрофига хушранг ва хушбўй гул хамда райҳонлар экишни буюради.

Бобур почта алоқасини йўлга қўйиш мақсадида Аградан Кобулгача бўлган масофада, хар тўққиз курух (36 минг қадам) да соқчи миноралари, хар ўн саккиз курух (72 минг қадам) да ёмхоналар барпо этган.

Бобур Хиндистонда дарёларнинг кўплиги, уларнинг кенглиги ва чуқурлигини хисобга олиб, 420 га яқин кема қурдирган. Кемалар хажми ва вазифасига кўра фарқланган. Масалан, Рана Сангаа билан бўлган тўқнашувдан олдин қурилган "Осойиш" катта хажмдаги кема хисобланган, аксинча, турли хизматларни бажарувчи "Фармойиш" эса кичик хажмдаги кемалар сирасига кирган.

Хиндистонда яхши қовун, узум ва мева йўқлиги боис, улар асосан Кобулдан келтирилган. Бобур ушбу холатни хисобга олиб, Агра атрофида дехкончилик, хусусан, полизчиликка мўлжалланган ерларга қовун эктиради. "Ҳашт биҳишт" боғидаги токлардан узум хосили олинади. Хиндистонда қовун ва узумнинг стилиши аксарият мовароуннахрликларнинг хурсандчилигига боис бўлади.

З.Ҳамидов (Ўзбекистон)

Бобур қадами етган жой номлари

Ўзбек тилшунослигида жой номларини ўрганишга доир илмий мулоҳазалар махсус тадқиқот сифатида эълон қилина бошланди. Туркий тилларда топонимия масаласи дастлаб Маҳмуд Кошғарий томонидан илмий таҳлил этилган бўлса, кейинчалик махсус икки, кўп тилли, шунингдек изоҳли луғатларда, стук тарихнавис ва мутафаккирлар асарларида хам илмий маълумотлар бериб келинди.

Тарихга адолат кўзи билан қараш, забардаст сиймолар фао-

лиятини ўрганиш, албатта, асосли манбаларга мурожаат қилиш натижасида юзага келади. Бу мушкилотларни енгиш учун ўзўзидан давр тилига, ёзувига мурожаат қилинади. Шунинг учун Бобур тарихини, унинг "Бобурнома" асарини ўрганишда, аввало, шоҳ ва шоирнинг тилга бўлган муносабати, она тили ва ўзга тиллар ҳақидаги фикрлари ерли халқнинг маданияти-ю, маънавиятини ўрганишга ундовчи омиллардандир. Заҳириддин Муҳаммад Бобур қайси юрт, қайси мамлакат ҳақида маълумот бермасин, албатта, юрт ва шу халқнинг улуғ сиймолари, уларнинг тиллари ҳақида ўз муносабатини билдирган.

Тилшуносликда долзарб, ўрганилмаган мавзу сифатида Бобурнинг туғилган шаҳридан тортиб, ҳар бир босиб ўтган шаҳар ва қишлоқ тилга олинади. "Бобурнома"ни ўқиш жараёнида фақат шаҳар ва қишлоқ атамалари эмас, балки ундаги маърифий, илмий муассасалар, шунингдек, дарёлар, кўллар, тоғлар, уларнинг атамалари ҳақида ҳам қизиқарли маълумот олиш мумкин. Мутафаккир Бобур ҳаётга, табиатга ўта синчковлик билан назар ташлайди. У "Бобурнома"да ўзининг Ҳиротга қилган бир сафар таассуротини шундай тасвирлайди: «Алишербекнинг ўлтурур уйлариким, "Унсия" дерлар, масжиди жомеъниким, "Қудсия" дерлар. Мадраса ва хонақоҳниким, "Ҳалосия" ва "Ихлосия" дерлар. Ҳаммом ва доришшифосиниким, "Сафоия" ва "Ихлосия" дерлар, борини андак фурсатга сайр қилдим», деб Навоий ҳовли боғи ва у бунёд этган жойларни тасвирлаган.

Шоҳ ва шоир ўзининг бадиий, илмий мумтоз асарларини содда, жонли халқ тилида битган. Айниқса, тоғ, саҳро жониворлари, ёввойи ва уй ҳайвонлари, парранда-қушлар атамаларининг қадимий туркий номлари қайд этилади:

«Қоқшол (114), Йиланчиқ (114), Аймоқ (114), Оқсарой (114), Ишқончи (114), Алосой булуки (127), Илоқ (113), Уштур (113), Тул (119), Қуруқсой (121), Коротуд (коробуқ), Анор (121), Қоронғриқ (121), Қорабоғ ва Эгриёр (111), Айбоқ (121), Арчакент (72), Бектут (157), Дизак (13), Ёнбулоқ (251), Косон (Фарғона вил.) (5), Лаклакон (Тошкент вил.) (94), Кештут (81), Ёряйлоқ (Самарқанд вил.) (19)».

Хуллас, "Бобурнома"да келтирилган Бобур қадамжолари атамаси, жой тарихини, улуғ шахслар ва улар томонидан бунёд этилган табаррук азизу авлиёлар мақбаралари номларини

ўрганиш, ўзбек халқи маънавияти тарихини ўрганиш демакдир. Бу эса миллий мафкура тушунчаларини идрок этишнинг асосий манбаидир.

З.Холманова (Ўзбекистон)

"Бобурнома"- туркий лексемаларнинг семантик имкониятлари мужассамланган қомус

XV-XVI асрлар ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий ҳаётига оид буюк қомус хисобланган "Бобурнома"да эски ўзбек адабий тилининг лексик хусусиятлари, семантик имкониятлари, муаллифнинг тилшуносликка оид қарашлари ўз ифодасини топган.

Бобур авлодлари ҳукмронлик қилган даврларда Ҳиндистонда туркий тилда сўзлашув муҳитининг яратилганлиги, туркийзабон адабиётнинг шаклланганлиги, туркий тилнинг шу сарзаминда оддий муомала воситасидан адабий тил мақомига кўтарилишига олиб келди. Бобур туркий тил тараққиётига масъулият билан ёндашган. Туркий сўзларни семантик нозикликларини англаган ҳолда ишлатган. Бу асар тилининг бетакрорлиги, ўзига хослигини таъминлаган. Масалан, **ингичка** ҳозирда *йўғон* сўзининг антоними сифатида нарса-буюмни сифатлаб келади. *Ингичка* лексемасининг семантик мундарижасида 1) *нозик (лик)*; 2) *ожиз (лик)*; 3) *ночор (лик)*; 4) *эҳтиёткор (лик)* семалари мавжуд. Ўзлашма қатламга оид **эҳтиёткорлик** лексемаси ифодалаган тушунчани Бобур туркий ***инчкалик*** сўзига юклаган: *Кеча инчкалик била кириб...*(173). «Эҳтиёткорлик» семаси бошқа семаларнинг ҳосиласи сифатида юзага келган. **Инчкалик** "эҳтиёткорлик"нинг юқори даражасини ифодалаган. Қадимги туркий тилда *JINCKA*: 1) "энсиз", "тор"; 2) "нозик", "зўрға илғанадиган"; 3) "донишмандона"; 4) "нафис", "майда"; 5) "аниқ", "очиқ-ойдин" тушунчаларини англатган (ДТС, 261). *Йинчка* сўзидан шаклланган jінчкәләнді-"нозик муомала қилди, эгилиб букилди" маъноларини ифодалаган. Шу асосдан шаклланган *jінчка қіз* синтактик бирлиги «тутқун қиз» тушунчасини билдирган (ДЛТинд, 134). **Тутқун қиз** бирикмасида *jінчка*нинг "эҳтиётлаш", сақлаш" семалари намоён бўлган. Бобур ***инчкалик***ни "эҳтиёткорлик" маносида қўллаш билан тушунчани юқори

даражада, таъсирчан ифодалашга эришган.

Юпқаликнинг асоси "ён кўлами ингичка" маъносидаги **юпқа** сўзидир. **Юпқалик** лексемасининг семантик мундарижасида 1) *ожизлик;* 2) *ночорлик;* 3) *нотавонлик* семалари мавжуд. "Бобурнома"да «ожизлик» семаси устун: *Мундоқ юпқалик ва ноҳамжинсатликлар андин содир бўлди* (146). Яъни *юпқалик* деганда ожизлик ҳолатига олиб келган камчиликлар, нуқсонлар назарда тутилган.

Қора ва шу асосдан шаклланган лексемалар «Бобурнома»да қуйидаги маъноларда келган: *1)* ранг, белгини билдирган: *...хосса қора маҳмадлик боилиқ, қалмоқи жиба бериб,...* (298); 2) ҳайвон ёки ҳайвонлар тўдасини акс эттирган: *...черик эли раҳт ва гала қора ўлжа келтурдилар* (210); 3) «аниқ кўринишга эга бўлмаган гавда шакли» маъносини ифодалаган: *Танбалнинг қораси Навканд соридин пайдо бўлди* (129); 4) жуфт сўз таркибида келиб, «яқин шахс» тушунчасини билдирган: *ўзи бир неча киши-қораси била жарида қўргонда турди* (146); *5)* бировнинг «қорасини кузатиш» *қорала-* феъли билан ифодаланган: *Бобо Сайрамий том устидин ул сари, бул сари қоралайдур эди* (174); 6) антропоним сифатида келган: *Сўзангарон дарвозаси Қора барлоснинг булжори эди* (147); 7) «калтакламоқ» тушунчасини ифодалаган ибора таркибида келган: *Ахсининг бир пора лаванд ва авбошни барин қилиб, қоратаёқ қилиб...*(120); 8) "қўлга тушмоқ", "асир бўлмоқ", "ўлмоқ" маъносидаги ***қаро олдур-*** ибораси таркибида келган: *вале ҳеч киши қора олдурмай, солим ва саломат чиқтилар* (235). Бу ўринда ***қора*** гавда, вужуд, аниқлик тушунчасини ифодалаган; 9) *қора* лексемаси *сув* билан биргаликда «оқмас» тушунчасидаги ***қора сув*** қўшма луғавий бирлигини ҳосил қилган: *...қора сувга йиқилиб зойиъ бўлди* (73). Бобур Ҳиндистонда оқар сувлар йўқлигини таъкидлаб, ***оқар сув***га антоним равишда ***қора сув*** терминини қўллаган. Қора сув географик термин сифатида оқмайдиган кўл ва ҳавзаларга нисбатан ишлатилган.

Мағз (мағиз) XIV асрларда қўлланган "юз, киёфа", "кўриниш" маъносидаги ***мәңиз*** сўзининг фонетик ўзгаришга учраган шаклидир. ***Мағз***нинг "қора" маъносидаги ***тийра*** лексемаси билан бирикувидан шаклланган **тийра мағз** «қорачадан келган (юз)» тушунчасидаги луғавий бирлик бўлиб, қуйидаги жумлада «аҳмоқ», «жоҳил», «нодон» маъноларини ифодалаган. Шахснинг фаолияти-

ни коралаш учун қўлланган: *Ҳусайн мирзо аввал Кундуз ва Ҳисор устига келганда тийра магзидин туттурдилар* (235); Бобур шахс суратини ва сийратини ёритишда форсча-тожикча ***тийра*** лексемасини қўллайди. Жумладан, Дарвеш Алибек ҳақида гапирар экан, юзи коралиги (корачадан келганлиги) ни «бехунарлиги»га монанд тарзда тасвирлаган. Шахснинг ташқи кўриниши феъл-атворига мослигини акс эттирган: *Тийра магз ва бехунарроқ киши эди* (235). **Тийра** "қора, коронги" маъносидаги сўз (НАЛ, 608). Кўчма маънода шахснинг феъл-атворини ёритишга хизмат қилган: *Агарчи намоз қилур эди ва таъомда парҳез қилур эди, вале тийра ва фосиқ эди* (84); **Тийра** бахт сўзи билан бирликда қўлланиб, «қисмати қора», «бахтсиз» тушунчасини ифодалаган: *...Аграга еттук, дохил бўлган куни ул тийра бахтни боглаб чирмаб келтурдилар* (456). *Тийра*нинг «коронгу, қора, ғам-ғуссали» маъноси ҳам бор бўлиб (НАЛ,608), бу семалар Бобурнинг шахс сурати ва сийратини уйғунликда акс эттириш учун ***қора*** лексемасини эмас ***тийра*** лексемасини қўллашига асос бўлган.

"Бобурнома"да туркий лексемалар, шу билан бир қаторда арабча, форсча-тожикча лексемалар турли семантик қирраларда намоён бўлган. Шу боис, асар тили бетакрор мазмуний ифода ва бадиий жозиба касб этган. Бу ўзига хослик, даставвал, туркий тилнинг семантик имконияти кенглиги билан белгиланса, шу билан бирга ижодкорнинг бадиий маҳорати натижасидир.

Г.Тўйчиева (Ўзбекистон)

Бобур аруз илми назариётчиси

Ўрта Осиёда шеър тўғрисидаги илм икки йўналишда ривожланган: шеър моҳиятини илмий англаш ҳамда шеърни шеър техникаси нуқтаи назаридан тадқиқ этиш. Биринчи йўналишда бош мақсад "Шеър нима?", деган саволга жавоб топишдан иборат бўлган бўлса, иккинчи йўналишда "Шеър нималардан иборат?", деган саволга жавоб изланган. Ўрта асрларда поэтика, стилистика, шеършунослик, хусусан арузшунослик йўналишида ўнлаб олимлар етишиб чиққан. Аммо туркий шеър ва унинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этишда Шайх Аҳмад ибн Худойдод (Та-

розий) нинг "Фунун ул-балоға" ("Бадиийлик илмлари"), Алишер Навоийнинг "Мезон ул-авзон" хамда Захириддин Мухаммад Бобурнинг "Аруз рисоласи" алохида ўрин эгаллайди.

Захириддин Мухаммад Бобурнинг "Аруз рисоласи" ("Мухтасар") туркий шеърни хар томонлама чукур тахлил этганлиги, унинг тарихий ривожланиш омилларини тўгри шархлаганлиги, ўзидан аввалги тадкикотчилар карашларига киёсий назар билан караганлиги, мазкур карашларни умумлаштириш ва мукояса килиш оркали ўз даври учун асосланган ва тугалланган аруз назариясини яратганлиги билан жуда катта ахамият касб этади.

Бобурнинг аруз назарияси ривожига кўшган хиссаси куйидаги омиллар билан белгиланади:

1. Бобур ўзидан аввалги арузшуносларнинг араб, форс ва туркий аруз борасидаги илмий-назарий карашларини ижодий ўзлаштирди ва умумлаштирди. Бобур аруз назарияси асосида миллий арузшуносликнинг шаклланишига алохида хизмат килди. Бу билан арузшуносликдаги миллий анъананинг давомийлиги ва истикбол такомилини таъминлаб берди.

2. Умуман аруз, хусусан, туркий аруз вазнлари хусусиятларини чукур ўрганиш асосида тақтиъ, жузв, кофия, бахр, вазн, доира, рубоий вазнлари, халк вазнлари каби масалаларда унинг ўзигагина хос бўлган мустакил фикрларни билдирди, арузшунослик ва арузнинг ўзидаги ички ривожланиш тенденциялари ва динамикасини кўрабилди ва тахлил килди.

- Аруз системасида вазнлар жуда кўп ва улар рангбарангдир. Тарозий тармок вазнлар сонини 366 та деб кўрсатади. Навоий туркий арузда 100 дан ортик вазн борлигини таъкидлаб ўтади. Захириддин Мухаммад Бобурнинг кайд этишича, аруздаги вазнлар сони 537 тага етади. Яъни Бобур аруз вазнларининг умумий статистикасига асос солади, хусусан туркий аруз вазнларининг кўлланилиш картасини мукаммаллаштиради ва тўлдириб, тўлик холга келтиради.

- Агар Навоий 5 та асл рукнни таърифлаган бўлса, Бобур 10 та асл рукнни айтиб ўтади ва уларнинг 8 тасига изох беради.

- Навоий мустафъилун асл рукнининг 9 та зихофи ва 14 та фуруъи борлигини айтган бўлса, Бобур бу асл рукнда 11 та зихоф ва 18 та фуруъ борлигини кўрсатган.

- Тарозий бахрлар сонини 40 тага етказади. Навоий 19 та

бахрни. Бобур эса 21 та бахрни қайд этган. Навоий 60 та, Бобур эса 96 та тармоқ рукн тўғрисида гапирган.

- Доиралар Навоий асарида 7 та бўлса, Бобур асарида 9 тадир.

- Агар араб олимлари асосан беш доирадаги 16 вазн турларини, форс олимлари эса олти доирадаги 19 вазн турларини таъкидлашган бўлса, Навоий етти доирадаги 19 вазн турларини белгилаб ўтади. Заҳириддин Муҳаммад Бобур эса 9 доирага жамланган 21 вазн турини белгилайди.

3. Арузни илмий ўрганиш жараёнида халқ оғзаки адабиёти вазнларига шарҳ бериш ва уларни илмий тадқиқот объекти деб билиш ишига Алишер Навоий асос солган эди. Заҳириддин Муҳаммад Бобур Алишер Навоий асос солган арузни халқ оғзаки ижоди намуналари билан қиёсий ўрганиш, фольклор шеър тузилишини тадқиқ этиш йўналишини қабул қилди ва ижодий ривожлантирди. Бобур миллий шеършуносликда қиёсий шеършунослик йўналишини ижодий ривожлантирган биринчи олим хисобланади. Бобур халқ вазнлари борасидаги фикрлари ичида ўзидан аввалги олимлар қайд этмаган маълумотларни ҳам келтиради (туюғ тўла шарҳланган, тархоний, ўланг ва б.).

4. Бобур аруз назариясининг миллийлаштирилишига жуда катта хисса қўшган. Дунё илмий жамоаси томонидан ўзбек арузи (туркий аруз) тушунчасининг қабул қилинишида Бобурнинг хизматлари катта. Бобурнинг тил материали ҳамда унинг ритмик хусусиятларини чуқур билганлиги тўлиқ ҳамда асосли шарҳланган ва изоҳланган аруз назариясининг яратилиши учун асос бўлиб хизмат қилган. Бобурнинг аруз назарияси арузшуносликнинг умумий ривожланишида муҳим бир босқич сифатида эътироф этилади.

БОБУР ВА БОБУРИЙЛАРНИНГ ИСЛОМ МАДАНИЯТИ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

А.Жузжоний (Афғонистон)

Бобурийлар сулоласи ва фиқҳ илми

Бобур Мирзо фиқҳ илми (ислом ҳуқуқшунослиги) бўйича кенг маълумотга эга бўлиб, бу соҳада таълиф ва тасниф этишда салоҳиятли эди. У ёзган "Мубаййин" номли манзумани кўздан кечирадиган бўлсак, бу ҳақиқатни яққол кўрамиз.

Асарни ўқиган киши муаллифнинг кўп қиррали маълумотига қойил қолади. У Қуръон оятлари ва фиқҳий масалаларга доир ҳадисларни яхши ва чуқур тушунади.

Муаллиф ислом динининг асоси бўлмиш эътиқод масалаларини ёритиш билан бошлайди. Ҳанафия мазҳабига асосланган Мотуридия калом мактаби асосида "муъман биҳ"лар (уларга иймон келтириш зарур бўлган олтита масала) ни изоҳлаб ўтиб, иймонни ҳанафия ақида қоидаларига мувофиқ таърифлайди.

Фиқҳ илми бўйича Бобур изидан бориб, бу фанга қизиққан авлодларидан бири Шоҳжаҳоннинг ўғли Аврангзеб Оламгир эди.

Аврангзебнинг махсус ҳидоят ва буйруғига биноан араб тилида "Фатавойи Оламгирия" номли буюк ҳуқуқий мажмуа ёзилди. "Ал-фатово ал-ҳиндия" номи остида катта шуҳрат қозонган ушбу ҳуқуқий кодекс бобурийлар даврининг машҳур 24 та фақиҳларидан ташкил топган бир илмий ҳайъат иштирокида Шайх Низомиддин Бурҳонпурий раҳбарлигида ёзилиб, унда фиқҳий ҳукмлар классик услубида тартибга солинган. Мазкур асар 58 китобдан иборат бўлиб, ҳар китоб турли боб ва фаслларга бўлинган. Боблар сони 700 га етади. Ҳар бобда бир муайян соҳага тегишли бўлган ҳуқуқий муаммолар ечими кўрсатилган.

Асарнинг ўзига хос бир хусусияти шундан иборатки, Ҳиндистон мусулмон жамоасининг ҳаётий зарурат ва талабларидан келиб чиққан ҳолда турли соҳаларда амалий ҳаётга катта эътибор қаратилган.

Ҳ.Болтабоев (Ўзбекистон)

Захириддин Муҳаммад Бобур ва тасаввуф адабиёти

Бобур мутасаввиф эмас эди. Унинг томирида оқаётган темурий қон шавкати нураб бораётган амирзодалар салтанатини тиклашга ундади. Буюк соҳибқирон олдида темурий авлодлар шонини тиклаш юмуши унинг зиммасига тушди. Бўлғуси жаҳонгир Амир Темурнинг тўнғич валинеъмати Мироншоҳ мирзонинг хонадонида тарбияланган эди. Зеро, унинг қулоғига барча темурий султонларнинг пири валийси ҳисобланган Шайх Хожа Аҳрор Валий ҳазратлари азони баробарида сўфийликнинг буюк ибтидоси сингган эди.

Бобур мутасаввиф эмас эди. Унинг шуурида тажалли бераётган туркий сўзининг сўнмас қудрати аксланган эди. У Нуҳ а.с. нинг набираси Абуттурк ибни Ёфаснинг башоратига амал қилиб, туркий сўзининг хорижда барқарор бўлишига эришди. Ҳазрат Навоий яратган туркий шеърият боғини бўстон қилди, улуғ пири адабнинг "Ва Ёфас ўғлонники, Абут-туркдур, тарих аҳли иттифоқи била дебдурларки, нубувват тожи била сарафроз ва рисола мансаби била қардошларидин мумтоз бўлди" васиятига амал қилиб, туркий сўзини нафақат Туркистон, балки Ҳинду Форсда ҳам жорий қилди. Ўзининг барча асарларини Ҳазрат Навоий нашъу намо топган туркчанинг Андижон шевасида битди. Мана шу тилда яратилган жаҳоний "Бобурнома" асарида юзга яқин сўфийлар ҳақида сўз юритди. Жумладан, Абдуллоҳ валий, Баёншайх, Бобошайх, Вайсшайх, Имом Абу Ҳанифа, Исҳоқ ота, Шайх Ҳусайн, Маҳдий Хожа, Мусо Хожа, Муҳаммад Хожагий, Низомиддин Али Ханифа, Пир Вайс, Саййид Бадр ота, Саййид Барака, Узун Ҳасан ота, Хожа Абдуллоҳ Марварид, Хожа Калон, Хожа Камолиддин Ҳусайн Гозургоҳий, Шайх Абдулвоҳид Фориғий, Шайх Абу Мансур Мотирудий, Шайх Боязид Фармулий, Шайх Жамолий, Шоҳ Сўфий, Ҳазрати Мавлоно Яъқубшайх, Ҳазрати Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор, Ҳасан Халифа каби мутасаввифлар ҳақида маълумотлар берди, уларнинг темурийлар давлатига ва темурийзодаларга муносабатини аниқлади. Ҳатто, бошқа темурийзодалар ҳақида ёзганда ҳам уларнинг тасаввуфга алоқадорлигини кўрсатиб ўтади: "Султон Аҳмадмирзо... ҳанафий

мазҳаблиқ, покиза эътиқод киши эди, беш вақт намозни бетарк ўтар эди. Шурб маҳалларида ҳам намози тарк бўлмас эди. Ҳазрати Хожа Убайдуллоҳга иродати бор эди. Ҳазрати Хожа мураббий ва мукаввий эдилар".

Бобур мутасаввиф эмас эди. Бироқ, у Аллоҳ Ҳақ субҳону ва таолонинг бир суюкли бандаси сифатида Қуръони карим измига амал қилди, ўзининг ҳар қадамида буюк мураббий Расулуллоҳ (с.а.в.) нинг йўл ва шамойилларини ўзига дастурил-амал билди. Исломнинг беш аркони (устуни) шариҳи сифатида "Мубаййин" номли китоб мураттаб этиб, ўз авлодларига, нафақат бобурий, балки барча туркий валадларнинг зиммасида турган беш аркони мубини ислом учун адабий манба берди. Асарнинг бошланғичи "Эътиқодиййа"да Ҳақ субҳонаҳунинг субутий сифатлари *барҳаётлик, илм, иродат, қудрат, самъ ва басар (кўриш ва эшитиш), камол ва тақдири азал* кабиларга ишорат қилинади. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) нинг шамойиллари ва каромат-лари, саҳобаларнинг ғайратлари, *охират куни, номаъи аъмол, мезон, аросат, мавоқиъ, шафоат, сирот* ҳамда бош мавзу *иймон*нинг шароити ва натижаси ҳақида англатма берди.

Бобур ўз салтанатидан улуғ ислом шайхларига ўрин берди, Шайх Аҳмад Хожагий Косоний Даҳбидий Маҳдуми Аъзам (ваф. 1542) ҳазратларининг муриди сифатида унга қўл бериб, нақшбандийлик тариқини мулуки Кобул, Балужистон ва Ҳиндистонда жорий қилди. Олимларимиз томонидан фаолияти ўрганилмаган Ғозий Бобуршоҳ пирининг 80 дан ортиқ тасаввуф тарихи ва тариқат одобига бағишланган қўлёзма ва босма асарлари юртимиз китоб жамғармаларида сақланади.

Бобур мутасаввиф эмас эди. Улуғ шоҳ ва шоирнинг ҳур эътиқоди валинеъматлари қонида жунбуш урди, унинг сўфий жазбага мойил шуури тасаввуф-адабиётининг Комрон Мирзо, Аврангзеб, Гулбадан бегим, Зебуннисо бегим каби валий ва валиаларига оқ фотиҳа бериб, тасаввуфий адабиёт гулшанининг боғбонларига айланишига имкон яратди. Хусусан, Аврангзебнинг шаръий қонунлар баёнига бағишланган "Фатвои Оламгирий" асари фиқҳ илмида мўътабар манбалардан саналади.

Унинг солиҳа фарзанди "Ман аз даҳани мор шакар митала-бам" ("Мен илон оғзидан ҳам шакар талаб қиламан") дея некбинлик билан дунёга қараган фозила шоира Зебуннисо бегимнинг

сўфий адабиёт намояндаларидан экани хорижий тадқиқотчиларнинг ўнлаб асарларида зикр қилинган.

Бобур мутасаввиф эмас эди. Унинг қонида жунбушга келган темурийлар шавкати бунга йўл бермади. Бобур мутасаввиф эмас эди. Унинг шуурида кезаётган туркий адабиётнинг иззати бунга имкон бермади. Бобур мутасаввиф эмас эди. Бироқ, Бобур салтанатидан беш юз йил кейинги дунёга ваҳоҳат солган юртнинг адиблари уни "ТОЖ КИЙГАН ДАРВИШ" деб атадилар.

Ўша "тож кийган дарвиш"нинг тариқат одоби, салтанат тузукига кирмаган хуррухли дил эътиқоди, қиличга бўйсунмаган калам бисотидан тўкилган тасаввуфий тимсоллар унинг асарларида кўриниш беради.

М.Ҳасаний (Ўзбекистон)

Таърих-хронограммаларда бобурийлар сиймоси

Тарихий асарларда воқеалар насрий йўл билан ифодаланса, таърих-хронограммаларда воқеа-ҳодисалар кўпинча назмда абжад хисоби оркали баён қилинади. Демак, таърих-хронограммалар воқеалар ойнасидир. Ўтмишда таърих-хронограммаларни ўзида мужассамлаштирган йирик асарлар ёзилган. Абдуллоҳ Кобулийнинг "Тазкират ут-таворих" китоби, Муҳаммад Иброҳимнинг "Истихрожи таърих дар назм" каби асарлари шулар жумласидандир.

Тарих ва адабиётга оид манбаларда темурийларга бағишланган кўплаб таърих-хронограммалар мавжуд. Бу таърихлар ҳозиргача олимлар томонидан ўрганилмаган. Бу таърихлар ичида бобурийларга аталган таърих-хронограммалар ҳам салмоқли ўринни эгаллайди. Таърихларда бобурийларнинг тугилган ва вафот этган йиллари, олиб борган урушлари, курилиш ишлари, ўша даврда ёзилган китоблар, қисқа қилиб айтганда, бобурийлар ҳаёти ҳақидаги барча маълумотлар акс этган. Мўъжазгина назмдаги бу таърихларни ёдлаб қолиш ҳам осон бўлган. Қисқагина бу таърихларда катта маънолар мужассамлашган бўлиб, тарихимизнинг очилмаган қирраларини ёритишда кат-

та аҳамиятга эга.

Умуман олганда, темурийларга бағишланган таърих-хронограммаларни йиғиш ва уларни тадқиқ этиб, ўзбек тилига таржима қилиш тарихимизни ўрганишда катта аҳамиятга эга бўлиб, ушбу сатрлар муаллифи томонидан "Таърихларда темурийлар сиймоси" номли китоб нашрга тайёрланган.

И.Бекжонов (Ўзбекистон)

Нисорий ва Мутрибий тазкираларида Бобур ҳамда бобурийлар

Нисорий тазкирасининг хону султонларга бағишланган махсус "Мақола" қисмини иккига ажратиб, шайбонийлар ва бобурийлар ўртасидаги сиёсий ихтилофларга қарамасдан, унинг иккинчи қисмини, асосан, Бобур ва бобурийларга бағишлайди. Ҳумоюн тўғрисида ҳам китобнинг турли жойларида бирор муносабат билан сўз юритиб, унинг шеърларидан намуналар келтириб боради. Бобур билан шоир Жоний ўртасида кечган ва Бобурнинг ота юрти Андижон ва андижонликларни ҳаддан зиёд яхши кўришини кўрсатувчи воқеа-лавҳа, муаллиф отаси Подшоҳхожанинг Бобурга соғинч ёзиб юборган "Кечадур" радифли ғазали тарихи, ўзининг Ҳумоюн хузурига бориш учун тайёргарлик кўргани, аммо, бу орзунинг амалга ошмай қолгани, кўплар эса Бобур замонидаёқ Ҳиндга кетиб, Бобур ва Ҳумоюн хизматида фахр қилаётганликлари сингари ўнлаб нодир маълумотлар ана шулар жумласидандир.

Мутрибий Самарқандий ҳам ҳар иккала тазкирасида Бобур подшоҳ ва мовароуннахрлик зиёлилар ўртасидаги илиқ муносабат, ижодий алоқаларга доир қимматли фикрлар билдирган. "Тазкират уш-шуаро"нинг подшоҳларга бағишланган бобида Муҳаммад Ҳаким бин Ҳумоюн, Шайху мирзо бин Акбар ҳақида махсус тўхталаркан, у ҳам тазкирасининг бошидан-охиригача Бобур, Ҳумоюн, Акбар подшоҳлар ҳақида сўз юритиб, нодир маълумотлар ҳавола қилади.

Мутрибийнинг иккинчи тазкираси Жаҳонгир бин Акбарга

бағишланган. Шунинг учун ҳам асарнинг ҳозирги кунимизгача бағишланган боби биринчи қисмида бобурийлар ҳақидаги маълумотлар жой олган.

Хуллас, Ҳасанхожа Нисорий ва Мутрибий Самарқандий тазкиралари Бобур ва бобурийлар шон-шавкатининг Ўрта Осиёда XVI - XVII аср биринчи ярмида ҳам устувор тургани хусусида мойор маълумотлар берувчи қимматли ёзма манбалардан бўлиб, уларни ўрганиш, ўзбек тилида нашр этиш олдимиздаги шарафли вазифалардан ҳисобланади.

А.Исмоилов, А.Тошқин (Ўзбекистон)

Афғонистонда бобурийлар хилхонасидаги қабртошларнинг битиклари тарихидан

Захириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари ҳақида уларнинг ҳаётлигида ва улардан кейин ҳам жуда кўплаб китоблар турли мамлакатларда, турли тилларда ёзилган. Буларнинг ичида Афғонистонда икки марта нашр этилган Ҳалилуллоҳ Халилийнинг "Оромгоҳ-е Бобур" китоби Кобулдаги Бобур боғидаги Бобур ва бобурийлар хилхонасидаги қабртош битикларига бағишланган. Бобур ёшлигидан қоятошларга турли ёзувлар ёзишга иштиёқманд бўлган. Афғонистонда Боденах дарасида (Кобул ва Лағмон орасида) Ишкамиш дарёси ёнидаги Банд-е Касо тўғони олдида ва Қандаҳордаги қоятошларда шундай ёзувлар ҳозиргача сақланиб колган. Бу тошларга Бобуршоҳ ва унинг зурриётлари Мирзо Ҳумоюн, Мирзо Комрон, Мирзо Аскарий, Мирзо Хиндолларнинг исмлари ўйиб ёзилган. 1542 йилда Акбаршоҳнинг туғилиши муносабати билан унинг исми ҳам Мирзо Ҳумоюннинг буйруғи билан қўшиб ёзиб қўйилган, лекин бу ёзувлар шўро аскарлари томонидан ўққа тутилиб, анча зарар топган. 1508 йилда Бобур Шердарвоза тоғининг шимолий қисмида катта тошга унинг номини қуйидагича ёзишга буюрган: "Тахтгоҳ-е олампанох Захириддин Муҳаммад Бобур ибни Умаршайх Кўрагон". Шу ерда Бобур ясатган тахт ёнига Нуриддин Жаҳонгир бошқа тахт ясаттириб, яна бир ҳовузни таъмирлади ва

унга ўзини "Подшох-е билод-е хафт иклим" деб ёздириб қўйди. Бу тош бирмунча аввал пастга думалаб тушди. Бундай ёзувлар Тожикистоннинг Ўра тепа шаҳридан юқоридаги дараларда ҳам учраб туради. Бобур 1530 йилда Аградa Зарафшон (Рамбоғ) боғида вафот этгач, уни шу ерга дафн этишган, кейинчалик уни Кобулдаги онаси кўмилган боққа қайта кўмишган. Бу боққа кейинчалик Мирзо Ҳиндол, Рукия бегим, Мирзо Ҳакимхон дафн қилинган, бундан ташқари яна учта қабр бор. Лекин уларнинг қабрлари устига тош қўйилмаган. Шунинг учун бу қабрларда кимлар ётгани номаълум. Ҳ.Ҳалимийнинг ёзишича, бу қабрлардан бири Оламгир Сонийнинг қизи Навоб Гавҳар Нисо бегим бинт-е Фирдавс оромгоҳ-е Оламгир-е сонийга тегишлидир. Боғдаги бу қабристон ичида тўртта қабртош бор. Булардан бири Бобур қабртоши бўлиб, бу тошнинг икки тарафида ёзувлар бор. Ички қисмида шундай ёзилган: "...Бобур подшоҳнинг абадий жойи фирдавсдадир". Тошнинг ташқи қисмига "Қабртош Жаҳонгиршоҳ томонидан қўйилган" деб ёзиб қўйилган.

Мирзо Ҳиндол қабртоши

Мирзо Ҳиндол 924 ҳ.қ. йилда Кобулда таваллуд топган. 958 йилда Комрон Мирзо афғонлар билан уюштирган фитнанинг қурбони бўлган. Уни Шоҳийа арғинининг чеккасига вақтинча кўмиб, сўнг Кобулда отасининг оёқ томонига қайта дафн этишган. Мирзо Ҳиндол шеър ёзишни машқ қилиб юрган. Жаҳонгир Мирзо фармони билан унинг қабртоши устига жуда чиройли ҳусниҳат билан "Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ" деб ёзиб қўйилган.

Мирзо Ҳакимхон қабртоши

Мирзо Ҳакимхон Ҳумоюн подшоҳнинг ўғли, Акбаршоҳнинг укаси бўлган. У ҳижрий 961 йилда Кобулда туғилган ва 993 йилда 32 ёшида дунёдан ўтган. Ҳаким Мирзо ҳам шеър ижод қилган. Унинг қабртоши устига Жаҳонгиршоҳ 1016 йилда шу тошни қўйганлиги қайд этилган.

Рукия бегим кабри

Рукия бегим хижрий 1035 йилда 84 ёшида Акбарободда вафот этган. У вактинча шу ерда дафн этилиб, сўнг Кобулга – ота-боболарининг мозорлари ёнига қайта дафн этилган. Унинг кабртоши устига Қуръондан "Оятул-курси" кўчириб ёзилган. Пастки қисмига "Захириддин Мухаммад Бобур подшохнинг ўғли Хазрати Мирзо Хиндолнинг қизи Рукия султон бегим қабри" деб ёзилган.

Т.Сайдалиев (Ўзбекистон)

Бобур лирикаси рус шоирлари таржимасида

Бобур лирик меросининг рус тилидаги таржималарини шартли равишда уч даврга: Иккинчи жаҳон уруши йиллари, 50-йиллар ва 80-йилларда амалга оширилган таржималарга бўлиш мумкин. Бобур шеърлари таржимонлари ўз олдиларида турган кўплаб мураккаб ва мухим муаммоларни асосан ижобий хал килганлар. Улар ўз таржималарида тарихий шарт-шароит тўгрисида тўла тасаввур бериш билан бирга, хозирги замон талаб ва эхтиёжларини хам ўзида мужассамлаштиришга эришганлар хамда маълум даражада, ўзига хос таржималар орқали ўзбек миллати маънавияти ва маданияти солномасини рус китобхонларига аслиятдагидай етказиб бера олганлар. Шунингдек, таржимонлар шоир фалсафий-эстетик карашлари, бадиий махорати сингари муаммоларга алохида эътибор қаратганлиги таржималарнинг сифати ва муваффакиятини белгиловчи асосий омиллардан бўлиб хизмат килган.

Тадкикотлар жараёни шуни кўрсатадики, таржималарнинг аксарияти (С.Н.Ивановдан ташкари) таглама (подстрочник) лар асосида амалга оширилган. Маълумки, таржима учун манба бўлиб хизмат килган тагламалар хеч качон бадиий асар ўрнини тўлалигича боса олмайди, айникса, шеърий асар бадийяти, нафосатини тўлалигича намоён кила олмайди.

Аслият ва таржималарни қиёсий ўрганиш натижасида таржималарнинг савиясига салбий таъсир кўрсатадиган энг мухим

жиҳатлар қуйидагиларда кўзга ташланади: а) аслият матнини яхши билмаслик натижасида йўл қўйилган камчиликлар; б) аслиятдаги мазмундан четлашиш, сўз ва иборалар таржималарида эркинликка йўл қўйилганлиги оқибатида рўй берган нуқсонлар;
в) мазмун ва мантиқдаги номутаносиблик ва аслият нашрларидаги ғализликлар оқибатида йўл қўйилган камчиликлар.

Мутаржим мумтоз адабиётимизда кўплаб учрайдиган шеърий санъатларнинг барча нозикликларини мукаммал билмаса-да, уларнинг қўлланиш ўрни ва усулларидан бохабар бўлса, ҳар қандай асар мазмунини бутун жозибаси ва гўзаллиги билан етказа олади. Акс ҳолда эса асар мазмунига ҳам, унинг мукаммаллигига ҳам путур етади. Бу шеърий санъатларни таржимада қўллашнинг имкониятлари чекланганлигидан келиб чиқади.

Тарихий асар нашр қилинганидан сўнг қанча кўп вақт ўтса, уни ўгирадиган таржимоннинг вазифаси шунча қийинлаша боради. Тарихий жой номлари ва ўтмишдаги воқеалар билан боғлиқ асарларни таржима қилиш йиллар ўтган сайин мураккаблашиб боради. Бу ҳолни Бобур шеъриятида қўлланилган талмеҳ санъати ва топонимик атамаларга нисбатан таржимонлар муносабатида ҳам кўриш мумкин. Ҳар қандай яхши таржимада камчиликлар бўлганидек, ёмон ўгирилган асарларда ҳам аслиятга мос ўринлар бўлиши табиий ҳолдир. Ҳеч қачон таржима аслият билан тенглаша олмайди. Маълум вақт ўтгач, яъни янги авлоднинг таржимага мурожаат қилиши, унга қўйилган талабларнинг ўзгариши каби турли омилларнинг таъсири натижасида янги таржимага эҳтиёж пайдо бўлади. Бундан Бобурнинг лирик мероси ҳам мустасно эмас. Бошқа халқларнинг лирик меросини ўз тилига ўгиришни мақсад қилган таржимонда, энг камида, ўша миллий шеърият ўзига хосликларидан бохабар ижодкор бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, Бобур шеърларининг рус тилига қилинган таржималари таржима назарияси қонуниятлари асосида шеърий бир бутунликни, фақат унинг асл мазмунигина эмас, балки услубини, образлар силсиласини ва эмоционал руҳини яхлитликда ишончли тарзда қайта тикланган дейишга тўла асос бор. Умуман олганда, таржимонларнинг бадиий-ижодий ёндашуви туфайли Бобур шеърлари рус китобхонларига шоирнинг бутун руҳини сингдирган ҳолда ўзига хос тарихий колорит ва ижодий синтез маҳсули сифатида тақдим этилган.

Н.Расулов (Ўзбекистон)

Мухаммад Солих Канбуйи Лахўрийнинг «Амали Солих» асари бобурийлар даври тарихини ўрганишдаги мухим манба

Захириддин Мухаммад Бобур 1526 йилда Хиндистонда хукмронлик килган Лўдийлар сулоласини тугатиб, янги – Бобурий (Могол) лар сулоласига асос солди. Бу сулола давомчиларидан бўлмиш Акбаршох (1542-1605) мамлакатни сиёсий ва маъмурий-худудий жихатдан мустахкамлаган бўлса, унинг ворисларидан Шохжахон мамлакат тарихида маданий ва меъморчилик ишлари билан мухим из колдирган.

Бобурийлардан Шохжахон даври тарихини ўрганишда бир канча ёзма манбалар мавжуд бўлиб, булар жумласига Иноятхоннинг «Шохжахоннома», Мухаммад Амин Казвинийнинг «Подшохнома» хамда Мухаммад Солихнинг «Амали Солих» сингари мемуар ва солнома асарлари киради. Ушбу асарлар Шохжахон хаётидаги асосий вокеаларни ўзида акс эттириши билан бирга даврнинг ижтимоий катламлари, мамлакатдаги сиёсий вокеалар хамда саройнинг Марказий Осиё билан хам маданий, хам иктисодий алокалари хакида батафсил маълумот беради.

Аксарият манбалар инглиз ва хинд тилларига таржима килинган бўлиб, улар орасида Мухаммад Солихнинг «Амали Солих» асари тадкикотчилар эътиборидан четда колмокда. Аммо кўплаб монография ва тадкикот муаллифлари тўгридан-тўгри асарнинг ўзига мурожаат килмокдалар. Ушбу манбанинг жахонда бир канча нусхалари мавжуддир. «Амали Солих» асари 3 та китобдан иборат бўлган Шохжахон даврини тўлик акс эттирган кўлёзма хисобланиб, асарнинг бир нусхаси ЎзР ФА Шаркшунослик институтида инв.12549 ракам остида сакланади. Манба факатгина Шохжахоннинг дастлабки ўн йиллигини акс эттирган.

Ўзбекистондаги манбанинг нусхаси хакида асосий кискача тавсиф ва маълумотлар С.Рьё, В.В.Бартольд, Ч.А.Стори, А.Мунзавий, Д.Юсупова ва бошка шаркшунос олимларнинг тавсифлари, тадкикот ва каталогларда учрайди.

Асарнинг ёзилиш тарихига оид бир канча маълумотлар

А.Мунзавий хамда ЎзР ФАШИнинг «Собрание восточных рукописей» тўпламларида келтириб ўтилган. Жумладан, А.Мунзавий асарнинг бир қанча нусхаларига тўхтаган ва Мухаммад Солихни «Баҳор дониш» асарининг муаллифи бўлмиш Иноятхоннинг шогирди деб таъкидлаган. Қолган барча қўлёзма тўпламларининг каталогларида хам шу каби маълумот қайд этилган.

Манбанинг Ўзбекистондаги нусхасига тўхталадиган бўлсак, маълумотлар асосан В.В.Бартольд (Отчёт о командировке в Туркестан Соч. М.: Наука, 1973. Т. VIII.), Д.Юсупова (Рукописные источники по истории Индии XVI-XVII вв. в фонде Института востоковедения АН РУз // Из истории культурных связей народов Центральной Азии и Индии. Ташкент: Фан, 1986) тўпламларида келтириб ўтилган. Ушбу асар хижрий 1070 (1659-1660) йилда ёзиб тугатилганлиги манбанинг 2 *а* варагида келтирилган.

Манбанинг ўзига хослиги шуки, унда нафақат Шоҳжаҳон даври батафсил ёритилган, балки унга қадар бўлган барча Бобурий-Темурий подшохларга тўлиқ таъриф бериб ўтилган. Жумладан, Шоҳжаҳоннинг отаси бўлмиш Жаҳонгиршоҳдан бошлаб то Амир Темургача бўлган барча подшохлар таърифланган. 14*а* саҳифасида Абу Са'ид Мирзога оид маълумотлар шундай бошланади:

ششم پادشاه سعید شهید سلطان ابو سعید میرزا

Ёки Акбаршохни қуйидагича таъриф билан бошлайди:

دوم پادشاه حضرت رعرش آشیانی جلال‌الدین محمد اکبر پادشاه غازی

Асарнинг ўзи 488 саҳифадан иборат, хинд когозига настаълик хати билан ёзилган.

Манбада Ўрта Осиё хонликларида содир бўлган вокеалар хакида хам турли маълумотлар берилган. Асарнинг 159*б* саҳифасида Аштархонийлардан бўлмиш Нодир Мухаммадхоннинг (1051/1642-1055/1645) Кобул ва Шоҳжаҳон салтанатининг бошка кичик шахарларига юриш килганлиги хакида маълумотлар келтирилган. Бундан кўриниб турибдики, «Амали Солих» асарини тадкик этиш Бобурийлар даври тарихий жараёнларини янада батафсил ўрганишга ёрдам беради.

Н.Абдуллаева (Ўзбекистон)

Бобурийлар сулоласига мансуб ижодкор аёллар

Захириддин Муҳаммад Бобур халқимиз тарихи, унинг маданиятида ёркин из қолдирган улкан давлат арбоби, моҳир муаррих, забардаст шоир, адабиёт билимдони. шунингдек, бобурийлар сулоласи асосчисидир.

Бобур таваллудининг 525 йиллигини кенг нишонлар эканмиз. Бобур ва бобурийлр хонадонига мансуб ижодкор аёлларни ҳам хотирга олиш жоиздир.

Кўҳна мозийдан хабар берувчи тарих зарваракларини варақлар эканмиз, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркаклар билан бир қаторда буюк жасорат соҳибаларининг номлари ҳам тараннум этиб келинганининг гувоҳи бўламиз. Аёллар орасидан шавкатли ҳукмдорлар, оқила маслаҳатгўйлар, етук донишмандлар, забардаст олималар, сухандон шоиралар ва зукко санъатшуносдар етишиб чиққан. Чунончи, бобурийлар сулоласига мансуб аёллардан Бобуршоҳнинг қизи Гулбадан бегим – Шарқ аёллари ичра танҳо муаррих - ўзининг тенгсиз тарихий асари "Ҳумоюннома" билан, шунингдек, нафис байтлари билан, Бобурнинг яна бир қизи Гулчеҳра бегим ўз шеърий ижоди билан, Жаҳонгиршоҳ хотинларидан бўлмиш Нуржаҳон бегим (Меҳринисо), Ором бегим (Дилором), Ҳаёт бегим, Фано бегим (Фанонисо) лар ҳам ўз ғазаллари билан, Шоҳжаҳон ва Аржуманд бонунинг қизи Жаҳоноро бегим, Аврангзеб Оламгирнинг катта қизи, ақл ва идрокда тенгсиз, юксак шеърий истеъдод соҳибаси, назм мулкининг маликаси, маликалар ичра гўзали - Зебуннисо бегим ва кичик қизи Зийнат бегимлар оқилаю фозилалиги билан, гўзал байтлари билан элга машҳур бўлганлар. Шунингдек, бобурийлар авлодидан бўлмиш Раҳмонқулбий оиласида таваллуд топган. боз устига, бобурийлардан бўлмиш Амир Умархоннинг рафиқаси Нодира бегим – Моҳларойим ажойиб шеърлари билан ўзбек мумтоз адабиёти тарихида ўзига хос ўрин тутган маърифатпарвар шоира, давлат арбоби, маданият ва адабиёт хомийси бўлган.

Юқорида исмлари келтирилган бобурий маликалар ҳақида ўзлари ёзган тарихий асарлари, шеърий ижодлари орқали, шунингдек, тазкиралар ва маъхазлардан сараланган маълумотлар орқали ўрганиб келинмокда.

Б.Х.Матбобоев, З.З.Маирабов
(Ўзбекистон)

Темурийлар даврида Андижонда шаҳарсозлик маданияти (археологик манбалар асосида)

Ўрта асрларда (IX-XVIII) Андижон шаҳрининг айниқса унинг XIV-XVI асрлар тарихи тўғрисида айрим археологик ва ёзма манбалар мавжуд. Тадқиқотчилар Андижон арки ва шаҳристонининг ўрни, деворлари, майдони ҳақида аниқ хулосаларга эгадирлар. Арк ўлчамлари 215-220 х 450-460 метр бўлиб, 10 гектар майдонда жойлашган бўлса, унинг шимолидаги шаҳристон эса 100 гектар жойни эгаллаган. IX-XIV асрларга оид қурилиш қолдиқлари ва бошқа ашёвий топилмалар Андижон Тиббиёт институтининг академик лицейи ўрнида ва жоме масжиди ҳовлисидан аниқланган.

Мўғуллар томонидан Ўрта Осиёни истило қилинганидан сўнг ҳам Андукон Мовароуннаҳрдаги йирик шаҳарлардан бўлиб қолаверган. Айниқса, Кайду Сахин ўғли Дувахон даврида шаҳарда сезиларли қурилишлар бўлган. У «Қуббат-ул-исломи Андижон»ни ҳар томонлама обод этди ва шаҳар Фарғона пойтахти бўлди (Бартольд В.В., 1965. С.534)

1377 йили мўғиллар ҳукмронлиги барҳам топгач, Андижон тарихида янги босқич-темурийлар салтанати даври бошланади. Амир Темур Андижон ва Ўзганни ўн икки тумани билан ўғли Умаршайхга берди. Бу вақтда Андижонда ҳоким қароргоҳи жойлашган эди (Бартольд В.В., 1965. С.326). XIV асрда қурилган шаҳар мудофаа деворлари археологлар (Ғ.Дадабоев, Б.Абдулғозиева, Б.Матбобоев) томонидан ўрганилган. 1981-1982 йиллари арк жанубий деворининг 40 метри, 2003 йили Ташкилот кўчасида уни бошқа бўлаги қазиб очилди. Деворнинг асосидаги қалинлиги 5,75 м, юқори қисмида эса 5,3 метр бўлган, сақланган баландлиги 2,2 м. Девор билан боғлиқ топилмаларга кўра у XIV асрда бунёд этилган. Ушбу мудофаа деворидан шаҳарликлар XVII-XVIII асрларда ҳам фойдаланганлар. Ёзма манбаларда бу девор ҳақида баъзи маълумотлар учрайди. Абд ар-Раззоқ Самарқандийнинг ёзишича, 799 хижрий ёки 1377-1378 милодий йили амирзода Умаршайх Андугонда мудофаа деворини қурдиради. Археолог В.Д.Жуковнинг хулосасига кўра, ушбу де-

вор Қорахонийлар даври маданий қатламлари устида бунёд этилган (В.Д.Жуков. 1951.С.74).

Бобур ва бобурийлар даври Андижон шаҳри ҳақида «Бобурнома»дан ташқари тўлиқ маълумот берувчи бошқа манба бўлмаса керак. Хусусан, Андижон-Фарғона вилоятининг пойтахти, ...рки Мовароуннаҳрдаги энг катталаридан бири эканлиги, унда учта дарвоза бўлганлиги, арк ва шаҳар алоҳида мудофаа деворлари билан ўраб олинганлиги тўғрисида қимматли маълумотлар тўпланган.

XVII-XIX асрлар археологик материаллари шаҳарнинг кўп нуқталарида учрайди. Археологик жиҳатдан Тутзор, Иттифоқ, Сўжоат, Қизил Шарқ кўчаларида солинган шурфларда қайд этилган.

Демак, ёзма манбалардаги Андижон ҳақида маълумотлар археологик қазишмалар билан янада тўлдирилмоқда. Хусусан, шаҳарнинг ўрта асрлардаги таркибий тузилиши (арк, шаҳристон ва рабод) ҳақида ишончли маълумотлар тўпланди. Буларнинг барчаси бизларнинг IX-XIX асрлар Андижон шаҳри ҳақидаги тасаввурларимизни янада бойитади. Андижон–темурийлар салтанатининг шарқий сарҳадларидаги муҳим стратегик, иқтисодий ва маданий марказларидан бири бўлиб қолди.

BABUR INTERNATIONAL FOUNDATION

Abstracts of the papers to the International Conference "*Babur and Baburids in the History of World Culture*"

Tashkent
"Fan" Publishers of Academy of Sciences
of the Republic Uzbekistan
2008

Compiled for printing by:
S.HASANOV, O.ALIMOV.

Editors-in-Chief:
G.SATIMOV, A.IBRAGIMOV.

Editorial Board:
A.KAYUMOV, T.MIRZAEV, D.ALIMOVA,
H.KUDRATULLAEV, S.KARIMOVA,
H.BOLTABOEV, H.DADABOEV.

ISBN 978-9943-09-645-5

© "Fan" Publishers
AS RUz, 2008.

FOREWORD

Zahir ad-Din Mohammed Babur was a versatile personality with an encyclopaedic intellect. His stamina, acute mind, refined taste, gentle heart and diversified activities are indeed amazing. He was a great statesman, soldier, talented scholar, remarkable poet, a great connoisseur and patron of the arts and a passionate patriot. Babur was least of all interested in the throne and his main concern was to create a centralized state which would ensure the country's prosperity. Harold Lamb, an American researcher of Babur, wrote in 1960: "...Babur, like Ulughbek in Samarkand, conceived himself to be not a reigning monarch but one who had undertaken to carry out the responsibility of kingship. His unique career was shaped by his character. And that character laid its impress on the Moghul Empire for the century of grandeur that began with Akbar".

Thanks to his outstanding intellect and energy Babur succeeded (in India if not in Maverannahr) to establish a centralized state which played an important role in the history of India.

Babur lived a short life but left behind a considerable literary and scientific heritage. He wrote in his native Uzbek language and also in Persian-Tajik. He also wrote pamphlets on music and the art of war. Babur Mirza was a great poet and literary man, owner of encyclopaedic knowledge, and at the same time a skilled military leader and a great statesman. His poetic divan, some scientific and literarily perfect works as "Babur-Nama", "Aruz risalasi", "Khatti Baburi", "Mubayyin", "Risolai volidiyya" (translation) have reached us. Each of these works establishes important stages in the development of Uzbek poetry and prose and at the same time is a great contribution to the development of literary-scientific thought. They remain sources which contain invaluable information on the history, geography, ethnography, fauna, flora, nations, and the profession, language, lifestyle and other peculiarities of the peoples of Central Asia, Afghanistan and India of the end of the fifteenth and the beginning of the sixteenth centuries. Standing out among these works is the famous "Babur-Nama" (Book of Babur) also known as "Memoirs". "Babur-Nama" is a recognized model of the Uzbek classical prose of the Temurid period and an outstanding masterpiece of the Uzbek literary language of the beginning of the sixteenth

century. Babur wrote his memoirs in a plain yet brilliantly laconic and understandable style.

"Babur-Nama" is not only a piece of historical work. It also reflects many scientific achievements of several sciences (geography, flora, fauna, ethnography, military tactics, etc.) of that time. Babur was interested in mountains and ravines, lakes and rivers, various plants and animals, surface and underground resources of different territories and continents, peoples' customs, traditions, languages, literature and arts living there, origins of some words, etc. The author observed and studied all of them without fail, collected information from people of different professions.

In "Babur-Nama", the nature, agriculture, science, culture and other aspects of countries and states together with their political history were depicted thoroughly. For example, when the author described Kabul, he presented detailed and valuable information about its geographical location, borders, meadows, plants and fruits, lakes and rivers, people and their professions, customs and traditions, languages, trade affairs, etc.

In "Babur-Nama", such kinds of information are so common that specialists of all fields of sciences can benefit from them.

Because of the truthfulness of facts, historians can obtain important information specific to the history of that time Asia, Khurasan, Afghanistan and India, naturalists can find news about these countries' topography and economic geography, zoologists can gain knowledge and imagination concerning to these countries' world of animals, plant studiers get information about the kingdom of plants, ethnographers come across interesting details about the lifestyle and traditions of various people living there, linguists can embody the condition of the Uzbek literary language of that time, while literary critics imagine the literary environment of the period.

With such features, "Babur-Nama" has attracted the attention of many scientists of different specialties throughout the world for a long time and been highly estimated by them.

Moreover, "Babur-Nama", as abovementioned, is also considered a wonderful prosaic piece of work and a masterpiece of the Uzbek literature. The main descriptive theme of "Babur-Nama" is historical events. But Babur was not restricted with just counting out the events or giving information about them. He also skillfully

described the scene of historical events, the inner and outer worlds of historical persons, and provided colourful details of the vivid and inimitable nature. Additionally, the author narrated different adventures, legends and anecdotes with entertaining and attractive literary styles, decorated his book with folk humour, sayings, phrases and poetic passages. He made an appropriate use of various types of literary styles and means of language.

The sequence of occurrences in "Babur-Nama" develops through various conditions and contradictions. They are connected with each other through the personality of Babur who directly participated in them and reach peculiar culmination and find their solution. By means of such characteristics, "Babur-Nama" enjoys, excites and entirely attracts the reader's attention.

Shortly, Babur is one of the eternal word-painters who added enormous contribution to the development of the Uzbek literature. He created both in poetic and prosaic styles. He wrote books concerning to metrical theory, rhyme, military march, Islamic laws and economy together with literally solid and profoundly meaningful pieces of work.

History science both in the East and in the West has numerous works on the progressive significance of the Baburid rule in India. However, in assessing Babur's activities and those of the Baburids in terms of historical credit, negative attitude to the past surrounded all aspects of our life, textbooks in use were influenced by that effect as well.

Such kind of wrong and unfair viewpoints about our great ancestors who lived in the long past and contributed enormously to the development of science, literature and art began gradually changing for the better from the late of the 1980's.

President Islam Karimov, during his travel to Andijan on October 4th, 1994, paid a visit to the monumental complex built in the National Park named after Babur and wrote down the following memoirs in the "Book of Memories":

"It is worthy to be endlessly pride of our forefather Zahir ad-Din Mohammed Babur. Being one of our great ancestors who shared the glory of the Uzbek nation with the world, this honourable person taught us to value our history and look at the future with a great confidence.

The establishment of the National Park under the name of Babur Mirza, symbolic mausoleum of the poet and "Babur and the World Culture" Museum is a new glad tidings in the history of our nation and a good step taken toward the time of freedom.

The nation that has given the world such classical personalities as Zahir ad-Din Mohammed Babur never becomes debased, on the contrary, surely reaches the point of happiness.

May the good deeds of the people of ancient Andijan become profuse and a lesson for our other compatriots.

I thank sincerely those who started immortalising the personality of our forefather Babur Mirza".

President Islam Karimov's abovementioned words to the personality of Babur Mirza are a shining example of high respect of our people to our immortal values, scientific and literary heritage that our great ancestors have left to us.

The creative work of Babur, the poet and the scholar that our people have valued for centuries, by now has served and is serving as an organic link for the long historical attitudes between Central Asian and neighbouring Afghan and Indian people. Today, his creative heritage is being thoroughly studied not only by a number of researchers of the world but by the Afghan and Indian researchers, Pakistani and Bangladeshi scientists as well. The creation of numerous scientific works, stories, novels and feature films, and the establishment of museums especially deserve attention. Overall study and propaganda of all of them is one of the important tasks that our scientists must fulfill.

If we say with our president Islam Karimov's phrase: "While mankind exists, he wants to know his generation and ancestors, and the history of his country".

Truly, the independence has given us wide opportunities to study this ancient and unrepeatable history, and to understand ourselves profoundly. Today, we are succeeding to share with our community and entire nation the secrets of the activities and priceless heritages of our great ancestors as Zahir ad-Din Mohammed Babur who added incomparable contribution to the world science and culture.

Z. Mashrabov (Uzbekistan)

The heritage of Babur and Baburid princes: summary report on expeditions and perspectives

After gaining Independence in the Republic of Uzbekistan there appeared a possibility of founding International Babur Foundation. Its purpose was to immortalize the memory of the great statesman and poet Zahiriddin Muhammad Babur and further investigation his rich scientific and cultural heritage.

During the last 16 years of its existence the Foundation has organized a national park in Andijan, a symbolic tomb of Babur has been reestablished there and two sculptural monuments to Babur have been erected next to it and a museum "Babur and World Culture" has been founded in the city.

During the last years with the purpose of finding and investigating the historical and literal sources about Temurid kings, about Babur and Baburid princes 12 scientific expeditions to 30 counties have been organized and more than 300 unique historical documents and sourses have been brought to the country and are demonstrated in the museum "Babur and World Culture".

The results of the expeditions of the International Babur Foundation have been recorded in several reminiscences, special scientific and cognitive documentaries.

During the scientific expeditions which have been organized since 1992 the members of the International Babur Foundation have been to several countries covering the territory from Africa to Indo-Chinese Peninsula and have collected rich historical, scientific and literal material dealing with Babur and his prominent dynasty. The results of investigations of these expeditions have permanently been reported to the attention of wide circle of scientists and investigators in Uzbekistan and abroad.

As a result of researches in this field 24 films and videos about our compatriots abroad have been shot. These films are about Temurid kings, about Babur and Baburid princes, about encyclopedic scholars such Abu Ali ibn Sino, Forobiy, Al-Beruniy, and about great kings as Mahmud Gaznaviy, Hussain Boyqaro, about classic poets as Lootfiy, Navoiy, Mashrab, Hofiz Horazmiy, Atoiy, about their life, creative

activities of intelligent people of that period and about the tombs where they were buried.

In accordance with the assignment of the President of the Republic of Uzbekistan and the Decision of the board of Oliy Majlis one of the expeditions was devoted to the restoration of tomb of the classical poet Lootfiy and a grave stone on his tomb has been erected. A special video has been shot in this act.

Devoted to its traditions gathered during the last 16 years of its existence the International Babur Foundation is intended to keep on searching and collecting new materials about the life and activities of Babur and Baburid princes in the museums, libraries, private collections and manuscript funds of foreign countries and doing so the Foundation is going to make a definite contribution to the precious depository of learning of the Uzbek people.

During the forthcoming expeditions the Foundation is aimed at finding manuscript list of works written by Babur on music, military work, and also the lost pages of his memoir "Baburnama" and introduce them to wide circle of scientists, scholars and investigators.

Eiji Mano (Japan)

On *The Collected Works of Babur* preserved at the Saltanati Library in Tehran

I would like to talk about a unique manuscript preserved at the Saltanati Library in Tehran, Iran. I wish to call the manuscript *"The Collected Works of Babur."*

The existence of a manuscript related to Babur in Tehran and the outline of its content have been known to the academic community for quite some time. The first report of the existence of the manuscript was a brief mention by the Turkish scholar Z. V. Togan. The next person to address the manuscript was the Iranian scholar B. Atabay, whose catalogue of the manuscripts housed in the Saltanati library devoted four pages to the subject.

However, all that could be learned from these two reports was but a summary of the contents of the manuscript. Moreover, the

number of scholars who had an opportunity of direct access to the manuscript was extremely limited.

As a result of these circumstances, speculation of various sorts regarding the manuscript circulated in the academic world. Among these, perhaps that, which attracted the most attention, was that of Prof. Tursun Sultanov of Russia. Relying on the description in Atabay's catalogue, Prof. Sultanov repeatedly stated the speculation that the *Babur-nama*, found in the manuscript, had likely been composed in the lifetime of Babur and was thus invaluable. If such a manuscript were shown to exist, the present academic consensus (the consensus that no manuscript composed in Babur's lifetime was extant) would be utterly shattered.

The Saltanati library manuscript related to Babur was already known to the academic world. However, of the contents of the manuscript there are some misunderstandings among the scholars.

The five works of Babur included in the manuscript are: 1. *Mubayyin*, 2. *A* treatise that should be termed the *Five hundred and four rhythms*, 3. *'Arud risalasi*, 4. *Babur-nama* and 5. *Validiya risalasi*. It should be noted that Babur's own collection of poetry, the *Divan* is not included in the manuscript. It would thus be inappropriate to refer to the manuscript as the *Kulliyat-i Babur*, or *The Complete Works of Babur*.

The manuscript is made up of 1036 pages on 518 folios.

India between the years 1589 and 1603 seem to be the location and date of the composition of the *Collected Works of Babur*, not the erroneous 935 (1528-29) recorded in Atabay's catalogue of manuscripts and repeated by Prof Sultanov. The year 935 does not mark the completion of the *Collected Works of Babur*, but, is, instead, the date found in the concluding remarks of the *Validiya risalasi* indicating the date of the completion of that work.

The *Collected Works of Babur* contains many disordered pages and major omissions of others, probably incurred during the process of binding the work. Despite these flaws, it is an important manuscript given the fact that the remaining portion constitutes a relatively early redaction and that it contains the *Five hundred and four rhythms*.

Given its significance, it is hoped that a facsimile of the entire manuscript will be published at the earliest possible date.

Dr. Tanju Oral Seyhan (Turkey)

The social political views of Baburhsah

The fame of Babursha h is that he is distinguished with humanness, justice, aspiration to glorify people and their equality. Although he ruled the state which was destroyed and full of internecine wars, finally he managed to unite the odd Turkic peoples.

The social political views of Babur are as follows: The state policy—social state: 1. Respect for citizens' rights; 2. Rendering assistance and doing good to people; 3. Social state – the interrelation of the system.

Democratic state control over the power; 2. The interrelation with the people; 3. Knowledge and scientific method.

The legal state: 1. Holding truth and adopting good laws; 2. The superiority of law; 3. The observance of the primitive bases of law; 4. The interrelation of justice with social welfare.

The deserving state: 1. Controlling of the state and religion by each other. 2. The votary of the state—the votary of religion. 3. The interrelation of the state and religion is regulated by four main and only heads. This order that was used under unified regulations in the history is underlined "Qutadg'u Bilig" (the name of the books) in detail.

These four rules being closely related to each other are described in the works of Babur, the details of which we are going to cover in the report in the conference.

Prof. Bilol Yucel (Turkey)

The peculiarities of the Oguz-Turkic words in the divan of Babur

Zahiriddin Muhammad Babur being a state figure ranked in the development of culture, literature and language and is considered to be one of the outstanding personalities in world history. He was an outstanding expert in many areas of science, starting from history and finishing with Turkic language which he raised to the classical level. That's why his works are encyclopedias not only in Chigatay, but also

in all the literature of the Turkic language peoples.

As a person carrying out a research in the poetry, I would like to underline the specific points of peculiar Oguz-Turkic words in the divan of Babur.

They are the following:

1. In the Divan of Babur along with "бўл" helping verb its "ўл" form, a synonym in Oguz-Turkic language was used.

2. The substitution of "к" consonant to "х" is performed in the example of Turkic Qarahanli. Some examples of such a substitution of Azerbaijani Turkic language that is considered to be an Oguz dialect are given in the follwing way:

ахтардим (29/5б), ахтармағил (528б), ўхшамас (1/4б), ўхшар (32/6а), ўхшатсам (57/5б), ўхшатти (207/1б), кўнглини сахлар эмиш (58/5б), хотиримни сахласа (106/2б), яхши (4/62а), яхшидур (59/4а), яхшилиғ (24/1-6б), яхшилиғқа (127/23б), йўхса (124/3а) and others.

3. The addition of the person synonym of Oguz-Turkic language in the formation of a verb

жон берурам (335а), истарам (16/3б), кўркарам (94/5б), билмен (112/4б), билманам (420/1а), ерга бош чалман (85/4б), деман (15/1а), кўрман (112/4а), топман (119/1-6б), бора олман (23/4а), хаёл эта олман (400/2а), кеча ломан (11/1б), кун кўра олман (85/1б), топа олман (111/4а), чекмишам (362б), бемор ўлмишам (128/5а) and others.

4. The consonant "т" in the first syllable was written with "д" in the following words

Деди (4/1б, 108/10а, 129/39аб...), дега сиз (129/63б), демагил (4/12б, 140/2а, 226/2а), дебтурлар (408/1а), деса (10/5б, 86/6а, 89/5а...), дей (49/5б, 68/1-5б, 76/1б...), танга дегру (30/4б, 39/4б, 68/2б)

The aforesaid views are peculiar points of Oguz-Turkic words, the details of which will be covered in the report during the conference.

HISTORY AND SOURCE STUDY OF BABUR'S EPOCH

G. Satimov (Uzbekistan)

The beginning of a new age

The establishment of Babur's reign in Cental Asia, Afganistan and in India (1526) can rightfully be considered as the beginning of the modern and the ending of the medieval period in the history of these countries. It cannot be denied that a new age began, especially in Indian history, with the establishment of Mughal rule in India. It was rightly a turning point in the history of these countries.

It is pointed out that before the Mughals, the Muslim rulers of Delhi called themselves the Sultans and they recognized the authority of the Caliph. The Mughal rulers beginning with Babur repudiated the authority of the Caliph and called themselves Padshah. They took up titles which were formerly used by the caliph alone. The Mughal rulers started the system of Jarokhai Darshon.

Before the Mughals, a number of social, religious and political disabilities existed but the situation transformed itself. The Mughal rulers were the harbingers of a new policy in this direction. This may be described as liberal policy. A beginning was made by Babur who did not treat the Afgans and Rajputs harshly even after their defeat. Babur married two of his sons to the daughters of Raja Medini Rao. There was a virtual revolution in this field in the time of Akbar. By this treatment Hindus in general and Rajputs in particular, he was able to win them over and it is they who fought for his glory and greatness even against their co-religionists.

There was also an unprecedented growth in the field of fine arts. During the Sultanate period, no encouragement was given to painting but Babur and his descendants made painting a living art by means of royal patronage. There was a virtual revolution in this field. It is true that architecture was not completely ignored by the Sultans of Delhi, but the contribution of the Mughals was unique in this field. Moreover, Mughal architecture represents a happy synthesis of Indo-Muslim art traditions. Music also received a lot of encouragement during the Mughal period. Such a thing did not exist in the Sultanate period.

During the Mughal period, there was a greater spirit of toleration between Muslims and the Hindus. That was partly due to the fact that the Hindus and Muslims came into closer contact with each other in different walks of life. That created feelings of sympathy, respect, accommodation, and toleration for each other.

There was also growth of local languages during the Mughal period. Independent local dynasties started patronizing regional languages and these were given the status of official languages. These were also used by the religious reformers for the spread of their ideas. They wrote their books in those languages. The result was that the local dialects became religious languages during this period and this created dents in the field of monopoly of religion.

These features mark off the Mughal period from the earlier regime. But the difference went deeper, and extended far beyond material and physical developments. Partly the difference in atmosphere arose out of a greater cultural refinement. But it was even to a greater extent due to the broad, large hearted basis on which the foundation of the Mughal system of administration was laid.

D.Yusupova (Uzbekistan)

Khondamir and Babur: the development of the sciences and culture

As we know, the second part of 15th and the beginning of 16th century science, literature, architecture, art (miniature and paintings), musical culture and calligraphy developed in Khorasan, especially in its capital Gerat.

Grandson of historian Mirkhond, the author of "Rauzat us-safo" ("The garden of cleanness"), a famous historian from Gerat Khondamir (born between 873/1473 – 881/1476 and died in 941/1534 near Mandu in India) made ponderable contribution for the development of sciences at the beginning of 15th century.

The leading poet of that period Alisher Navoiy endowed Khondamir for becoming a scientist. With the death of Alisher Navoiy starting from 909/1503 he entered into political events until 1527, he

left the capital and went to Qandahor following to India in 934/1528 to the capital of Babur – Agra he took his place among his nobleman.

In 936/1529 Khondamir accompanied Babur during his military campaign to Bengal and Gang plateau. After Babur's death he continued staying at Khumoyun's court.

Khondamir lived sixty three years and for that period he wrote approximately thirteen compositions of which eight is available today. For example "Ma'athir al muluk", "Khulasat ul-akhbor fi bayon al-akhvol al-akhyor", "Makorim ul-akhloq" and etc. He accounted many famous sciences and noble men (history, philosophy, logic, mathematics, physics, astronomy and etc), medicine and literature (poetry and prose).

Also it has valuable information about madrasah system of education which was an important form of education, mudarris-teachers there, grand libraries which could support sciences and education, about their honors, calligraphy, miniature paintings, musicians and singers, as well as construction of the buildings (mosques, courts, public bath, lakes, bridges, forts, gardens and etc.).

Khondamir was a contemporary of Babur, besides this he lived in Gerat together with him, as we have mentioned he had served at Babur's court in India. Naturally, information about development of sciences and culture at the 16th century, and most of information provided by him were similar to Babur's.

For example, Khondamir while giving information about him in his compositions emphasized that Shams-ud-din Mukhammad Andijoniy, famous as Mir Sarbarkhona died in 898/1492-93. Following him Babur also gave the same information and described the reason of his death accurately. By this reason we can state that learning Khondamir's work comparing with "Baburnama" and with the works of other historians of that period is very important.

A.Buriev (Uzbekistan)

Some information from "Baburnama" about the population of Central Asia

Information about the population of Central Asia is not given separately it is mentioned in describing various historical events.

Analysis of ethnic structure of the population shows that some ethnic groups of that time were more active in the political life of Central Asia. The ethnics are mentioned among the names of managing persons or in the statements of this or that event. The main quantity of Turkic tribes is mentioned in the ethnic structure of Andijon city. According to the statement of Babur by the end of 15th century due tc economical and cultural rise in Temurids' state the chagatayan accent of speech in Khuroson and Movarounnahr had the status of literary language among Turkic dialects.

From the text of "Baburnama" you can get definite information about geographical situation of such ethnics as argoon, barlo, dug'lat, mang'it, mog'ul, turkman, qipchoq, hazorates. Because of the political situation some part of the population of Mongolia and Dashty Qipchoq lived in Temurids' territory more exactly in Movarounnahr and served under the Temurid rulers.

There are also some information about territorial situation of the population:
agricultural and urban, district, region, mountains and plains, nomadic and settled population; about the way of life, what they were busy with, migration (from Mongolia and Dashty Qipchoq to Movarounnahr, from Iraq to Khuroson and Movarounnahr); about the mutual relations among the representative of various ethnics (among the high strata of population mainly according to political consideration) in "Baburnama". In this matter terminology concerning population plays an important role too.

Dr. H.Abdurahman (China)

The Character of Babur in "Tarikhi Rashidi"

"Tarikhi Rashidi" is one of the precious sources in Central Asian history study. The book was published in Uyghur language based on the translated version of Mulla Muhammad Niyaz Abdulghafur in Urumqi, in 2007.

During reading this version of "Tarikhi Rashidi", we are pretty attracted by the description about Babur, especially, by Babur's good personal qualities that given by the author Mirzo Muhammad Haydar.

Mirza Muhammad Haydar described Babur Khan that he was the king with good personalities. Courage and kindness are the most outstanding ones among his good personal qualities D . Mirza Muhammad Haydar points out that after Amir Alisheir Navoiy no one has writen excellent poetry in Turkic language except Babur. This historian (Mirza Muhammad Haydar) emphasized on this point several times that the personality of Babur Khan is characterized by his kind heartedness.

It can be easily found from the above-mentioned description that the author had a deep sincerity and greatest respect for Babur. This article is intended to show the spiritual description of Babur in Mirza Muhammad Haydar's eyes who is the coeval and relative of Babur.

Sh.Musoev (Uzbekistan)

"Tarikh-i Shohi" ("The history of Kings") by Akhmad Yodgor and information about the ruling system of Babur's state in India

According to the statement of researchers, founder of Baburid dynasty in Kabul and Northern India Zakhiriddin Mukhammad Babur (1483-1530) during four years of his reign in India (1526-1530) could not make any kind of valuable changes in administrative system of the country. The old system existing till his success kept alive during his reign too.

Till the time he conquered Northern India fully, Babur made local administrative governors among his relatives, nearest circle, most sincere people to him, active member of his military campaign, who came from Movarounnahr to Kabul and India.

After the success in Northern India Babur, according to "Tarikh-i Shokhi" (another name of the source "Tarikh-i salotini afghona" – "History of afghon rulers"), established a number of positions which were used in Central Asia, Kabul and India at the same time. According to "Tarikh-i Shokhi" he made twenty eight new positions in his central court (eg. *Bakhshi* – secretary, person who is in financial duty; *kalantar* – chief of the group or clan; *mirakhur* – head of the stable; *piyada* – provider, tax collector in villages; *munshi* – secretary, making the letter and prescripts to the king and etc.).

Following that author "Tarikh-i Shakhi" underlined the Babur's order in djumad II 933/ march 1527 and he said that Babur created fourteen high political-state ranks, titles and positions. Much information provided by the author about accounts of ruling class, ranks and positions was not known till the date. The highest rank according to order is *Mukarrab al-Khazrat as - Sultani Ethimad ud-daula* – closest person to Khazrat Sultan, the court face of the emperor (prime minister); *Bardar* – named brother; *Saltanatma'ab khilafat intisab* – deserved kings attention; *Mu'tamad al-muluk* – achiever respected truth and etc.

The circle of titles and ranks were occupied by a number of people. Some of positions, which were established and created by Babur, remained as such during the reign of his offsprings.

G.Sultonova (Uzbekistan)

Description of the history of state under Baburids in writings of travelers in the 16th-17th centuries Sayfi Chalebiy and Benedict de Goes.

Because of reforms that had been put into practice and positive changes by Boburid princes in India and discovering the new sea routes India became an international economical center in 16th century. So Boburid dynasty became one of the important states in the world history. On account of that were written many works with different characters about the history of the dynasty. Among them are dairies, namely traveler's books that were written on the bases of their own impressions take important position. Because they contain valuable information concerning features of the population of the region, and data which illuminate the objective and subjective reasons of the events which occurred in that period, but were neglected by authors of local sources. The "Sayahatname-i Seyfi Chelebi" (d. 1582-1583.) and "The traveler's books" of Benedict de Goes occupy a special position among these sources.

His traveler book that was written under the impression of his journeys through India, Seyfi Chelebi dedicated to Murod III (1574-

1595) who became Ottoman sultan in the 16th century. In Traveler books of Seyfi Chelebiy states some necessary facts about the struggle between Boburids an Shaybanids for the throne of Movaraunnahr, also about the letter written by Zahiriddin Muhammad Bobur to the Shaybanid khan Ubaydulla Khan and about occupying India by Bobur, the processes that had happened during the reign of Humoyun and his military tactics and interrelations between India and Persia. These political events had happened during the reign of Jaloliddin Muhammad and Muhammad Hakim, the son's of Humoyun. These books also contain some more information about the political situation in the cities as Gujarat, Peshawar, Agra, Delhi and economical possibilities of the country.

Benedict de Goes that had been in India in the end of 16th century told in his travelers book about Akbar's government. He stated important facts concerning the inter trade relations of India and the important port courts of the country. Also this traveler discussed the materials about such cities as Lahore, Kabul and Peshawar and their trade relations.

There are some specific differences in the opinions of the authors, though both of them are foreigners. Particularly, in his work Seyfi Chelebiy paid attention especially to the political processes wich took place in the first half of 16th century and Benedict Goes more focused his attention on the economic life of Boburid's state.

If we take into account that one of the traveler books that noted before, concerning the first half of 16th century and the next the end of 16th century, both of works fill each other and give us some necessary imaginations about political, economical life of Boburids state in 16th century.

Sh.Mahmudov (Uzbekistan)

About geneological linkage of the dynasty of khans of Kokand with Babur

In many sources devoted to the history of Kokand khanate the legend "Oltin Beshik" ("about the Golden Cradle") is mentioned. According to this legend the dynasty of khans of Kokand is connected

through Oltin Beshikkhan with Zahiridin Muhammad Babur.

The historians, investigating the different problems Kokand khanate, such as T.Beysembiev, A.Kayumov, H.Bobobekov, S.Yusupov and others state the various interpretations of legend "about a Golden Cradle". In interpretation of this legend the opinions of researchers differ. The first group basically researcher-writers consider this legend as a real phenomenon, and the second group of researchers where prevailed basically researcher-historians consider, that this legend has been thought up by khans of Kokand for consolidating political basis of their authority from the legal point of view.

The legend stated in sources thus, Zahiriddin Muhammad Babur after his defeat by Shaybaniykhan with a small army went from Fergana to Kabul. Sources inform, that during this period on the way to Kabul Babur's wife gave a birthto a son. To protect the baby from ecpected failures, Babur leaft him in a cradle decorated with gold and jewelry on the coast of a small river Naymansay near Kokand, also there was a security guard with him. The left jewelries were divided by the population of this region. The boy was brought up by "Ming" tribe and further he became a governor of Fergana state.

Succession of events in the sources come to an end with the linkage of genealogy of the first governor of Kokand Oltin Beshikkhan.

It is necessary to emphasize, that connecting a dynasty of khans of Kokand with Babur does not have enough thorough data. Also sources have a lot of mess and wrong messages in this occasion. Babur, himself never mentioned this event and suggested that, his first elder son is Khumoyun, who was born in 1508.

In this it is necessary to pay attention that all khans of Kokand, since Shahrukhbiy (1709-1721) up to Alimkhan (1798-1810) had a title `biy`. If khans, counted themselves ancestors of Oltin Beshikkhan, they would pay attention to receptions of a title of `khan`, and not just `biy`. But we are far from idea to consider, that the legend "Oltin beshik" ("The Golden Cradle") is unreasonable and invented. Though, each legend and myth has a piece of historical truth in its own basis in any degree.

It proves an insufficient level of scrutiny of problems of legitimatingthe Kokand khanate. In Bukha khanate the transition of authority to dynasty of Mangits, and reception of a title `khan` by

Muhammad Rakhimbiy is investigated from the scientific point of view by historians.

Further researches will perhahs find the true decision the question about on connections of dynasty of khans of Kokand with Zahiriddin Muhammad Babur.

Sh.Shodmonov, N.Urmonov (Uzbekistan)

Economic principles of Babur and social protection

An economic mind an actively influencing factor of development of a society. The level of mankind of a formed national economic mind in our country depends on consequent studying of the national heritage. In this connection one of the main pages in studying, the analysis and substantiation of the conclusions in national spiritual treasure are economic principles, ideas and theories.

One of pages required research in a multilateral scientifically-practical heritage of the statesman, the scientist and poet Babur's economic questions. In particular great attention is paid to the discussion and the decision of socially economic problems in encyclopedic works "Baburnama" and also in "Mubbayyin" and "The Book of Zakot". The root of economic views of Babur is directly connected to the rules of Shariat of the Islam. Genuine ideas are harmoniously connected with his good will affairs. In economic views perfection of economic attitude, the moderate taxes, unity the main factors of well-being of the country. The unity of the country and the stability of the empire are provided by the perfection of economic relations.

Economic policy of Babur served as social protection of the population and at the dawn of the new empire. Including industrial and economic attitudes in tax customs payments the fair differentiated approach was applied. If the riches and the property of people reached one "Nisab" (80gr. gold) they were to pay "zakot" voluntarily from their income. Besides the size of zakot was differentiated by in accord with the type of property.

Newly developed lands for processing were released from payment of the tax for 2-3 years. The traditional Muslim land tax -

"Hiroj" was divided into two categories: "Mukassam" and "Muvazzar". "Mukassam" is calculated from the volume of the crop and it equal to from one third up to half of the volume of the crop. In "Muvazzar" taxable base was the area under cultivation. Except for that it is quoted that: "if in one season you receive two crops, it is necessary to pay the tax twice.". Privileges under the tax for waters in the irrigated grounds are provided for applications of additional means. Under the instruction of Babur it was stipulated that "during irrigation for construction additional means of irrigation during the irrigation period the size of the tax should be equal to the half of one tenth part of the crop".

In communication by an arrangement of Central Asia and India are on the Great Silk road the great value trade in a dawn of economy is given. Safety of trading caravans was strictly controlled, forr Muslim traders customs payments were cancelled. Tax collecting depended on the trade turnover and were certain at a rate of one miskal (1 miskal - 4,5gr.) and from twenty miskal gold. Also relative density of the tax decreases influenced on the increase of incomes. Tax conditions of non-muslim traders was equaled to tax conditions of the Muslim traders. On the road from Agra up to Kabul in every fifteen miles restrooms for travelers and special stables for changing of horses were organized. In each of them six horses and employees were kept. In the history of India 332 years of ruling (1526-1858) of the dynasty of Babur left deep traces About positive results in well-being of the people an outstanding figure, prime-minister of India J.Nehru and also other researchers of different generation mentioned positive ideas. All this proves truthfulness of economic policy promoted by Babur and his successors. Economic ideas of the ruler are of great importance for our generation as well.

BABUR'S PLACE IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Prof. Magda Makhlouf (Egypt)

"Babur Nama" and its importance in the history of human civilization

Zahiriddin Mohammad Babur Shah is one of influential figures in human history in general and in the history of Central Asia in particular; he has been able to establish his own state in India to ensure continuity for the Timorese State for three centuries after the date was about to end its page. With the same value of his role in history might seem, his memoirs, known as Babur Nama, appear to keep for the entire mankind the history, names and civilization of one of the most important historical period.

The book "Babur Nama" is considered a unique publication in the Turkish Gegatayi language with respect to the history of Central Asia, Persia and India. It is also an essential source of knowledge of social and civilizational history of Central Asia at the early sixteenth century; This is because Babur included everything going on around him, and described everything around him including habits of his people, political regimes, administrative, military, and social conditions, customs and prevailing systems in his time, As well as his information on geography, climate, animals and plants and their respective characteristics. This book is a source for historical, social, cultural and civilizational studies related to Central Asia and the Indian subcontinent. His memoirs have become a part of his history, the history of the Uzbeks and the history of Central Asia and the Indian subcontinent. Babur was part of the facts recorded by him, as well as his wide culture which seem to us through the writing of Babur Nama, through which it could develop necessary and important events in perspective.

What increases the importance of this book is objectivism committed by Babur. If we compare Babur's writings with other historians who have lived the same period and witnessed the same events, we find that Babur was distinguished from them by his good presentation of his efforts and his truth. He did not alter the facts

recorded by him to exaggerate his success. This objectivism is what much of historical writings of that period lack.

The book "Babur Nama" is considered an immortal historical and literary value in human civilization and for this reason it has been translated into languages including English, French, Urdu, Farsi, Turkish, and we have translated it into Arabic.

The research by which we will participate in the conference discuss following points:

Status of Zahiridin Mohammad Babur Shah in history.

The importance of the book "Babur Nama" as a historical source.

Importance of the book "Babur Nama" in Islamic and humanitarian civilization.

A.Kayumov (Uzbekistan)

The cultural life in Andijan at Babur's time

The cultural life in Fergana state and its center Andijan at the end of XV is poorly covered in our scientific literature. Materials on this life are contented in works of Navoi, Babur, Amir Khaidar, Hasan Nisari and Darwesh Ali. To this series of works also belongs «Collection of poets» by specialist of local history - P.Kayumov (1885-1964) from Kokand.

Wellknown scientist-historian N.Yakubovsky and his follower - Uzbek scientist S.Azimdjanova in her researches gives the data on the cultural life of Andijan in the second half of XV century. Espesially notable Azimdjanova's book «On the history of Ferghana in the second half of XVth cenury».

Amir Hoji mulla Sadir who worked at the palace of the ruler of Andijan - Umarshaikh at the position of keeper of seal was one of the well-known scientists and highly educated people of Andijan.

One of the amirs of Andijan Darweshbek was among the glorified calligraphers, another amir Hasan Yaqubbek combined qualities of brave and courageous soldier with poetic creativity, his verses have been widely spread among amateurs of poetry.

The first tutor of Babur was Shaikh Mazidbek. After his death Boboqulibek has been appointed as a tutor for Babur.

We know, from "Baburnama", that Babur's father Umarshaikh was well acquainted with literature; he liked to read works of Nizami and Khosrav Dehlavi, especially "Khamsa".

Babur's grandfather on his mother's side the governor of Tashkent Yunuskhan also possessed the gift of poetry.

Alisher Navoi informs in his tazkira "Assembly of graceful" about poets from Andijan - Yusuf Badiiy Andijani and Yusuf Safoiy Andijani.

"Baburnama" mentions that people of Andijan was proud of the fact that well-known master of music Khwadja Yusuf was from Andijan.The author Darwesh Ali in his book specifies that he was also from Andijan.

In tazkira "Tales about selected poople" the following poets of Andijan are mentioned: Mawlana Fazil Andijani, Mawlana Narbi Andijani, Mohammed Sharaf Sadr. "Tazkira of poets" by P.Kayumov contains data on poets of Andijan such as Shah Tahiri Andijani, Ali Nadiwi, Firkati, Kalon, Sipohi.

Gradually accumulating information on poets, scientists, people of intellectual work at the period of Babur's life in Andijan research works in this direction should be proceeded.

Dr. Hasan Beg (Pakistan)

Literary heritage of Babur

Babur the first of the great Mughals was the most charismatic personality. In addition to his adventure and establishment of the kingdom he had many literary and academic pursuits. He wrote his autobiography, 'Waqai' a frank, open, self critical analysis of his life, which is the best of memoirs written by any monarch ever in the world. He writes about his opinions, his family, history and geography of countries he passed through. In addition he comments on the people he met and human character. He describes the countryside, animals, birds, flowers and even fishes and other animals found in the water. Most of the description was written after his conquest of India but the character of writing changes from descriptive to diarist during the years he was in Afghanistan, indicating he may have started writing it

there. He has even written about his illnesses and any medical person with knowledge and background could comment on his sufferings. The autobiography has been translated in major languages of the world. The main manuscripts are in Turki and Farsi languages and best and most reliable manuscript is the translation by Abdul Rahim Khan-e-Khana. The manuscript of Salar Jung Hyderabad is the most clear Turki manuscript.

He was also a poet and regarded as among the best in Turki language. He has left two 'Diwans'. The larger ones are found in Paris and Istanbul and are mainly in Turki with some 'ashars' in Farsi in the end of the diwan. He has himself corrected the mistakes in the Istanbul diwan by his own hand. His Hindustan kalam is available in the Rampur Diwan which is much smaller in volume.

His lyrical writing also includes a huge collection of 2258 couplets called 'Mubay-yan'. This consists of rules and practices of Fiqah Hanafi. He wrote this for his 12 years old son to instruct him in correct Muslim practice of the Fiqah. Kamran was in Kabul while he was on his adventure in Hindustan. He wrote it to educate his son while he was away.

Babur also translated from Farsi prose to Turki poem 'Risala Walidiya', a treatise of Khawaja Obaidullah Ahrar. Khawaja wrote this short article on request of his father to describe the practices of Naqshbandi soofis. He did this with the hope that like the author of Qasida Burda, who recovered from his illness after writing the qasida, so shall he.

Babur also wrote about the principles and practices of writing Turki poetry. In the 'Risala Urooz 'he criticises many practices of the time. This is in much more details than Mizan-ul-auzan of Nawai. This was discovered by Dr. Kaprulu in Paris. It does not have author's name but there are all the circumstantial evidence for it.

'Risala Auzan' has been recently found on a collection in Saltanati library in Tehran. In this Babur writes in about 504 rythms in which a couplet can be written. According to Eiji Mano the 'auzan' are 498 and not five hundred and four.

Babur also invented a Khat-i-Babri, of which two samples are available in Mash-had and Tashqand. Not many details are known. It appears to be a difficult calligraphy.

Wasaya nama is a short will of Babur which he wrote for

Humayun on the conditions of Hindustan. It was found in Bhopal but seems to have been lost now.

When Babur came across Hindustani languages he wrote many words of these languages in Waqai. These differ in spelling and pronunciation. These can be regarded as variants and spelling of a foreigner who had a short contact with a strange land, its people and its language. This contact was indirect.

In his writing of 926 A.H. Babur describes how he invented musical 'dhun' on a poem.

The time and concentration required was probably not available to him and this field was left over.

H.Qudratullaev (Uzbekistan)

"Boburnoma" is a work of realistic conception

The real reason of Zahiriddin Muhammad Bobur's world-wide fame is the richness and eventfulness of his real life mentioned in his memoir "Boburnoma". In this work of the author the real descriptions of vital incidents and events, presence of natural stages represented much more than literary delicate descriptions, in this case is raising the problem of overlapping of these two instances.

In the work the author with professional and great skill describes the seen of natural phenomena and unusual cases in the world of flora and fauna which he has faced on the way from Andijan to India. These descriptions resulted in the work are not only the vital phenomenon, but also scientifically important information, the work precisely gives representation about keenness and responsiveness of the author refer to the world around and the natural phenomena occurring in it, which attracts the reader.

Let's pay attention to the examples given in the work. In "Boburnoma" is represented the precise literary description of the earthquake which have occurred in Kabul. Also considering descriptions of other natural phenomena resulted in this work, it is possible to tell with confidence, that if to take into account even only the description of this earthquake which Bobur has described with

great craftsmanship, it is possible to tell, that work "Boburnoma" is a pearl of the world literature. The author of the earthquake description being the great master of a pen, also is the good psychologist to what the following examples from the work indicative of: "In the moment such a powerful earthquake was happen even hills, the gardens and houses of people have been destroyed, the quantity of the people which have stayed under the remains and constructions was countless. Houses of Pamgon city have been completely destroyed... Between the cities Pamgon and Bektut there was not a big distance, snip of ground, as they say, throw a stone - will reach to there, stones flied to that party and instead of the stone places were formed the hollows and springs".

Presence of poetical phrases and clear description of the events and situation in the work shows the dimension of his world-view. For an example let's look at the description of a storage pond. Here, Bobur not simply describes the picture seen by him, and results scientific conclusions about it. In this description water is personified as a great gift of the nature, and all information about water is resulted, as it is necessary to dispose of it, all economic profit, also is given the information on what grounds it is possible to irrigate with it. In this description can see how the author admire the scenery and it's miracles. Bobur attentively observed the territory of the lake Obi Istoda in Afghanistan, and in his work he showed its natural resources, the life of inhabitants, and the way of water use in agriculture. In his work he wrights about appearance of the moving sunset on the lake. Suddenly, in the Bobur's mind has occurred an idea to identify what is it, how is it appear: "When with the group of people we have reached to Obi Istoda, we became eyewitnesses of a surprising show. From time to time on horizon, between the sky and water there was something red as a sunset and disappeared again. So, it is preceded till the evening. When there has come the evening, we understood, that it were wild geese. They were not ten and not twenty thousand, they were the infinite quantity, and each time when geese flied up their red grackle wings magically appeared and disappeared".

In the "Boburnoma" all further developments are very fast, quickly changed, and finished like that. In such descriptions there are no additional words, phrases, lyric digressions, original descriptions. Selection of words also is very unique; they are concrete, accurate and

give full information about the object and describe the situation or event. The reader can totally go deep into the situation like he is in the stage which author describes. You can feel it really, as you can help him: "Once, walking astride, I have reached to a ravine on a coast of the river. The horse has risen above a ravine and has jumped, I have hardly had time to jump off from him and to be kept for edge of a coast, but the horse has fallen in a ravine. If I was on a horse, I would fall there together".

The real descriptions in the "Boburnoma" are not right along connected with the author's life, his mind and the scenes showing his private life. Sometimes when we are in the war together Bobur's troops we can fully feel even a little insignificant incidents. The following case which has made a deep impression on Bobur too, is the evidence of our idea. Here we can see an aspiration and interest to rough both full of adventures and the improbable phenomena of a life, aspiration to distinguish true and the reason of the phenomena. The most interesting and attractive in it that with what laconism and accuracy Bobur describes seen and states his ideas: "When we have passed to Sanzhid gorge and have reached up to Xoja Sayor have seen the huge snake which thickness was as a forearm of the person. When we have split the snake its interior was left smaller size snake, and in a small snake we have found the big mouse". In this story author through the struggle for a life process description deeply analyzed internal, real meaning of the life.

We have represented just some of examples from "Boburnoma" which shows bright, realistic description of a life, vital situations and the phenomena. Such examples can be seen almost on each page of "Boburnoma".

S.Hasanov (Uzbekistan)

On the heritage of the Baburids in the USA

A rich creative heritage of Baburids dynasty is widely spread all over the world and it has been thoroughly studied by the scientists of different knowledge areas. More than ten museums, a number of large libraries function in the capital of the US state Ohio. Art

museum, a unique architectural monument, the halls of which demonstrate unique samples of historical monuments of America and Europe is particularly distinguished among them. It turned out that the material values dealing with the history of Eastern peoples' culture, including the monuments of Turkic and Persian language people are cautiously preserved among the expositions of the museum. It was astonishing that there are unique samples of historical and cultural monuments, related to the name of Babur and his successors (1152-1858) in the depository.

According to the curator of the museum Mr. Glen Marco, these historical sites were brought to the museum in due time, have their history. Ceramic and copper objects and kerchiefs from Kashmir (18-19th centuries) were purchased by the museum earlier. In 1923 Mrs. Joseph Swan Neeve and Mr. Rat Harrison being in Delhi, bought a huge number of them from the entrepreneur Imr Shwaiger in 1950-1951. John Najak gifted these historical and cultural relics and they have become possessions of the museum. The miniatures by Maauhar Das, performing a cycle of works, describinge the activities of Baburid princess are remarkable. These miniatures were partly created in 1602. The reception ceremony of Akbarshah his respectable friend Mirza Aziz Kuka is depicted in one of them.

Unique sources presented by Mr. William and Mrs. Luisa Taft and others in 1962 enriched the holdings of the museum with new valuable materials, covering historical events of Baburid epoch. The miniatures made for the book "Gulistan" by Saadi that was quite famous as early as the times of Akbar reign and long after that are of particular attention. It must be noted the individual miniatures performed for the manuscripts to unite India into one empire and the others describe historical events related to social-political, economic and cultural life of the Baburids dynasty in India.

The miniatures illustrating the state figure of India – Khumoyun, Akbarshoh, Shahjahan, Doroshukuh, Shah Shujo, Avrangzeb – and the portrait of his favorite son Azamshah as well as the picture of a festive reception ceremony of the ambassador of England by the last governor of Baburids dynasty Akbar 2 are historical documents giving the evidence on great contribution of Babur and the Baburids in the development of world culture history.

Hundred of historical documents and the objects of art dealing

with the heritage of the Baburids are preserved among the holdings of the arts museum of Cincinnati. We have told on only several of them. This small tour brightly demonstrates creativity, diversity and many-sided activity of the Baburids dynasty. This small part of the heritage that is preserved far from Uzbekistan, in the USA give the evidence that our ancestors worked hard for the development of culture and thus made their contribution in the development of world culture history.

A.Nurmanov (Uzbekistan)

Linguistic views of Zahiriddin Mohammad Bobur

Temurid kings paid special attention to harmonious education of their children. The famous scientists of that time were engaged in training Temurid children. Therefore they were brought up as the most talented representatives of science and art, which have brought in the huge contribution to the advanced world civilization. Among them we can see such encyclopaedic knowledge owners as Mirzo Ulugbek, Sulton Hussain Boyqaro, Zahiriddin Muhammad Bobur, Gulbadan Begim, Zebunisso, etc.

Bobur is known as a commander in chief, a statesman, a talented poet, historian, geograher, ethnogragher, lierary critic, musician and islamist. It was not by chance that Bobur paid a special attention to the manner of speech and eloquence. Even in the antic world, in the arab chalifat eloquence was considered as an important component part of the abilities of any gentleman, especially that of a statesman. Having acquired the main peculiarities of eloquence one could become able to rule over the country.

At the most difficult moments of his campaign to India and further on he could win the hope and devotedness of his soldiers.

He was not especially engaged in linguistics, but his linguistic views can be defined on the bases of materials mentioned in his famous memoir "Boburnama".

"Boburnama" is an encyclopedic research work. Therefore there are also most valuable items of information on linguistics. He supported the perspectives mentioned by Aisher Navoiy. He paid

because it is kept in Paris National Library (№1308). «Indian Diwan» consists of «poems written on arriving to Hindustan».

Lyric poetry heritage of Babur is approximetly 4000 lines. Poetry of Babur almost was not investigated. B. Bafoyev studied lexics of Babur's verses. Besides verses of the «Diwan» he investigated also a passage consisting 374 lines from «Mubayyin».

For the purpose of investigation of lexics of the «Diwan» we took the following works – all verses consisting 3071 lines of both Diwans, 504 lines from the «Volidiyya» –total 3575 lines of verses were investigated. «Volidiyya» is a part of the «Diwan», therefore it was included as an object of the investigation, but the «Mubayyin» is a separate work, by some reasons it was not included to our object. In the «Diwan» 7072 wordforms were used. In «pure Diwan» (that is without «Volidiyya» which is the translated work) – 6308 words (wordforms), in the «Volidiyya» – 1191 words. Including repetitions 20197 wordforms were used in the «Diwan».

Analysing the origins of wordforms it was found that the lexics of the «Diwan» consists of Turkic, Arabic, Persian and partly, Indian words.

Morphological analyses of the lexics of the «Diwan» showed that besides the pure Arabic words (**avom, adab, ayb, jamal** etc.) there are 37 Arabic-Persian hybrids (**vafo+dor, talab+gor, g`am+gusor** itc.). Arabic-Turkic hybrids are 27 (**vafo+siz, za`f+liq**), Persian-Arabic words are 69 (**bar+davom, no+loyiq** etc.), a quantity of Persian-Turkic hybridic words is 67 (**begona+lik, dono+lig`**). There are 5 words formed of elements of three languages – Persian-Arabic-Turkic (**be+adab+liq, khush+vaqt+liq**).

Plural of Arabic and Persian words mainly were formed by means of Turkic plural suffix – **-lar** – sharoit**lar**, savm**lar**. But at the same time Arabic plural («broken plural») is used. There are 27 such usages – **abyot** (singular - bayt), **azkor** (singular - zikr), **ahvol** (singular - hol).

In the purpose of determination of word quantity of the «Diwan» and other works of Babur a special computer programme and the principles of determination word quantity of works (texts) were created. With the help of this programme formed concordances, frequency dictionaries of two types and list of loan-words. Thus, it proved that 3302 words were used in the «Diwan», 2616 – in the

«Mubayyin» and 2230 – in the «Aruz». Word quantity used in Babur's works can be compared with word usage of some works of Alisher Navoi – 4005 words in the «Lison-ut-tayr», 3200 words in the «Majolis-un-nafois» etc.

100 words of high frequent usage from the lexics of the «Diwan» were analysed. These words including their repetitions were used 5919 times and cover 29,3% of all word usages. From genetic point of view absolute majority of these words – 77% are of Turkic origin, 15% – Persian and 8% are Arabic. Loan-words in the «Diwan» are 4516.

The study of lexics of the «Diwan» is a part of investigation of language of Babur's works and play a significant role in the determination of poetic mastery of the prominent representative of Uzbek classical literature Zahiruddin Muhammad Babur, his contribution to development of the Uzbek, and to the study of the history of Uzbek language in 16 th centuary in general.

R.Shamsutdinov, M.Abdullaev (Uzbekistan)

About lost pages of "Boburnama"

One of the most valuable heritages of our countriman Bobur is "Boburnama". This incomparable work is anencyclopaedy of Turkic litetature of the Middle Ages, written in the prosaic genre. Bobur wrote this work from the heart, with great ability and patience, in the spirit of truthfulness and justice. Comparing "Boburnama" and the works of historians of that period we have seen that Bobur did not try to boast his work, to hide his activity defects or exaggerate his success. He never concealed the truth.

There are many properties which make this work a unique historical pearl and make it attractive. For that reason "Boburnama"catches the attention of world scientific community and readers to this day. The events of almost 36-years are covered in "Boburnama". But memories inherent in that period of time are incomplete. The events of approximately 18 years were dropped out of the book for cramp reasons. For instance, proceedings from early 1503 till June 1504 or a year and a half period of time weren't

described in the book. We know about important events of that time from other historical sources of that time.

At the beginning of 914 on Muslim calendar chronological narration was broken off with incomplete phrase and was continued from the first month of 925 year. (May, 1508-February, 1519 on Gregorian calendar). So approximately 10 years and 8 months were dropped out.

Some researchers consider that this gap was deliberately made by Bobur, that he all along his delicacy and tact did not write some events. As a reason for this gap they show Bobur's 4-year forced action to outreach Sheet persuasion in Movaraunnahr in order to conquer his fatherland as a vassal governor. But no one could provide with reliable evidence to prove this assumption. The more so as Bobur wouldn't omit 11-year period of time in order not to show forth 4-year events. Whereas there are some arguments proving that those lost parts were written. English Orienlists Dennisson Ross and Annette Susanne Beveridge based on books of Khaydar Mirzo "Tarikhi Rashidi" (History of Rashid) and Gulibadanbegim "Khumoyunnoma" gave some arguments. Let's give some examples of these arguments. Bobur wrote at page 22 of the "Boburnama" "...the uncle Komron Sultan Ali mirzokim".

In the book "Tarikhi Rahidi" it is written that in summer of 920 on Muslim calendar Ferhana's governor Saidkhon (the son of Sultan Akhmadhon, Bobur's uncle) was defeated and recided to Qashgar by Uzbek khan Suyunjiqkhan. Sultan Ali Togai came to Qashgar together with him. That fact and the year 920 when it happened corresponds to the 11-year gap in "Boburnama". As Bobur mentioned Ali Tagoyi during that period one can say that memories related to 920 were written.

As is well known Bobur introduced and gave detailed information about each person whom he mentioned for the first time. If we meet any person after this gap and Babur narrates about him as a well known personality we can suppose that his name and information about him was mentioned in the lost pages.

Demonstrative example of it is Mukhammad Mahdi Khodja, the third husband of Babur's sister Khonzodabegim. First we meet him at 205th page "From those who came first Mir Mukhammad Makhdi Khodja brought a man. This phrase is written in the process of

describing the events of 925 on Muslim calendar (1519-1520 on Gregorian one).

Babur's brother in law Mahdi Hoja who wrote in detail about the position, generation of influential men and it is natural his giving information about his generation: it is known that it was the first year after gap of 11 years of events in 1519-1520. Honzodabegim came to Babur's place in 1510 after Shayboniy's defeat by Ismoil Safaviy and she married to Sayid Hodiy. But their marriage was not too long and Honzodabegim married to Mahdi Hoja. Therefore the name of Mahdi Hoja wasmentioned first in "Baburnama" in the events of 1508-1519 and we are hopeful that the events connected with those years were written according to that fact.

The statement of "Boburnama" between January, 1520 and November, 1525 that is to say 5 yearsand 10 month period got unhinged. Also the events during august 1529 and December 1530, that is to say 16 years period has hot got its statement. If to take into consideration before his death Babur had been ill for some time we can make conclusion that those parts were not written because of his illness.

The memories about more than 18 years of Babur's 36 year political life took place in "Baburnama" and nearly 18 year events were missed out of the work. "Baburnama" written in a certain system. It should be kept in mind that most parts of "Baburnama" short or full have been written in hard times of his not very long period of his life. Accordingly we can divide the existing parts of "Baburnama" into two. The first part includes events between June-July of 1494 and May of 1508. Memories about this period were rewritten after Babur had settied to India. There are some facts which prove it. For example, the memories about this period was not written day by day which differs from next part and was not debated at all. Also the events which took place later in this part were told. For example, while Bobur informed the events about his father Umarshayh Mirzo's death hijriy in 899 he spoke in detail about the children and about the years of his death.

In hijriy 907 (at beginning of 1501) Babur told in one of his writings that he had to give Samarkand to Shaybanihan, while he was leaving he told the following: "Kechadin ikki paxar bola yovushib edikim, Shayhzoda darvozasidan chiqildi". That means after 6 hours after the sunset Babur left the city. It was not possible that Babur

should use the Indian measure of time who had not left his motherland. this type time measurement was not yet known in Turkistan. The conclusion is that this writing was reedited later in India on the basis of memories which were written before.

Second part begins in hijriy 925 muharram month (by Muslim calendar) the events were described exactly day by day. There is not any sign which shows that it was rewritten. Even there are some little allusions about explanation which is given before in some parts, they are some phrases which are added later. Unfortunately the extracts which didn't take place in "Baburnama" didn't reach us. If we take into consideration that there the extracts which we have today are not in all copies of "Baburnama" maybe they were lost at the time even when Babur was alive yet. But when Babur wrote his works he made some copies of his writings and sent to his children and relatives and it was written about it. These copies might be multiplied many times at that time. So some works connected with Babur has not been found yet. "Hatti Baburiy is also one of them which belongs to the writings of Babur. It would be a mistake to make conclusion that all these have been lost. It wouldn't be surprised if one finds a full copy of "Baburnama" in near future in one of the libraries of the world. Then the new branches of Babur's legacy will be opened.

H.A. Dadabaev (Uzbekistan)

Babur is a creator

"Baburnama" represents Babur not only as a great general and ruler, wonderful poet and writer, talented linguist and literary critic, mature historian and geographer, ethnographer and naturalist, but also a many-sided creative personality.

By nature Babur was the personification of creative work and this creative activity expressed itself after the conquest of India.

Babur came to India against his will and he understood very well that he was obliged to live in this alien country.

India differed from Mavarounnahr in its climate, nature, mode of life, its traditions. customs and religion. In India "there was not any good horse, good dog, grapes, water melon, good fruit, ice, cold water,

a bath-house and madrasah. In the markets there were not good meals and bread ..." (Baburnama, p 360).

Most of the soldiers, military leaders and dignitaries who suffered from burning heat, dust and piercing wind did not wish to stay in this country. Even such beaks of Babur tested and tried in battles as Akhmadiy parvanachi, Vali paymaster and emir Khodja Kalon who displayed courage in conquering Agra were ready to go back to their Motherland.

For the sake of eliminating such pessimistic mood of the people, for preventing senseless leaving India which had been conquered in return for great difficulties, battles and at the cost of heavy sacrifice Babur made a decision to be engaged in constructing buildings, madrasahs, mosques, bath-houses, creating gardens and parks.

And Babur carried out constructive work on a large scale. For protecting people from too much autumn dampness, burning summer heat, piercing spring wind it was necessary to construct stone buildings. First of all Babur began to build a mosque and other types of buildings. Only in the construction of buildings 680 stonemasons worked every day. In the towns of Sekri, Biyana, Dilpur, Guvalyar and Kool 1491 stonemasons took part in the construction of buildings. In spite of the fact that the environs of Agra were not flat it was decided to use it for agricultural cultivation. Very soon the wells were dug and by means of water elevating devices (chighir) was water used to water sown area. Near the well a bath-house with a swimming – pool was built which was decorated with white and red stones. Besides that a huge garden was condtructed and around which various trees and flowers were planted and a very beautiful garden named "Khilvatkhona" came into being. Lots of such gardens, polls were built around Agra, near the river Joon.

Local people who had never seen such housing estates before near the river Joon used to call this place Kabul.

Babur gave orders to dig a great well with the size of 10m x 10m near the house of Sultan Ibrahim, two more wells were dug which were not so deep and they were interconnected. And as a result of it without any difficulty water from the first large well went into the second one and through it into the more shallow well and in this way went out into the garden. In this way in Agra the gardens of "Boghi Safo", "Khasht Bikhisht", in the town of Jaisalmor "Sharafshon", in

the town of Sekri "Boghi Fatkh" came into being.

Despite his staying in India Babur ordered to complete building of the castle the main mosque, a caravansaray and a bath-house, at the expense of funds from the state treasury in Kabul. Due to shortage of water in "Baghi Khiyaban" Babur ordered to arrange supplying additional water and to plant new and high-quality saplings in the garden of "Nazargoh" . Besides that he ordered to arrange a flower – garden and to plant various aromatic flowers and basilics there.

In order to arrange the activity of the past communication from Agra to Kabul in every 35 kilometers quart towers and in every 72 kilometers post-stations for messengers were built.

Taking into account the fact that there were a lot of rivers in India with various depth and width Babur ordered to build about 420 ships. The ships differed from each other according to their sizes and functions. For example, the ship "Osoyish" which was built before the battle with Indian rajah Rana Sanga was a ship with big size and the ship "Farmoyish" which was used for carrying out various services was considered to be a ship with small size.

As there were not any good water-melons, grapes and fruit in India they were supplied from Kabul. Therefore Babur ordered to arrange melon-growing in the environs of Agra. Besides that in the garden "Khasht Bikhisht" people were engaged in vine-growing, and melon-growing and vine-growing in India were a great and happy event even for the people from Movarounnahr.

Z.Khamidov (Uzbekistan)

Place names visited by Babur

The scientific ideas dedicated to the study of place names have begun in Uzbek linguistics as a special investigation long ago. In Turkic languages the toponymy problem was analyzed scientifically by Makhmud Koshgari, later scientific information of historians and thinkers were given in two types of dictionaries: multiligual and explanatory ones.

To look at the history with fair and just eyes, to study creative activity of great figures, and in order to solve burning these problems

of the time we have to face the the main sourses of the history, i.e. writings of that period.

Dealing with "Baburnama" we decided to investigate Babur's attitude to the native and foreign languages. His ideas are the main sourses and factors of studying the culture and spirituality of the native people. Zakhiriddin Mukhammad Babur wrote about the great figures and languages of the countries which he visited and knew well.

In linguistics much has been written about Babur's native city, all the cities and villages which he passed and lived. Reading "Baburnama"we can come across place names, as well as names of rivers, lakes, mountains and their meanings. The great thinker Babur looks at life and nature attentively. He describes one of his visits to Khirat like this: "Alisherbek's living house is called "Umsiya", Mosque of Jome' is called "Quddusiya", madrasah and khanaqoh are called "Halosiya" and "Ihlosiya", I visited all of them for some time." He also depicted Navoi's yard garden and the places he had built.

Shakh and poet depicted his literary, scientific classical works in a simple and in a lively peoples' language. He noted the ancient Turkic names of mountains, the animals of desert, wild and pet animals, poultry-birds'. Here are some more examples:

Qoqshol (114), Yilanchiq (114), Aymoq (114), Oqsaroy (114), ishqonchi (114), Alosoy buluki (127), Iloq (113), Uyoj (113), ushtur (113), tul (119), Quruqsoy (121), Qorotud (qarobuq) (121), Anor (121), Qorong'iriq (121), Qorabog' va Egriyor (111), Aybak (121), Archakent (72), Bistut (157), Dizak (13), Yonbuloq (251) Koson (Ferghana region) (5), Laklokon (Tashkent region) (94), Keshtut (81, Yoryayloq (Samarkand region) (19).

The study of the terms used by of Babur, the place names he visited and their history are of great interest for the students of Babur's legacy.

Z.Kholmonova (Uzbekistan)

"Boburnoma" is an encyclopedia which presents the semantic means of turkic lexemes

In "Boburnoma" which is considered to be a great encyclopaedia concerning the socio-political and cultural-spiritual life of the XV-

XVI centuries contains necessary information about the main lexical characteristics of the Old Uzbek literary language, its semantic means and the author's views on linguistics.

Creation of the Turkic language speaking surrounding in India at the period of Baburid ruling, the formation of the literature in the Turkish language led to the rise of the Turkic language from the ordinary means of communication to the status of the literary language of that time. Babur regarded the progress of the Turkish language with responsibility, he used Turkish words being aware of their semantic subtleness. It provided the originality of the work and its peculiarities. For example, "ingichka" (thin) as the antonym of the word "thick" attributes a thing. In the semantic contents of the lexem "ingichka" there are the semes: 1) subtle (ety) (noziklik), 2) weak (ness) (ojizlik), 3) helpless (ness) (nochorlik), 4) carefulness (ehtiyotkorlik).

Babur puts the note expressing the lexeme "ehtiyotkorlik" which belongs to the stratum of borrowed words: "Kecha ingichkalik bilan kirib ..." (173). The seme "ehtiyotkorlik" appeared as the production of the other semes. "Ingichkalik" expresses the super (highest) degree of "ehtiyotkorlik". "Ingichka" expresses the notions of "narrow", "subtle", "very thin", "wise", "tender", "fine", "clear" in the old Turkish language. The word "ingichkalandi" formed from the word ***unchka*** expresses "said tenderly", "deep bowed". The syntactic unit "inchka qiz" expresses "imprisoned girl", while the semes "take care", "keep" are presented. Babur achieves expressing the meaning of "inchkalik" in high degree by using the meaning "ehtiyotkorlik".

"Yupqalik" has the basis of the word "yupqa" in the meaning with "the thin sides". In the semantic contents of the lexeme "Yupqalik" there are: 1) weakness, 2) helplessness, 3) disability. The some of "weakness" is stronger in "Boburnoma": "Mundoq yupqalik va nohamjihatliklar andin sodir bo'ldi" it means "yupqalik" here is meant as faults and shortcomings which brought to the state weakness.

Qora and the lexemes on this basis are used in Boburnoma as fallowing: 1) expresses the colour, sign "...hossa qora mahmadlik boshliq, qalmoqi jaba berib,..."; 2) expresses animals or group of animals: "cherik eli raxm ba gala qora o'lja kelturdilar", 3) expresses the body not having concrete sights: "Tanbalning qorasi Novkand soridin paydo bo'ldi", 4) used in the structure of pair-words, expresses the meaning of "close person": "o'zi bir necha kishi – qorasi

bila jarida qo'rg'onda turdi", 5) watching somebody's "sight" is expresses by the verb "qorala"; "Bobo Sayramiy tom ustidin ul sari, bul sari qaralaydur edi", 6) used as anthroponim: "So'zangaron darvozasi Qora barlosning buljori edi", 7) used in the phrase in which the meaning of "kaltaklamoq" (beat) is expressed: "axsining bir pora lovand va avboshni barin qilib, qoratayoq qilib...,"; 8) "qo'lga tushmoq" "the meanings", "asir bo'lmoq", "o'lmoq" come in the phrase "qaro oldur – vale hech kishi qaro oldurmai, solim va salomat chiqtilar". In this place qora expresses a bocly, a corpse, concreteness; 9) the lexeme qora with "suv" creates the vocabulary unit "qorasuv" in the meaning "not flowing": "qora suvga yiqilib zoyi bo'ldi". Bobur points out that there are no flowing waters in India and uses the words "qora suv" as an antonym to "flowing water". "Qora suv" is useed as a geographical term concerning pools and ponds.

The word mag'z (mag'iz) was used as meaning of "yuz" (face), "qiyofa" (fase, appearance), "ko'rinish" "maniz" has changed. In the novel the word "mag'iz" is used as "tiyra magz" (dark complexioned) and here it is used as the meaning of "durak" (silly), "johil" (rude), "nodon" (ignorant). Tiyra magiz is used in order to cast slurs up smbis deeds: "Khusayn mirzo avval Qunduz va Hisor ustiga kelganda tiyra magizliligidin tuttiradilar" (235); Here, in order to show outer and inner world's of the person Bobur used persian-tadjik lexeme "tiyra". For example, when they speak about Darvish Alibek he speaks about his being dark complexioned and he doesn't have craft.

For example, when Darvesh Alibek is mentioned, his dark face is described sivilar to his not possessing any craft, showsthat a person's appearance coinades with his behaviour (nature): "Tiyra mag'z va behunarroq kishi edi." "Tiyra" is the word in the meauing of "dark", in indirect meaning it shoevs a person's nature or behaviour: "agarchi namoz qilur edi va ta'omda parhez qilur edi, vale tiyra va fosiq edi." "Tiyra" is used with the word "baxt" expresseo "hard fate" "misfartune": "agraga yettuk, dohil bo'lgan kuni ul tiyra baxtni bog'lab chirmab kelturdilar". Fhe are meanings of "dark", "gloomy, sorrowful" too, these semes' give basis to use the lexeme "tiyra" instead of "qora" to express Bobur's personal portrait and inner world ina harmony.

"Boburnoma" presents Turkic lexemes, as well as arab, percian-tadjik lexemes in their different semantic drains. By this reason the

language of the work possesses an inrepeated meaning of full expression and literary effect. It is, first of all, signed by the range of semantic means of the Turkish language and also the result of the author's letirary gift.

G.Tuychieva (Uzbekistan)

Babur as aruz theorist

The verse studying in the East developed in two directions: first, learning of verse as its meaning; second, learning the structural aspects and elements of verse. The main question of the first direction was – "What is verse?" And the second one answered the question – "From what internal elements does the verse consist of?"

In Middle Ages there were hundreds of works on poetry, stylistics, and versification. But on Turkic aruz system we know only three works: "Funun al-balaga" of Shaikh Ahmad ibn Khudoydod Taroziy, "Mizan ul-avzan" of Alisher Navoi and treatise "Aruz" of Zahiriddin Muhammad Babur.

The "Mukhtasar" of Babur played a very important role in the development of national poettry and it became a noticeable book on problems of aruz for the following ages. Babur studied Turkic aruz in details, he revealed the historical development and burning of aruz correctly, comparatively showed the opinions of all the preceding scholars, and finally, created the complete national aruz theory.

There are some aspects of promotion of the theory of aruz mentioned by Babur:

1. Babur learned the aruz theory of Arab, Farsi and Turkic literature, studied them comparatively, and continued the way of his predecessors on the transformation of this theory with the new lingual condition. Babur participated in the process of new national aruz theory compilation, on the basis of Arab and Farsi theories. He ensured the presence and continuous development of national traditions.

2. Babur knew the theory very well, and expressed his original and independent opinions on Turkic aruz concerning the problems of taqti', juzv, qofiya, bahr, vazn, doira, vazns of ruboi and folklore

poetic systems. He could see the internal trends of aruz promotion and its dynamic improvement.

- In practice there are many different aruz vazns. Taroziy talks about 366 Turkic aruz vazns. Navoi brings up more than 100 vazns. Babur demonstrates 537 vazns. Babur leads full statistics of implementing aruz vazn, he perfected the map of all used vazns and showed a detailed picture of poetic practice.

- Navoi gave the definition of 5 asl rukns, Babur described 10 asl rukns, and characterized 8 of them. Navoi have said the mustaf'ilun had 9 zihafs and 14 furu's, Babur defined more precisely that the mustaf'ilun had 11 zihafs and 18 furu's. Taroziy increased the number of bahrs till 40, Navoi reduced 19 bahrs, but Babur led 21 bahrs of aruz.

- By Navoi there are 60 tarmoq rukns, by Babur – 96. The number of doira: by Navoi – 7, by Babur – 9.

- If Arab scholars state about 16 forms of vazns unite into 5 doira, Farsi scholars cite 19 vazns in 6 doira, Navoi talked about 19 vazns in 7 doira, and Babur brought 21 vazns which are united in 9 doira.

3. Alisher Navoi was the ancestor of studying the Turkic folklore poetic system. Babur continued this tradition and comparatively learning aruz with folklore verses, especially learned some folklore genres and their poetic system. So Babur was the first scholar who continued this national tradition, the comparative study of versification. Babur, for the first time in literary history, brought up the information concerning some genres and folklore verses system (tuyug, tarkhoni, olang).

4. Babur played a great role in transforming the aruz theory and its implementation in the Uzbek poetic tradition. He served for the adaptation of Turkic aruz by the world science. He created the perfect Turkic aruz system. Babur's works and ideas concerning the verse and its poetical system are significant stage in developing the aruz theory.

CONTRIBUTION OF BABUR TO THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC CULTURE

A.Sh. Juzjoni (Afghanistan)

Dynasty of the Baburids and the science of Fikh

Mirzo Babur possessed wide knowledge in the field of a science of fikh (a science about laws of Shariyat). It is possible to be convinced of it on an example of written by him manzuma (poetic work) under the name the «Mubayyin».

The reader will be admired by manysided knowledge of the author who well and deeply understands the ayats of the Koran and the khadises, concerning fikh.

The author begins with illumination of questions of the belief, being a basis of an islam. On the basis of the school Maturidiya kalom he interprets «mu'man bikh» and describes belief according to the rules of khanafiya.

The follower of Babur in the field of studying of fikh was the son of Shahjahan Aurangzeb Alamgir. Under the special instruction of Aurangzeb the great collection «Fatavoyi olamgiriy» in the Arabian language has been written. This legal code of the Baburids has become famous under the name «Al-Fatovo al-hindiya». It consisted from 24 fikhs and has been written by a group of scientists under direction of Shaikh Nizomiddin Burhonpuriy. In it the verdicts of fikh are built in classical style.

Fatovo concists from 58 books, each of which consists of various chapters and sections. The quantity of chapters reaches 700. In each chapter the legal problems concerning one certain area are considered.

The feature of the work is that big attention in it is given to the practical questions following from vital needs of a Muslim community of India.

H.Baltabayev (Uzbekistan)

Zakhiriddin Mukhammad Baburshakh and sufistic literature

Baburshakh was not a sufi man. The Temurid blood made him to reconstruct the collapsing government of Temurid dynasty. Before the spirit of Temur the Great he took the responsibility of reconstructing the authority of Temurid dynasty. Babur was a son of Miranshakh, Amir Temur's first son. Babur was brought up in Miranshakh's house. Sufism penetrated into his spirit with azon (call for pray), called by Shaykh Khoja Ahkror Valiy - "pir and valiy" of Temuryd kings.

Baburshakh was not a sufiman. The great power of the word - turk was reflected in his brain. He observed the foretell of Abuturk ibn Yofas, the grandson of Nukh (p.b.u.h.). He achieved to be steady to the word turk in the foreign countries. He flourished the garden of Turkic poetry which was created by Khazrat Alisher Navoi, he observed the testament of the great pir and he applied the word turk into the life in Turkistan, in India and in Persia. He created all his works in Andijan dialect of Turkic language. He spoke about hundred sifi men in the great "Baburnama". In particular, Abdullakh Vali, Bayonshakh, Babashakh, Vaysshakh, Imam Abu Khanifa, Iskhak Ata, Shaykh Khusayn, Makhdi Khaja, Musa Khaja, Mukhammad Khojagi, Nizamiddin Ali Khanifa, Pir Vays, Sayyid Badr Ata, Sayyid Baraka, Uzun Khasan Ata, Khaja Abdullakh Marvarid, Khaja Kalon, Khaja Kamoliddin Khusayn Guzurgokhi, Shaykh Abdulvakhid Forigi, Shaykh Abu Mansur Motirudi, Shaykh Boyazid Farmuli, Shaykh Jamoli, Shakh Sufi, Khazrati Mavlana Ya'qubshakh, Khaja Ubaydullakh Akhrar, Khasan Khalifa. He specified the attitude of those sufi men to Temuryd government and dynasty. Even he spoke about Temuryd family members he showed their relationship to Sufism: "Sultan Akhmadmirza... was a pure man in khanafi mazhab, he prayed five times namaz (muslim pray) on time. He prayed in shurb times. He had a relationship with Khazrat Khaja Ubaydullakh. Khazrati Khaja was a teacher and muqavvi."

Baburshakh spoke respectively about Khan mirza as a shaykh, in Muzakkiru-l-akhbob (P. 44) he was underlined as a chishti pure sufiman and was remembered to become a disciple to a Murshid (Sufi Master). "The prays of this dervish is being felt in Sultan's

personality. In "Ravza" of Fakhri Khiravi was written like that: "Khan mirza was always in ecstasy and he will open his eyes by praying". These eyewitnesses are the proof of Baburshakh's words.

Baburshakh was not a sufiman. But he observed Koran as a lovely slave of Allah, chose the directions of the great teacher Rasulullah (p.b.u.h.).

He wrote "Mubayyin" on the bases of five Islamic principles. This work was not only a literary source for Babur dynasty, it became a great work among Turkic people. The properties of Allah are given in the beginning of the work of "E'tiqodiyya". And Prophet Muhammad's (p.b.u.h.) views and miracles, strivings of the followers of the Prophet, Doomsday, nama'i a'mal, me'zon (measure), arosat, mavoqi', shafoat, sirat and the condition and the result of the main theme iyman are expressed.

Baburshakh was not a sufiman. He conquered India and made some people of India muslim as a follower of the Prophet Muhammad (p.b.u.h.). The spirit of Makhmud Gaznavi who couldn't make the people of India muslim was glad: "Tugro" and "G'ozi" were written after Panipat conquer. I wrote this rubai under the tugro in Fatkhnama:"

Baburshakh gave the place to the great Islamic shaykhs in his Palace. He became a disciple of Shaykh Akhmad Khojagi Kosoni Dakhbidi Makhdumi A'zam (d. 1542) and applied the naqshbandiya into the life in Kobul, Balujistan and India. Shaykh Akhmad Khojagi Kosoni Dakhbidi Makhdumi A'zam's more than 80 works concerned Sufism history and tariqah are saved in our country.

Baburshakh was not a sufiman. Sufism literature was interested in the Baburids such as: Komron Mirzo, Avrangzeb, Gulbadan begim, Zebinisso begim. They created some poems, gazels and etc. For instance, Avrangzeb wrote "Fatvoi Olamgiri" the work which was dedicated to muslim fiqkh, it is a great source in this field of knowledge.

His daughter Zebiniso (there is a famous saying of hers): "Man az dahani mor shakar mitalabam" - "I demand sugar from snake's mouth too.") was also one of the sufi women. Such kind of information is underlined in tens of works of foreign scholars.

Baburshakh was not a sufiman. Because he was a Temuryd shakh, there was no opportunity to become a sufiman. Baburshakh

was not a sufiman. The Turkic literature didn't give him such responsibility. Baburshakh was not a sufiman. But five hundred years later Babur was called as a "CROWNED DERVISH" by the great historians of leading countries.

Zakhiriddin Mukhammad Baburshakh was not a sufiman. But his works are absorbed by the inner and outer beauties of the sufistic literature. He lived as a slave of Allah. His famous verse line proves that: "I am a shakh but I am a slave to You".

M.Hasani (Uzbekistan)

The image of the Baburids in historical chronograms

The events in historical works are mainly described in prose and historical chronograms cover them mainly in abjad poetic form by means of numeration. Thus historical chronograms are the reflection of history. Many great works including historical chronograms were written in the past. The works "Tazkirat ut-tavrig"' by Abdulloh Qobuliy and "Istihroji ta'rih dar nazm" are bright expamles of them.

There are many historical chronograms devoted to the Temurids in historical and literal sources. They haven't been studied by scientists yet. Among them a certain proud place must be given to historical chronograms dedicated to the Baburids. The birth and death dates, the wars guided by them, the construction works, the books that were written in that time, shortly each datum related to the life of the Baburids are reflected in them. Apart from that they are written in a short poetic form and they are easy to learn by heart. These short chronograms cover the most significant events of the history of the nation and they are of great importance in revealing very little known pages of our rich history.

The special doctor of Babur Yusufiy wrote about the death of Babur and how his son Humoyun started reigning in the following way:

Бобур шуд додкешу додпараст,
Он шаҳ Ҳумоюн, ки дари зулм баст.
Дар нуҳсаду сиғю ҳафт ногаҳ зи казо,
Он шуд зи жаҳону ин ба жояш нишаст.

(Babur was just and the defender of truth,
And Khumoyun stopped all evil
As the fates decreed in 937
That (Babur) died and this (Humoyun) took his place)

In general, collecting historical chronograms dedicated to the Temurids and studying them, translating them into Uzbek are of great importance in studying our history and the author of the report wrote about the results of the research in his book "The image of the Temurids in chronograms" to be published very soon.

I.Bekjanov (Uzbekistan)

The works Nisoriy and Mutribiy on Babur and Baburids

In spite of political disagreement between Shaybanids and Baburids Nisoriy compiled a special chapter "Maqola" in his book dedicated to khans and sultans. He divided his book into two parts and the second part of it is devoted to Babur and Baburids completely. Humoyun is also often mentioned on different occasions as well, and the examples of his poems are given there. Moreover the events happened to Babur and poet Joniy, the extracts on how Babur loved his native city Andijan and the people living there, the history of the poem with "Kechadur" rhyme written by his father Podshoh'hoja and sent to Babur on the occasion of his strong pain for his son, and the aspiration to meet him are covered in detail. However, there were some obstacles for this meeting. Apart from that interesting historical events, when Babur and Humoyun ruled in India many people were proud of their constructive activity, are given. This is not a complete list of the significant events given in this book.

Mutribiy Samarkandiy also gives valuable data on warm relationship between Babur and the intelligent people of Movarounnahr in his books. In his "Tazkirat ush-shuaro", Mutribiy speaking on rulers went into detail on Babur, Humoyun and Akbar from the beginning to the end and gives most valuable information about them.

The second work of Mutribiy is dedicated to ruler Jahongir bin

Akbar. The first part of the book covers the history of khans and sultans and the data on Baburids.

Thus the books by Nisoriy and Mutribiy Samarkandiy having unique information on Babur and Baburids that were in the center of historical events in Central Asia of 16-17th centuries are important written sources to study and publication of which are paramount tasks of scientists.

A.Ismailov, A.Tashkin (Uzbekistan)

History of inscriptions in Babur's cemetery in Afganistan

A number of books about Zahiriddin Muhammad Babur's life were written in different countries in various languages. Halilullah Haliliy's book "Oromgoh-e Bobur" occupies a special place among them. It's devoted to inscriptions on grave stones of Bobur's burial vault, which is in Babur's garden in Qabul.

Babur liked writing different inscriptions on the stones from his very young age.since his youth. There are some such inscriptions in Kandagar rocks near Band-e Kaso platinum by Ishkamish river in Bodepah valley (between Kabul and Lamgon) in Afghanistan. Babur's name and his offspring's names, Mirzo Humoyun, Mirzo Komron, Mirzo Askariy, Mirzo Hindol are sculptured in these rocks. There was sculptured also a memorable inscription in honour of Akbarshah's birthday by order of Mirzo Humayun in 1542. But these literary texts were a victim of Soviet soldier's bullets.

One inscription was made in the north part of Sherdarvos mount by Bobur's order in 1508. Nuriddin Jahongir erected his throne near Bobur's throne, repaired one more reservoir and made an inscription on its edge. This stone fell down some years ago. There are some such inscriptions in canyon, placed upon Ura Tepa town.

Babur died in Agra on the bank of Jamna river in Zarafshan garden (Orombog) in 1530, where he was buried. Hereinafter he was reburied in Kabul, near his mother's grave. Later Mirzo Hindol, Ruqiya-begim, Mirzo Hokimhon and three unknown people were buried there. There are not monuments in final three graves that's why it's unknown, who was buried there. H.Haliliy writes that one of these

graves is Alamgir I's daughter.

There are four monuments in this cemetery. One of them is Bobur grave's stone, there are inscriptions on two sides of this stone, on which inscriptions were written about Bobur's origin, his great services and achievements.

Mirzo Hindol's grave stone

Mirzo Hindal was born in 942 (Hijriy) in Kabul. He became sacrifice of conspiracy, which was organized by Komron Mirzo with some Afgans and was buried on the bank Shahiy river for the time being. Later he was reburied in his father's cemetery near his father's feet. Mirzo Hindal wrote poems in the Persian and Turkic languages. The grave stone was put on his grave by Jahongir Muhammad's order, on which was written that "There is not God except Allah and Muhammad is his Prophet".

Mirzo Hokimkhon's grave stone

Mirzo Hakimkhan was son of padishah Humayun and younger brother Akbarshah. He was born in Kabul in 961, and died at the age of 32 in 993. He wrote poems too. The grave's stone was put on his grave by Jaloliddin Muhammad.

Ruqiya Begim's grave stone

It's known, that she was very beautiful. She died at the age of 84 in Akbarabad in 1035 (according to lunar calendar). She was buried there for the time being. Later she was reburied in her family's burial vault. There is an inscription on the front page of the grave stone, containing an oyat from Qur'an "Oyat-al-Kursi" is written. There is a note written below, that she was Ruqiya Sultan Begim, a daughter of Hindol Mirzo, Babur's son. This inscription differs from the others its beauty and gracefulness.

The places, visited by Babur have already become places of pilgrimage. Today foreign tourists visiting Kabul willingly come to this garden.

T.Saydaliyev (Uzbekistan)

Babur's lyrics in Russian poets' translation

The Russian translations of Babur's lyric heritage may be conditionally divided into three periods: translations carried out in the years of the World War II, in 50th and 80th. The translators of poems by Babur were able to solve successfully many complicated and important problems emerging before them. Giving a full idea of historical conditions in their translations, they could combine the modern demands and needs, and through the original translations, in certain extent, they were able to bring to Russian readers the chronicle of spirituality and culture of Uzbek nation as in the original version. Moreover the translators paid particular attention to such questions as the poet's philosophic and aesthetic outlook, art skill which determined the quality and success of the translations.

The analyses proved that most of the translations (except S.N.Ivanov's) are made by means of word by word translation. It is known that word by word translation never replaces work of art, especially cannot completely reflect the artistry and nicety of poetry.

As a result of comparative study of the originals and translations there were discovered the following aspects that negatively influenced on the quality of the translations: a) the mistakes made as a result of ignorance of original text; b) the mistakes made as a result of digression of the content of the original, permission of liberty in translation of words and phrases; c) the mistakes made as a result of notional and logical discrepancy and errors committed in modern publications.

Though a translator doesn't know all the niceties of poetry art that were widely used in Uzbek classics, being aware of their usage and methods, he can bring to readers the meaning of the artistic work with its whole beauty and grace. Otherwise the meaning and complicity of the work may suffer. This is the result of limited nature of use in translation the opportunities of the poetry art.

The more time passes after issuing a historical work, the more difficulties arise before the translator who is intended to translate it. Translation of works concerned with historical names of places and events in the past becomes more difficult as time passes. This may be

seen in the translators' attitude towards the art of "talmeh" and place-names used in the Babur's poetry. As any good translation contains some shortcomings, badly translated work may also have its positive aspects. Translation never replaces the original. After the expiry of certain time, as a result of the influence of various conditions such as conversion by new generation to the translation, change of requirements to the translation there appears a need for a new translation. Babur's lyric heritage is also no exception. The translator, who makes translating of other people's lyric heritage into his native language his aim, must know at least peculiarities of that national poetry.

In summary it may be said that there is sufficient ground to consider that Russian translations of the poems by Babur, made on the basis of laws of the theory of translation likely reflect not only the original meaning but also the style, characters and emotional spirit in unity. In general because of the artistic and creative approach, the poems by Babur are presented to the Russian readers as a result of peculiar historical coloring and creative synthesis while inculcating the whole spirit of the author.

N.Rasulov (Uzbekistan)

"Amal-i Solih" by Muhammad Solih Kanbo Lahoriy is one of the main source of Baburids' history

Babur in 1526 conquered the Lodi dynasty of Delhi Sultanate in India and became a successor and creator of a new empire known as Baburids or Mughals. From the political and social point of view continuing his rule in India some of his offsprings like Akbar has risen his dynasty into a high position, another prince Shah Jahan is remembered for his cultural and architectural impact for the kingdom.

There are lots of manuscripts and historical sources for studying Baburid's rule in India such as Inayat Khan's "Shah-Jahannama", Muhammad Amin Kazwin's "Padashahname" etc. These sources provide us with valuable information about Shah Jahan's life and as well as political, economical, social and cultural structure of the kingdom.

The most of these sources were translated into other languages and have been used by a number of researchers, but "Amal-i Solih" was to some extent out sight. Though it was included to the list of selected readings in many writings and books but it never became a main inquiry of studies and researches. This manuscript has different copies in the world and one copy also existed in our institute under inventor number 12549 and it includes only the first ten years of his reign.

Some of authors like Ch.Riew, B.Barthold, C.Stori, A.Munzavi, D.Yusupova and etc. do not mention much the Uzbek version of these copies.

For example, A Munzavi and "The Collection of oriental manuscripts" published by Oriental Studies Institute under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan mentioned about the source. A.Munzavi has enumerated different copies and as he said Mukhammad Solih was the student of Inayat Khan who was the author of "Bahar Danish". Other respective books also give us the same type of information about the manuscript.

The question related to Uzbekistan's copy of source mainly given in B. Barthold and D.Yusupova's works. This manuscript was completed in 1670 (1659-1660) as it is shown on page 2 a.

Another point about this source is that it does not give any information about Shah Jahan, also it provides valuable data's about Shah Jahan's ancestors. All rulers starting with Shah Jahan up to Amir Temur has been described in this source. There are some excites from the source related to Abu Said Mirza, grand father of Babur: ششم پادشاه سعید .شهید سلطان ابو سعید میرزا or here is one more example about Akbar: دوم پادشاه حضرت رعرش آشیانی جلال‌الدین محمد اکبر پادشاه غازی

The source has 488 pages and it was written in Persian on Indian paper with nasta'liq calligraphy style.

Another major importance of this source is based on the information about international relations of Mughal Court during Shah Jahan's reign with Central Asia from where they came. Author accounted the military campaign of Nadeer Muhammad Khan of Ashtarkhanids (1051/1642-1055/1645) to Kabul and other minor cities of the dynasty. It proves that to get more information about the Baburid princes and their rule in India and their heritage to Central Asia this source should be translated and needs to be investigated.

N.Abdullayeva (Uzbekistan)

Women from the dynasty of Baburid kings

Zahiriddin Muhammad Babur is a great statesman indeed who has left a bright mark in the history of culture of our people. He is a talented historian, prominent poet, connoisseur of literature, at the same time he became the founder of his dynasty.

As we are having a large scaled celebration ceremony of the 525th anniversary of Babur it may not be out of place to remember women of creative activity who belong to his dynasty.

While turning the golden pages of ancient history, we witness the fact that courageous women of this dynasty are equally mentioned with the names of men dealing in all spheres of social life. They take worthy place in the world history among the outstanding women as glorious rulers, clever counselors, talented thinkers, great scientists, eloquent poetesses and witty art-critics from the family of Babur.

One of Baburshakh's daughters, Gulbadan begim is worth being mentioned among other Baburid women as a well-known historian who is remembered with her precious historical work "Humoyunnoma". His other daughter Gulchehrabegim became famous as a poetess with her fine bayts. One should note that one of Jahongirshakh's wives Nurjahonbegim (Mehrinisso) as well as Orombegim (Dilorom), Hayot begim, Fano begim (Fanoniso) became the authors of fine ghazels (poetic genre). And the daughter of Shakh Jahon and Arjumand bonu Jahonaro begim and the senior daughter of Olamgir Avrangzeb Zebunisso uncompared with their intelligence became famous with their talented poems and the treasure of poetic works. The most beautiful among the princesses Zebuniso begim and younger daughter Ziynatbegim left their marks in the mind of the people with their wisdom, dignity and charming bayts. We should mention Amir Umarkhan's wife born in the family of Rahmonkul biy who belongs to Baburid dynasty Nodira begim - Mohlaroyim. She has a worthy place in the history of Uzbek classical literature as a poetess-enlightener, a stateswoman and patroness of culture and literature.

The lives of princesses are being studied and researches are made via historical works, their poetic activity, anthology and selected work collections.

МУНДАРИЖА

Сўз Боши 3

З.Машрабов (Ўзбекистон) Бобур ва бобурийлар мероси: илмий экспедиция натижалари ва келгуси вазифалар 8

Д-р Эйжи Мано (Япония) Бобур асарлари тўпламининг Теҳрон нусхаси 9

Д-р Танжу Орал Сейҳан (Туркия) Бобуршоҳ асарларида ижтимоий концепция масаласи 10

Д-р Билал Южел (Туркия) Бобур "Девон"идаги ўғуз-турк сўзларининг ўзига хос хусусиятлари 13

БОБУР ДАВРИ ТАРИХИ ВА МАНБАШУНОСЛИГИ

Ғ.Сатимов (Ўзбекистон) Ҳинд тарихида янги давр 15

Д.Юсупова (Ўзбекистон) Хондамир ва Бобур: фан ва маданият тараққиёти ҳақида 16

О.Бўриев (Ўзбекистон) "Бобурнома"да Марказий Осиё аҳолиси ҳақида маълумотлар 18

Др.Ҳ.Абдураҳмон (Хитой) "Тарихи Рашидий"да Бобур сиймоси 19

Ш.Мусоев (Ўзбекистон) Ахмад Ёдгорнинг "Тарихи шоҳий" асарида Ҳиндистонда Бобур давлати бошқарув тизими ҳақида маълумотлар 19

Г.Султонова (Ўзбекистон) XVI – XVII аср "Саёҳатнома"ларида бобурийлар давлатининг ёритилиши (Сайфи Чалабий ва Бенедикт де Гоес саёҳатномалари) 21

Ш.Маҳмудов (Ўзбекистон) Қўқон хонлари шажарасининг Бобурга боғланиши хусусида 22

А.Отахўжаев (Ўзбекистон) "Бобурнома" Зарафшон водийси тарихий географияси бўйича муҳим манба сифатида 24

Ш.Шодмонов, Н.Ўрмонов (Ўзбекистон) Бобурнинг иқтисодий қарашлари ва ижтимоий ҳимоя 25

БОБУР ВА БОБУРИЙЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАР ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ

Д-р М.С.Маҳлуф (Миср) "Бобурнома"нинг жаҳон маданияти тарихида тутган ўрни 28

А.Қаюмов (Ўзбекистон) Бобур даврида Андижон маданий муҳити 29

Д-р Ҳасан Бег (Покистон) Бобурнинг адабий мероси 31

Х.Кудратуллаев (Ўзбекистон) "Бобурнома"да реал тасвир манзаралари 33
С.Хасанов (Ўзбекистон) Бобурийлар мероси АҚШда 35
А.Нурмонов (Ўзбекистон) Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг лингвистик қарашлари 37
А.Ибраҳимов (Ўзбекистон) Бобур "Девон"идаги ўзлашма лексика 40
Р.Шамсутдинов «Бобурнома»нинг йўқолган саҳифалари хусусида 42
М.Абдуллаев (Ўзбекистон)
Ҳ.Дадабоев (Ўзбекистон) Бобур – бунёдкор 46
З.Ҳамидов (Ўзбекистон) Бобур қадами етган жой номлари 48
З.Хамманова (Ўзбекистон) "Бобурнома"- туркий лексемаларнинг семантик имкониятлари мужассамланган қомус 50
Г.Тўйчиева (Ўзбекистон) Бобур аруз илми назариётчиси 52

БОБУР ВА БОБУРИЙЛАРНИНГ ИСЛОМ МАДАНИЯТИ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

А.Жузжоний (Афғонистон) Бобурийлар сулоласи ва фиқҳ илми 55
Ҳ.Болтабоев (Ўзбекистон) Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва тасаввуф адабиёти 56
М.Ҳасаний (Ўзбекистон) Таърих-хронограммаларда бобурийлар сиймоси 58
И.Бекжонов (Ўзбекистон) Нисорий ва Мутрибий тазкираларида Бобур ҳамда бобурийлар 59
А.Исмоилов, А.Тошқин (Ўзбекистон) Афғонистонда бобурийлар хилхонасидаги қабртошларнинг битиклари тарихидан 60
Т.Сайдалиев (Ўзбекистон) Бобур лирикаси рус шоирлари таржимасида 62
Н.Расулов (Ўзбекистон) Муҳаммад Солиҳ Канбуйи Лаҳўрийнинг «Амали Солиҳ» асари бобурийлар даври тарихини ўрганишдаги муҳим манба 64
Н.Абдуллаева (Ўзбекистон) Бобурийлар сулоласига мансуб ижодкор аёллар 66
Б.Х.Матбобоев, З.З.Машрабов (Ўзбекистон) Темурийлар даврида Андижонда шаҳарсозлик маданияти (археологик манбалар асосида) 67

CONTENTS

FOREWORD 71

Z.Mashrabov (Uzbekistan) — The heritage of Babur and Baburid princes: summary report on expeditions and perspectives 75

Prof. Eiji Mano (Japan) — On *The Collected Works of Babur* preserved at the Saltanati Library in Tehran 76

Dr. T.Oral Seyhan (Turkey) — The social political views of Baburhsah 78

Prof. Bilol Yujel (Turkey) — The peculiarities of the Oguz-Turkic words in the divan of Babur 78

HISTORY AND SOURCE STUDY OF BABUR'S EPOCH

G.Satimov (Uzbekistan) — The beginning of a new age 80

D.Yusupova (Uzbekistan) — Khondamir and Babur: the development of the sciences and culture 81

O.Buriev (Uzbekistan) — Some information from "Baburnama" about the population of Central Asia 82

Dr. H.Abdurahman (China) — The Character of Babur in "Tarikhi Rashidi" 83

Sh.Musoev (Uzbekistan) — "Tarikh-i Shohi" ("The history of Kings") by Akhmad Yodgor and information about the ruling system of Babur's state in India 84

G.Sultanova (Uzbekistan) — Description of the history of state under Baburids in writings of travelers in the 16th-17th centuries Sayfi Chalebiy and Benedict de Goes 85

Sh.Mahmudov (Uzbekistan) — About geneological linkage of the dynasty of khans of Kokand with Babur 86

Sh.Shodmonov, N.Urmonov (Uzbekistan) — Economic principles of Babur and social protection 88

BABUR'S PLACE IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Prof. Magda Salah Mahluf (Egypt) — "Babur Nama" and its importance in the history of human civilization 90

A.Kayumov (Uzbekistan) — The cultural life in Andijan at Babur's time 91

Dr. Hasan Beg (Pakistan) — Literary heritage of Babur 92

H.Kudratullaev (Uzbekistan) "Boburnoma" is a work of realistic conception 94
S.Hasanov (Uzbekistan) On the heritage of the Baburids in the USA 96
A.Nurmanov (Uzbekistan) Linguistic views of Zahiriddin Mohammad Bobur 98
A.Ibragimov (Uzbekistan) Loan words in Babur`s «Diwan» 99
R.Shamsuddinov, M.Abdullaev (Uzbekistan) About lost pages of "Boburnama" 101
H.A.Dadabaev (Uzbekistan) Babur is a creator 104
Z.Khamidov (Uzbekistan) Place names visited by Babur 106
Z.Kholmonova (Uzbekistan) "Boburnoma" is an encyclopedia which presents the semantic means of turkic lexemes 107
G.Tuychieva (Uzbekistan) Babur as aruz theorist 110

CONTRIBUTION OF BABUR TO THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC CULTURE

A.Sh.Juzjani (Afghanistan) Dynasty of the Baburids and the science of Fikh 112
H.Baltabayev (Uzbekistan) Zakhiriddin Mukhammad Baburshakh and sufistic literature 113
M.Hasani (Uzbekistan) The image of the Baburids in historical chronograms 115
I.Bekjanov (Uzbekistan) The works Nisoriy and Mutribiy on Babur and Baburids 116
A.Ismailov, A.Tashkin (Uzbekistan) History of inscriptions in Babur's cemetery in Afganistan 117
T.Saydaliyev (Uzbekistan) Babur's lyrics in Russian poets' translation 119
N.Rasulov (Uzbekistan) "Amal-i Solih" by Muhammad Solih Kanbo Lahoriy is one of the main source of Baburids' history 120
N.Abdullayeva (Uzbekistan) Women from the dynasty of Baburid kings 122

Муҳаррирлар: *М.Саидова, Ғ.Сотимов*

Нашриёт рақами: з-180. Босишга рухсат этилди: 5.08.2008.
Қоғоз бичими 60x84 $^{1}/_{16}$. Офсет босма. Офсет қоғоз.
Ҳисоб-нашриёти 7,0 т. Шартли босма 8,0 т.
56 - буюртма. 400 нусха.
Ўз Р ФА «Фан» нашриёти: 100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 9.

ООО «GEOFAN-POLIGRAF» босмахонасида чоп этилди.
100041. Тошкент, Н. Ҳожибоев кўчаси, 64.

ISBN 978-9943-09-645-5